

**TC
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ÇİN HALK CUMHURİYETİ
İLE İŞBİRLİĞİ OLANAKLARININ ANALİZİ**

UYGAR MUSTAFA SERTEL

Ankara, 2008

**TC
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ÇİN HALK CUMHURİYETİ
İLE İŞBİRLİĞİ OLANAKLARININ ANALİZİ**

UYGAR MUSTAFA SERTEL

DOÇ. DR. CENGİZ BAŞAK

**Ankara, 2008
(Fotokopi ile çoğaltılamaz)**

31 Mart 2008

T.C.
Atılım Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Uygar Mustafa SERTEL'e ait **Türk Dış Politikasında Çin Halk Cumhuriyeti ile İşbirliği Olanaklarının Analizi** adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Çınar ÖZEN.....

Üye: (Danışman) Doç. Dr. Cengiz BAŞAK.....

Üye: Yrd. Doç. Dr. Ayşe Bahar TURHAN HURMİ.....

ÖZET

SERTEL, Uygur Mustafa. Türk Dış Politikasında Çin Halk Cumhuriyeti ile İşbirliği Olanaklarının Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Bu tezde öncelikle Türk-Çin ikili siyasi ilişkilerinin gelişimi gerçekçilik ve inşacılık kuramları açısından incelenmiş ve gerçekçilik kuramının bu gelişim sürecini açıklamada daha başarılı olduğu sonucuna varılmıştır. Daha sonra ikili ilişkilerin tarihsel arka planı özetlenmiş, diplomatik ilişkilerin kuruluşundan 2000 yılına kadar kaydedilen gelişmeler açıklanmış ve özellikle 2000 yılı sonrasında kaydedilen gelişmeler ayrıntılı biçimde irdelenmiştir. Dış politikanın siyasi ilişkilerin yanı sıra diğer konuları da kapsadığı düşüncesinden hareketle, Türkiye-Çin ikili ekonomik, askeri ve kültürel ilişkileri de ana hatlarıyla incelenmiştir. Ardından, 2000-2005 döneminde iki ülkenin birbirlerinin dış politika gündemlerindeki yeri belirlenmiş, Türkiye ve Çin'in daha ileri düzey siyasi işbirliğinden elde edebilecekleri kazanımlar ortaya konmuş ve böyle bir açılımın modaliteleri irdelenmiştir. Bu çerçevede, Çin'in Türkiye'nin mevcut yönelimlerine bir alternatif sunmaktan ziyade, ikili ilişkilerini daha ileri bir düzeye taşıyabileceği bir ülke olabileceği ve bunun çok boyutlu Türk dış politikasına zenginlik katacağı sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

SERTEL, Uygur Mustafa. The Analysis of Cooperation Possibilities with the People's Republic of China in Turkish Foreign Policy, Master's Thesis, Ankara, 2008.

In this thesis, initially the development process of Turkey-China bilateral political relations was examined from the realist and constructivist perspective and it was found that the realist perspective has been more successful in explaining this development process. Then the historical background of bilateral relations was summarized, the developments that took place from the establishment of bilateral diplomatic relations until the year 2000 were explained and especially the developments after the year 2000 were explored in detail. Moving from the view that foreign policy is composed of, in addition to political relations, other subjects, Turkey-China bilateral economic, military and cultural relations were analysed in brief. Afterwards, the position of the two countries on each other's foreign policy agenda within the 2000-2005 period was determined, the advantages that can be gained from further political cooperation by Turkey and China was revealed and the modalities of such an opening were examined. In this regard, it was concluded that China, instead of presenting an alternative to Turkey's existing orientations, might become a country suitable for taking the bilateral relations to a higher level. It was also concluded that such a development may enrich the scope of multi-dimensional Turkish foreign policy.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	ii
ÇİZELGELER LİSTESİ	vii
KISALTMALAR	viii

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ	11
----------	----

İKİNCİ BÖLÜM

2. KURAMSAL ÇERÇEVE	15
2.1. Giriş	15
2.2. Uluslararası İlişkilerde Gerçekçilik Teorisi	16
2.2.1. Gerçekçilik Teorisinin Başlıca Temsilcilerinin Temel Yaklaşımları	17
2.3. Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Teorisi	18
2.3.1. İnşacılık Teorisinin Başlıca Temsilcilerinin Temel Yaklaşımları	19
2.4. Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İkili Siyasi İlişkilerini Açıklamada Daha Geçerli Olarak Kabul Edilebilecek Teorik Akıma Dair Tespit ve Yorumlar	20
2.5. Sonuç	21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.	TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI	22
3.1.	Giriş	22
3.2.	Tarihi Bağlar ve Ortak Temel Kavramlar	22
3.3.	Osmanlı İmparatorluğu Dönemi	24
3.4.	Türkiye Cumhuriyeti Dönemi	28
3.5.	Sonuç	33

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.	İKİLİ SİYASİ İLİŞKİLER	34
4.1.	Giriş	34
4.2.	1971-2000 Yılları Arası Dönem	34
4.3.	2000 Yılı Sonrası Dönem	38
4.4.	Yasal Çerçevenin Gelişim Süreci	51
4.5.	İkili Siyasi İlişkilerde Ortak Gündem Maddeleri	55
4.5.1.	Sincan-Uygur Özerk Bölgesi	56
4.5.2.	Türkiye'nin Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'ne Yönelik Yaklaşımı	59
4.6.	Sonuç	61

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.	İKİLİ ASKERİ İLİŞKİLER	63
5.1.	Giriş	63
5.2.	Çin'in Askeri Potansiyeli ve Mevcut Kuvvet Yapısı	63
5.3.	İkili Temas ve Ziyaretler	72
5.4.	Potansiyel İşbirliği Alanları	74
5.5.	Sonuç	75

ALTINCI BÖLÜM

6.	İKİLİ EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER	76
6.1.	Giriş	76
6.2.	Çin'in Genel Ekonomik ve Ticaret Performansı	76
6.3.	Türkiye-Çin İkili Ticari ve Ekonomik İlişkilerinin Gelişim Süreci	78
6.4.	İkili Ekonomik İlişkiler	79
6.4.1.	İki Ülkede Faaliyet Gösteren Şirketler	79
6.4.2.	Potansiyel İşbirliği Alanları	81
6.4.3.	Türkiye-Çin Karma Ekonomik ve Ticaret Komitesi	83
6.4.4.	Türk-Çin İş Konseyi	85
6.4.5.	Son Dönem İkili Temaslar	87
6.5.	İkili Ticaret Hacmi	89
6.5.1.	Ticaret Hacminin Seyri	89
6.5.2.	2000 Yılı Sonrası Dönem	90
6.5.3.	Türkiye ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin İhracat ve İthalat Kalemleri	90
6.5.4.	Dış Ticaret Dengesi	91
6.5.5.	Dış Ticaret Açığını Türkiye Lehine Düzeltmeye Yönelik Atılabilecek Adımlar	92
6.6.	İkili Ticarete Karşılaşılan Sorunlar	94
6.7.	Türkiye ve Çin'in Artan Enerji İhtiyacı	96
6.7.1.	Türkiye	96
6.7.2.	Çin Halk Cumhuriyeti	97
6.7.3.	Orta Asya Ülkelerinin Enerji Kaynaklarına Yaklaşım	100
6.8.	Turizm Potansiyeli	102
6.8.1.	Türkiye'nin Resmi Turizm Ülkesi Statüsü Elde Etmesi	103
6.9.	Türkiye ve Çin Arasında Ulaşım Olanakları	104
6.9.1.	Türk Hava Yolları Seferleri	105
6.9.2.	Çin'in Türkiye'deki Ulaştırma Altyapı Projelerine İlgisi	106
6.10.	Sonuç	107

YEDİNCİ BÖLÜM

7. İKİLİ KÜLTÜREL İLİŞKİLER VE TOPLUMSAL TEMASLAR	108
7.1. Giriş	108
7.2. Genel Tespitler	108
7.3. Yasal Çerçeve	110
7.3.1. Kültürel Değişim Programı	110
7.4. Toplumlararası Temaslar	113
7.5. Kardeş Şehir İlişkileri	115
7.6. Türkiye'yi Ziyaret Eden Çin Halk Cumhuriyeti Vatandaşları	115
7.7. Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Türk Vatandaşları	116
7.8. Türkiye'deki Üniversitelerde Çin Dili ve Edebiyatı Eğitimi	116
7.9. Çin'deki Üniversitelerde Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi	117
7.10. Sonuç	117

SEKİZİNCİ BÖLÜM

8. İKİ ÜLKENİN 2000-2005 DÖNEMİNDE BİRBİRLERİNİN DIŞ POLİTİKA GÜNDEMLERİNDEKİ YERİ	118
8.1. Giriş	118
8.2. 2000-2005 Yılları Arasında Küresel Güvenlik Ortamı	118
8.3. Türk Dış Politikasının Dönemsel Öncelikleri	119
8.4. Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikasının Dönemsel Öncelikleri	121
8.5. İki Ülkenin Birbirlerinin Dış Politika Gündemlerindeki Yeri	126
8.6. Sonuç	126

DOKUZUNCU BÖLÜM

9. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ÇİN HALK CUMHURİYETİ İLE İŞBİRLİĞİ OLANAKLARI	127
9.1. Giriş	127
9.2. Çin Halk Cumhuriyeti Türkiye'nin Mevcut Yönelimine Alternatif Bir Ülke Olabilir mi?	130
9.3. Çin'le Dış Politika Alanında Daha İleri Düzeyde İşbirliğinin Türkiye Açısından Değerlendirmesi	131
9.3.1. Kıbrıs	132
9.3.2. Ermeni İddiaları	133
9.3.3. Türkiye'nin 2009-2010 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Geçici Üyeliğine Adaylığı	134
9.4. Çin Dış Politikasının Türkiye ile İşbirliğinden Elde Edebileceği Kazanımlar	135
9.5. İkili Siyasi İlişkileri Geliştirme Sürecinde İzlenebilecek Yöntem	136
9.5.1. Siyasi İradenin Karşılıklı Teyidi	136
9.5.2. Yoğun ve Düzenli Üst Düzey Temaslar	137
9.5.3. İkili Eylem Planı	138
9.5.4. Yurtiçinde Tek Taraflı Atılabilecek Adımlar	138
9.5.5. Şanghay İşbirliği Örgütü'ne Yaklaşım	140
9.6. Sonuç	142

ONUNCU BÖLÜM

10. SONUÇ	143
KAYNAKÇA	154

ÇİZELGELER LİSTESİ

Tablo 1.Çin Halk Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler'e Kabulü İle İlgili Oylama Sonuçları.....	31
Tablo 2.Çin Halk Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Tanınmasından Sonra İmzalanan Belgeler	51
Tablo 3. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Ticaret Göstergeleri.....	78
Tablo 4.Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Dış Ticareti.....	90

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AR-GE	Araştırma ve Geliştirme
ASEAN	Association of South East Asian Cooperation (Güney Doğu Asya İşbirliği Örgütü)
AŞ	Anonim Şirketi
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BBC	British Broadcasting Corporation (İngiliz Yayıncılık Şirketi)
CCPIT	China Council for the Promotion of International Trade (Çin Uluslararası Ticareti Teşvik Konseyi)
CFR	Council on Foreign Relations (Dış İlişkiler Konseyi)
CNTA	China National Tourism Administration (Çin Ulusal Turizm İdaresi)
CPAFFC	Chinese People's Association for Friendship with Foreign Countries (Çin Halkının Yabancı Ülkelerle Dostluk Derneği)
CPC	Communist Party of the People's Republic of China (Çin Halk Cumhuriyeti Komünist Partisi)
CPPCC	Chinese People's Political Consultative Conference (Çin Halkının Siyasi Danışmalar Konferansı)
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
ÇKP	Çin Komünist Partisi
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DOLAR	Amerikan Doları
DR	Doktor

FDI	Foreign Direct Investment (Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı)
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GKRY	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ICBM	Inter-continental Ballistic Missiles (Kıtalararası Balistik Füze)
IEA	International Energy Agency (Uluslararası Enerji Ajansı)
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İGEME	İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi
KDP	Kültürel Değişim Programı
KEK	Karma Ekonomik ve Ticaret Komitesi
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KM	Kilometre
KOSGEB	Türkiye Küçük ve Orta Ölçekli Sanayileri Geliştirme Merkezi
MOST	Ministry Of Science and Technology (Bilim ve Teknoloji Bakanlığı)
MÖ	Milattan Önce
MTA	Türkiye Maden ve Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
MTCR	Missile Technology Control Regime (Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi)
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
N KOREA	North Korea (Kuzey Kore)
NPC	National People's Congress (Ulusal Halk Kongresi)
PAP	People's Armed Forces (Halkın Silahlı Kuvvetleri)
PLA	People's Liberation Army (Halkın Kurtuluş Ordusu)
PM	Prime Minister (Başbakan)
RF	Rusya Federasyonu
SINOTECHMART	China Technology Market Promotion and Management Center (Çin Teknoloji Piyasasının Teşvik ve İdare Merkezi)

SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSTCC	State Science and Technology Commission of China (Çin Devlet Bilim ve Teknoloji Komisyonu)
SUÖB	Sincan Uygur Özerk Bölgesi
ŞİÖ	Şanghay İşbirliği Örgütü
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
THY	Türk Hava Yolları
TSE	Türk Standartları Enstitüsü
TUSAM	Türkiye Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel Teknolojik Araştırma Kurumu
UNESCO	United Nations Educational Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
US	United States (Amerika Birleşik Devletleri)
YÖK	Yükseköğretim Kurulu
WTO	World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

Türk dış politikası geleneksel olarak Avrasya, Karadeniz, Akdeniz Havzalarına, kara ve deniz komşularına, Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu coğrafyasındaki gelişmelere, ABD ile ilişkilere, Avrupa Birliği ile tam üyelik sürecine, NATO, AGİT, Avrupa Konseyi, OECD ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşlara odaklanmıştır. Türkiye dış politika alanında ulusal çıkarlarını korumaya, uluslararası hukuk normları çerçevesinde barışı, istikrarı ve güven ortamını pekiştirmeye, siyasi, ekonomik ve ticari işbirliğini geliştirmeye yönelik politikalar izlemektedir.

Türk dış politikası son yıllarda yukarıda özetlenen politikalara ek olarak Uzak Doğu Asya, Latin Amerika ve Afrika gibi yeni coğrafyalara da açılım politikaları izlemektedir.

Bu çerçevede Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) küresel ölçekte siyasi, ekonomik ve askeri bakımdan artan önemine paralel olarak Türkiye-ÇHC ikili ilişkilerinin son yıllarda kaydettiği gelişimin irdelenmesinin ve Çin'in Türk dış politikasında nasıl bir konuma oturtulabileceğinin analiz edilmesinin bilimsel açıdan kayda değer bir çalışma olabileceği düşünülmüştür. Buna ek olarak, Çin'in küresel ölçekte günümüzde sahip olduğu ve gelecekte sahip olabileceği olanaklara ilişkin çeşitli görüşlerin ortaya konmasının da yararlı olacağı değerlendirilmiştir.

Birinci bölümde inceleme konusunun kapsamı, bölümler itibariyle ele alınacak konular, araştırma konusunun sınırlılıkları ve inceleme yöntemi açıklanacaktır.

İkinci bölümde kuramsal çerçeve, gerçekçilik ve uluslararası ilişkiler disiplininde son yıllarda ön plana çıkan inşacılık yaklaşımlarının ele alınmasıyla oluşturulacaktır. Bu kapsamda, gerçekçilik ve inşacılık kuramlarının başlıca temsilcilerinin yaklaşımlarına yer verilecek, daha sonra Türk-Çin ikili siyasi ilişkilerinin gelişimini bu iki kuramdan hangisinin daha isabetli biçimde açıklayabileceği sorusuna yanıt aranacaktır.

Üçüncü bölümde Türk-Çin ilişkilerinin tarihsel arka planını oluşturan unsurlara değinilecek, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde kaydedilen gelişmelere özet biçimde yer verilecek ve diplomatik ilişkilerin kuruluş süreci ortaya konacaktır.

Dördüncü Bölümde öncelikle Türkiye-ÇHC ikili siyasi ilişkilerinde 1971-2000 yılları arasında öne çıkan unsurlara yer verilecek, daha sonra 2000 yılı sonrası ikili siyasi ilişkiler olabildiğince ayrıntılı biçimde incelenecektir. Bu bölümde ayrıca, ikili ilişkilerin yasal çerçevesi ortaya konacak, ikili siyasi ilişkilerin başlıca gündem maddeleri arasında yer alan konulara değinilecektir.

Türkiye ve ÇHC arasındaki ilişkilere ilişkin bir çalışmada sadece siyasi ilişkilere odaklanmanın dar bir kapsam sunacağı düşüncesinden hareketle, ikili ekonomik, askeri, kültürel ilişkilerde 2000 yılından sonra kaydedilen gelişmelere de değinilmesinin yararlı olacağı düşünülmüştür.

Bu çerçevede, ikili askeri ilişkilerin ele alınacağı beşinci bölümde öncelikle Çin'in askeri potansiyeline ve mevcut kuvvet yapısına değinilecek, son dönemde içinde bulunduğu modernizasyon süreci incelenecek, daha sonra iki ülke askeri makamları arasında son dönemde gerçekleştirilen temaslara ve potansiyel işbirliği alanlarına değinilecektir.

Altıncı bölümde ikili ticari ve ekonomik ilişkiler başlığı altında, öncelikle Çin'in son dönemde göstermiş olduğu ticari ve ekonomik performans ana hatlarıyla özetlenecek, ardından ikili ekonomik ilişkiler kapsamında karşılıklı yatırımlar

potansiyel işbirliği alanları, son dönem ikili temaslar ve kurumsal mekanizmalar ele alınacaktır. Ayrıca, ikili ticaret hacmi, Türkiye ve Çin'in başlıca ihracat ve ithalat kalemleri, ikili ticarete karşılaşılan sorunlar, iki ülkenin artan enerji ihtiyacı ve bu bağlamda Orta Asya enerji kaynaklarına yaklaşımları incelenecektir. Bu bölümde son olarak turizm potansiyeli ile ikili ülke arasında ulaşım imkanları ele alınacaktır.

Yedinci bölümde ikili kültürel ilişkilere değinilecek, son dönemde karşılıklı olarak düzenlenen etkinlikler, Türk ve Çin toplumları arasındaki temaslar ele alınacaktır. Bunlara ek olarak Türkiye'de Çince ve Çin'de Türkçe dil eğitimi verilen üniversiteler hakkında bilgi verilecektir.

Böylece 2000 yılı sonrasında siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel alanlarda kaydedilen gelişmelerin Türk-Çin ikili ilişkilerinde günümüze nasıl bir tablo sunduğu ortaya konmuş olacaktır.

Sekizinci bölümde, iki ülkenin 2000-2005 yılları arasında dış politika öncelikleri incelenecek ve bahse konu dönemde birbirlerinin dış politika gündemlerindeki konumları değerlendirilecektir.

Dokuzuncu bölümde Türk dış politikasında Çin ile işbirliği olanakları ele alınacak, Türkiye'ye ÇHC'nin ne gibi bir alternatif sunabileceği araştırılacaktır. Bu bölümde ayrıca ikili siyasi ilişkilerde yeni bir açılımın hangi unsurlardan oluşabileceği hususunda görüşler ortaya konacaktır.

Sonuç bölümünde ise, Asya kıtasının dünyada 21. Yüzyılda artan önemi, bu bölgenin ekonomik potansiyeli, ÇHC'nin bölgede belirginleşen konumu, Çin'in iç siyasi ve ekonomik potansiyeli ile öncelik ve hassasiyet taşıyan konu başlıkları ele alınacaktır. Son olarak, Türkiye'nin önümüzdeki dönemde dış politika alanında Uzak Doğu Asya bölgesi ve ÇHC'ne daha stratejik bir bakış açısıyla yaklaşmasının sağlayacağı olanaklar değerlendirilecektir.

Türk-Çin ilişkilerinin tarihsel gelişimi, bu konunun son derece kapsamlı olması nedeniyle olabildiğince sınırlı tutulacaktır.

İkili askeri ilişkiler konusu mevcut akademik kaynaklardan derlenen bilgiler ışığında ele alınacaktır.

İkili ticari ve ekonomik ilişkiler konusunun tek başına birçok çalışmaya konu olabilecek potansiyel arz etmesi nedeniyle, bu bölümde daha ziyade 2000 yılından sonraki başlıca gelişmelere ve referans niteliğindeki kurumsal bilgi ve istatistiklere yer verilecektir.

Araştırma sürecinde Türkçe kaynak çeşitliliği konusunda belirli sınırlılıklar gözlenmiş, birincil kaynak olarak Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'ndan gizlilik derecesi taşımayan bilgiler elde edilmiş, diğer devlet ve özel sektör kuruluşlarının web sitelerinden yararlanılmış, bunlara ek olarak İngilizce kitap, makale, rapor ve gazete haberlerine erişilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Giriş

İkinci bölümde öncelikle uluslararası ilişkiler disiplininin inceleme alanı kapsamında kuramsal yaklaşımların işlevine değinilecektir. Daha sonra 1930'lu yıllarda uluslararası sistemde yaşanan çeşitli siyasi ve ekonomik sıkıntılar üzerine öne çıkan gerçekçilik kuramı ele alınacak ve bu kuramın başlıca temsilcilerinin temel yaklaşımları ortaya konacaktır. Bunun ardından, uluslararası ilişkiler disiplininde son dönemde ortaya çıkan inşacılık kuramı ve bu kuramın başlıca temsilcilerinin yaklaşımları açıklanacaktır. Bu bölümde son olarak, Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti ikili siyasi ilişkilerinin gelişim sürecinde öne çıkan bazı gelişmelere yer verilecek ve bu süreci açıklamada gerçekçilik akımının daha yeterli olduğu görüşü ortaya konacaktır.

Savaşlar neden ortaya çıkmaktadır? Milliyetçilik bunun temel sebebi midir? Veya ideoloji? Veya küresel bir hükümetin eksikliği? Barış olmasa da istikrar nasıl sağlanabilir? Dünyanın farklı bölgeleri arasında neden büyük sosyal ve ekonomik eşitsizlikler mevcuttur? Bu tür sorular ister bahse konu devlet eski dönem şehir devleti, modern ulus devlet, merkezi imparatorluk olsun, ister adem-i merkeziyetçi feodal sisteme, sosyalist veya liberal demokratik sisteme sahip olsun bilim ve devlet adamlarını yüzyıllar boyunca meşgul etmiştir. Nitekim, uluslararası ilişkiler disiplini bu sorulara yanıt aramaktadır. Bu disiplin, iki veya daha fazla devlet arasındaki ilişkilerden çok daha fazlasıyla ilgilenmektedir. Uluslararası örgütler ve çok uluslu şirketler gibi diğer aktörler, bugün “dünya politikası” olarak adlandırılacak terimin bir parçası haline gelmişlerdir.

“Teori” kelimesi farklı kişilere farklı anlamlar ifade edebilir. Bir husus “teoride” doğru olabilirken, gerçekte doğru olmayabilir. Teorinin diğer bir anlamı dünyayı veya onun bir bölümünü daha anlaşılır kılabilmek görevidir. Uluslararası ilişkilerle ilgili teoriler bu amaca erişmeye çalışırlar.¹

Uluslararası ilişkilerde teorik bir yaklaşımın gerekliliği, her şeyden önce, neyin sorun, neyin çözüm olduğunu ayırtılabilmek için söz konusudur. Teori küreselleşen dünyada bir devletin artık klasik tanımlarına sığmayan, sınırları ile bağımlı olmayan çok yönlü çıkarlarını tanıyabilmesinin ve çıkarlarına göre belirlenen amaçlara ulaşmada projenin yeterliliğini belirlemenin ve ölçmenin de aracıdır. Kuramlar gerçekleri ve olguları anlamlı kılmakta ve incelenen nesnelere haline dönüştürmektedir.²

2.2. Uluslararası İlişkilerde Gerçekçilik Teorisi

Uluslararası sistemde 1929'dan sonra yaşanan “büyük bunalım” ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda kurulan Milletler Cemiyeti sisteminin uluslararası düzene çözüm getirememesi barışçıl bir dünya düzeninin oluşturulmasını hedefleyen “idealizm” kuramının sorgulanmasına yol açmıştır.³

Bu bağlamda, temel akım olarak ortaya çıkan gerçekçilik teorisi dört varsayım üzerinde durmaktadır:

- Devletler temel ve en önemli aktörlerdir. “Devlet” ister eski Yunan şehir-devletleri ister modern ulus-devletler olsun anahtar konumdaki inceleme birimidir.

¹ Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi **International Relations Theory Realism Pluralism Globalism**, New York, Macmillan Publishing Company, 1993, ss.1-3.

² Burcu Bostanoğlu “Uluslararası Politikada Kuramın Gerekliliği: Türk-Amerikan İlişkilerine Eleştirel Bir Bakış” İ. D. Dağı (der.), **Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1998, s. 65.

³ Atilla Eralp, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması” A. Eralp (der.), **Devlet Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, Ankara, İletişim Yayınları, 1996, s. 69.

Uluslararası ilişkiler çalışmaları bu birimler arasındaki ilişkilerin incelenmesinden oluşmaktadır.

- Devlet üniter bir aktör olarak kabul edilmektedir. Gerçekçiler devletin etrafının adeta sert bir kabukla kaplı olduğunu ve tek bir olay karşısında veya belirli bir zaman diliminde tek bir politikasının bulunduğunu varsayarlar.

- Gerçekçiler devletin temelde akılcı bir aktör olduğunu varsayarlar. Bu çerçevede karar alıcıların her alternatifini değerlendirdikleri ve amaca ulaşma yolunda en çok fayda getirecek seçeneği tercih ettikleri kabul edilmektedir.

- Gerçekçiler uluslararası sorunlar arasında genellikle “ulusal güvenlik” konusunu en öncelikli gündem maddesi olarak kabul ederler. Askeri konular ve bununla bağlantılı siyasi konular dünya siyasetini yönetmektedir. Bu çerçevede, “güç” anahtar bir kavramdır. Gerçekçilere göre, “güvenlik” veya “stratejik konular” zaman zaman “yüksek politikalar” (high politics), ekonomik ve sosyal konular ise daha az öneme sahip veya “düşük düzeyli politikalar” (low politics) olarak nitelendirilir.⁴

2.2.1. Gerçekçilik Teorisinin Başlıca Temsilcilerinin Temel Yaklaşımları

Eduard Hewlett Carr gerçekçilik kuramının en önemli düşünürlerindedir. Carr uluslararası ilişkiler disiplininin ilk yıllarında “olan” yerine “olması gerekene” ağırlık verildiğini savunur. Carr’a göre bilimlerin olgunlaşma döneminde normatif yaklaşımlar yerine “var olanın” çözümlemesine ağırlık vermelidir.⁵

⁴ Viotti, **International Relations Theory...**, ss. 5-7.

⁵ Eralp, “Uluslararası İlişkiler...”, s. 70.

Gerçekçilik kuramının bir diğer önemli düşünürü Hans J. Morgenthau'dur.

Morgenthau insan doğasının savaş durumuna yol açtığını düşünmekte ve insanları özünde bencil, iktidar hırsıyla hareket eden ve kendi çıkarları peşinde koşan varlıklar olarak kabul etmektedir. Morgenthau ulusların da bireyler gibi çıkarlar peşinde koştuğunu savunmakta ve “ulusal çıkar” kavramına büyük önem vermektedir. Mevcut uluslararası sistem temel aktörler olan ulus-devletlerden oluşmakta ve ulus-devletler çıkarları doğrultusunda hareket etmektedir.⁶

Gerçekçilik teorisi uluslararası sistemde 1989'dan sonra yaşanan önemli değişimleri incelemede nispeten yetersiz kalmıştır. Gerçekçilik devletlerin iç yapılarının uluslararası davranışlarını nasıl etkilediğini göz ardı etmektedir. Bunlara ek olarak, günümüzde güvenlik konuları ile ekonomik ve çevresel sorunların iç içe girdiği gözlenmektedir. Dolayısıyla yapılan incelemelerde bu faktörlerin de dikkate alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır.⁷

2.3. Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Teorisi

Uluslararası ilişkiler disiplinde Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte artan tartışmalarda “İnşacılık düşünce okulu” yükselen bir konuma sahip olmuştur.⁸

İnşacılık kuramında fikirsel faktörlerin toplumsal olarak inşa edilmeleri ve bunların devletlerin davranışları üzerindeki etkileri temel değişkenlerdir. İnşacılık kuramı devletlerin çıkarlarının sosyal etkileşim süreci yoluyla inşa edildiklerini savunmaktadır. Uluslararası ilişkilere sosyolojik bir yaklaşım getiren inşacılık kuramına göre, devlet kimlikleri ve çıkarlar maddi faktörler tarafından değil büyük ölçüde paylaşılan fikirler tarafından belirlenmektedir. Bu bağlamda, yapılar maddi

⁶ Eralp, “Uluslararası İlişkiler...”, s. 73.

⁷ Eralp, “Uluslararası İlişkiler...”, ss. 85-88.

⁸ Christian Reus-Smit, “Constructivism” S. Burchill (der.), **Theories of International Relations**, New York, Palgrave Macmillan Publications, 2005, s. 194.

olmaktan ziyade sosyal olgulardır. Öte yandan, inşacılar uluslararası sistemin hem “maddi” hem de “fikri” unsurlardan oluştuğunu ifade etmektedir.⁹

2.3.1. İnşacılık Teorisinin Başlıca Temsilcilerinin Temel Yaklaşımları

“İnşacılık” kavramı uluslararası ilişkiler disiplininde ilk olarak Nicholas Onuf tarafından 1989 yılında yazmış olduğu “The World of Our Making” kitabında kullanılmıştır.¹⁰

İnşacı teorisinin önemli düşünürlerinden Alexander Wendt tamamen bir idealist ontolojiyi öngörmediğini vurgulamakta, ancak sistem içindeki fikirlerin dağılımının en önemli unsur olduğunu düşünmektedir. Maddi olanakların devletlerin dış politika seçeneklerini kısıtladığı da kabul edilmektedir. Devletler ortak fikirler yoluyla birbirleriyle ilişkiye geçmekte ve güç fikirler tarafından inşa edilmektedir. Dünyadaki varlıkların politikacılar ve uzmanlar tarafından yorumlanmaları ve anlamlandırılmaları gerekmektedir. Silahlar ve fabrikalar maddi oldukları kadar zihinsel üretime tabi olmuş ve insanlar tarafından anlamlar yüklenen varlıklardır. İnşacılar gerçekçileri eleştirirken ulusal çıkar olarak ifade edilen olgunun da devletler tarafından anlamlar yüklenen fikirlerden oluştuğunu ve ulusal çıkarların tanımlanmaları gerektiğini ifade etmektedir.¹¹

İnşacı düşünürler realizmde iç faktörlerin göz ardı edildiğini, yalnızca maddi değişkenleri dikkate atarak yapılacak tahlillerin devletlerin gücünü anlamak için yetersiz kalacağını, kültürel değişkenlerin de dikkate alınmasının gerekli olduğunu savunurlar. İnşacılığın toplumsal ve maddi unsurları dikkate alması, bu kuramın hem güçlü hem de zayıf olduğu bir alandır. Bu çerçevede, dış politika konularında kimlik, norm ve çıkar kavramları ile iç veya dış normlardan hangilerinin belirleyici olduğunu ölçmek güçlük arz etmektedir.¹²

Sonuç olarak uluslararası ilişkiler disiplininde inşacı düşünce okulunun daha belirgin bir konuma yükselmiş olması, uluslararası ilişkiler disiplinindeki

⁹ Umut Uzer, “Uluslararası İlişkiler Teorileri” İ. Bal (der.), **Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler**, Ankara, Lalezar Kitabevi, 2006, ss. 62-63.

¹⁰ Michael Barnett “Social Constructivism” J. Baylis, S. Smith (der.), **The Globalization of World Politics**, Oxford, Oxford University Press, 2006, s. 256.

¹¹ Uzer, “Uluslararası İlişkiler...”, s. 63.

¹² Uzer, “Uluslararası İlişkiler...”, s. 68.

tartışmaların daha sosyolojik, tarihsel ve uygulamaya yönelik bir biçime tekrar yöneleceğinin habercisi olmuştur.¹³

2.4. Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İkili Siyasi İlişkilerini Açıklamada Daha Geçerli Olarak Kabul Edilebilecek Teorik Akıma Dair Tespit ve Yorumlar

İkinci Dünya Savaşı sonunda Batılı ülkelerle işbirliğini artıran ve ardından NATO üyesi olan Türkiye ÇHC'nin Birleşmiş Milletler'e üye olması konusunda yapılan oylamalarda 1966-70 yılları arasında olumsuz oy veren çoğunluğu Batı bloğu üyesi ülkeler arasında yer almış, ancak diğer taraftan da 1950-1970 yılları arasında ÇHC lehine oy kullanan ülkelerdeki artışı da takip etmiştir. 1971 yılında meydana gelen ve Üçüncü bölümde ayrıntılı olarak değinilecek gelişmeler sonucunda, sekiz yüz milyonluk bir kitleyi temsil eden ÇHC'nin er geç evrensel bir tanıma elde edeceği düşünülmüş ve siyasi realite karşısında bu tercih değişikliğinin zamanlamasıyla ilgili bir karar alınmıştır. Bu süreçte pratik ve realist biçimde hareket edilmiştir.

1949 yılında ülke bütünlüğünü sağlayarak bağımsızlığını ilan eden ÇHC de Tayvan'la giriştiği diplomatik tanıma rekabetinde tedrici bir başarı elde etmiş, öncelikle iç istikrarını, bölgesel ilişkilerini ve ardından küresel konumunu geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda dünyadaki iki bloktan "Batı Bloğu" ile yakın ilişkilere sahip bulunan Türkiye ile diğer Batılı ülkelerle benzer ve eşzamanlı süreçler halinde diplomatik ilişkileri tesis etmesi ÇHC'nin de gerçekçi bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir.

Bu hususlar ışığında, Türkiye-ÇHC ikili siyasi ilişkilerinin gelişim sürecini açıklamada gerçekçilik ve inşacılık kuramlarından gerçekçilik kuramının daha etkili olduğu düşünülmektedir.

¹³ Reus-Smit, "Constructivism", s. 211.

Öte yandan, gerçekçilik kuramı Soğuk Savaş dönemi gelişmelerini de açıklamada başarılı bulunmuş, 1970’li yılların başında küresel arka plana hakim bir konuma sahip olmuştur.¹⁴

2.5. Sonuç

Kuramsal çerçevede ele alınan gerçekçilik ve inşacılık yaklaşımları ışığında, Türkiye’nin ÇHC ile ilişkilerinde gerçekçi bir politika izlediği, mevcut ittifak ilişkilerine yönelik dengeleri koruduğu ve küresel resmin bütününe göz önünde bulundurmaya hassasiyet gösterdiği değerlendirilmektedir.

¹⁴ Eralp, “Uluslararası İlişkiler...”, s. 83.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

3.1. Giriş

Türk-Çin ilişkilerinin tarihi birçok ayrı araştırmaya konu olabilecek kadar kapsamlı bir konudur. Bununla birlikte bu çalışmaya ışık tutmak amacıyla tarihsel bazı gelişmelere ve bunların günümüze yansımalarına özet biçimde değinilmesinde yarar görülmüştür.

Bu bölümde Türk-Çin ortak tarihinde öne çıkan gelişmeler ve temel birtakım kavramlar açıklanacak, ardından Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Türk-Çin ilişkilerine ana hatlarıyla değinilecek ve 1971 yılında diplomatik ilişkilerin kuruluşuna kadar meydana gelen gelişmeler ele alınacaktır.

3.2. Tarihi Bağlar ve Ortak Temel Kavramlar

Türkiye ve Çin Halk Cumhuriyeti, Asya kıtasının Batı ve Doğu uçlarında yer alan, köklü tarihe ve kültüre sahip iki önemli devlettir. Tarihte, Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya göç etmelerinden önce, esasen Türk ve Çin tarihini derinlemesine bilmeyen üçüncü ülke vatandaşlarının fark edemeyecekleri bir düzeyde ve yoğunlukta karşılıklı temaslar yaşanmıştır.

Türk ve Çin halkları arasında tarihten gelen dostluk bağları bulunmaktadır. Türkler ile Çinliler arasındaki ilişkilerin tarihi, Çin'in Han Hanedanlığı (M.Ö. 209-M.S. 220) ile ilk Türk Devletlerinden Hun İmparatorluğu dönemine kadar gitmektedir. Çin tarihinin en parlak ve istikrarlı olduğu Tang Hanedanlığı döneminde (618-907) kuzey bölgelerinde hüküm süren Göktürkler'le yakın ilişkiler kurulmuş,

tarihi "İpek Yolu" en canlı dönemini yaşamıştır. "İpek Yolu" sadece Türk ve Çin halkı arasında ticareti mümkün kılmakla kalmamış, sosyal ve kültürel bağlar açısından da karşılıklı etkileşimin sürdürülmesini sağlamıştır.¹⁵

Türk-Çin ilişkilerinin tarihini gelişiminde, yukarıdaki unsurlara eklenebilecek ilave bir husus bulunup bulunmadığı düşünüldüğünde akla gelen bir diğer olgu tarihi "Çin Seddi"dir (Great Wall). Ülkemizde Çinlilerin insan eliyle inşa edilmiş dünyanın en uzun duvarını Türk topluluklarına karşı kendilerini savunmak üzere yaptıkları yönündeki genellikle tarihimizin güçlü yönüne vurgu yapılırken kullanılmakta olan yaygın bir görüş bulunmaktadır. Nitekim, tarihte Türkler ve Çinliler arasında Asya'da bir güç ve nüfuz mücadelesi yaşandığı bilinmektedir.¹⁶

Çin Seddi M.Ö. 5. Yüzyıldan 17. Yüzyıla kadar Çin İmparatorluğu'nun Kuzey sınırlarını korumak üzere çeşitli Hanedanlar tarafından inşa edilmiş yüksek taş duvarlar olarak tanımlanmaktadır. Farklı dönemlerde inşa edilen pek çok duvarın birleşmesinden oluşmaktadır. En bilinen bölümü M.Ö. 220-200 yılları arasında Çin'in ilk İmparatoru Qin Shi Huang tarafından yaptırılan bugünkü mevcut kalıntıların çok daha yukarı bölümünde yer almıştır. Bu kalıntıların çok azı günümüzde mevcuttur. Bugün başkent Pekin'in 70 km. kuzeyindeki "Badaling" kalıntıları Ming Hanedanı döneminde inşa edilmiştir.¹⁷

Çin Seddi yaklaşık bin iki yüz yıllık bir süreçte Çin içinde nüfuz mücadelelerinde korunma ve savunma aracı olarak da kullanılmıştır. Günümüzde Çin Seddi'nin Türk topluluklarına karşı yapılmış olduğu yönündeki algılanış biçimini vurgulamak yerine, "tarihi dostluk bağları", "yakın ilişkiler" ve "İpek Yolu" gibi unsurları ön plana çıkarmak tabiatıyla daha tercihe şayan bir seçeneği oluşturacaktır.

¹⁵ Dışişleri Bakanlığı, "Çin Halk Cumhuriyeti", 17 Şubat 2007

http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/DoguAsyavePasifik/CHC/CHC.htm

¹⁶ Wolfram Eberhard **Çin Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, ss. 93-123 ve ss. 194-214.

¹⁷ "Great Wall of China". [Wikipedia](http://en.wikipedia.org/wiki/Great_wall), 17 Şubat 2007.

http://en.wikipedia.org/wiki/Great_wall

3.3. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Çin İmparatorluğu ile ilişkilerin dönemin coğrafi, teknolojik koşulları ve bölgesel öncelikler dikkate alındığında nispeten daha geri planda kalmış olduğu düşünülmektedir. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve stratejik önceliklerinin Balkanlar, Orta Avrupa ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgeleri üzerinde yoğunlaştığı bilinmektedir.

Batılı devletlerin coğrafi keşifler ve yeni ticaret yollarının kurulması suretiyle Doğu Asya ve Uzakdoğu ülkeleri ile bağlarını artırdıkları, bölgede güç ve nüfuz mücadelesine giriştikleri ve bu bağların günümüzde Doğu Asya ülkeleri ile ilişkilerine genel olarak bir temel oluşturduğu görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu 16.-18. Yüzyılda yoğunlaşan bu ilişkiler açısından gerek siyasi öncelikler gerek İmparatorluğun içinde bulunduğu duraklama ve gerileme dönemine denk gelmiş olması sebebiyle nispeten uzak kalmış ve genelde Uzakdoğu'ya özelde Çin'e böyle bir açılım içinde bulunmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Hariciye Nezareti'nin kurulduğu 1836 yılına kadar yurtdışına gönderilen elçilerin ve görevlerinin büyük bölümünün yer aldığı listede Çin İmparatorluğu'na gönderilmiş herhangi bir daimi elçi ismi bulunmamaktadır.¹⁸

Bununla birlikte, bu dönemde Osmanlı ile Çin İmparatorluğu arasındaki temasların belirli bir düzeyde sürdüğü de bilinmektedir. Elde edilen bilgiler 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman döneminde bu ülkeye belli aralıklarla beş defa elçilik heyeti gönderildiğini ortaya koymaktadır.¹⁹

Osmanlı İmparatorluğu ile Çin arasında ticari ve kültürel temaslara bakıldığında ise, bu alanda kayda değer bir unsur tarihi "İpek Yolu"dur. Bu kavram

¹⁸ Kemal Girgin **Osmanlı ve Cumhuriyet Tarihi Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, ss. 79-91.

¹⁹ Namık Sinan Turan, "19. Yüzyıl Osmanlı-Uzakdoğu İlişkilerine Dair Gözlemler" D. Ü. Arıboğan (der.), **Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu Asya**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2001, s. 64.

ilk kez Alman coğrafya uzmanı Ferdinand von Richthofen tarafından 1877 yılında kullanılmış olup, kökeni Almanca'dan gelmektedir. Bilindiği üzere 8.000 kilometre uzunluğunda deniz ve karayolundan oluşan İpek Yolu'nun Doğudaki merkezi bugün ÇHC'nin orta bölgelerinde bulunan Xi'an (eski adıyla Chang'an)'dır. İpek Yolu buradan Orta Asya'ya uzanmakta, ardından Anadolu üzerinden Akdeniz'e ulaşmaktadır. İlk olarak M.Ö. 2. Yüzyılda bugünkü Sincan-Uygur Özerk Bölgesi (Xinjiang)'nde yer alan Hotan'dan çıkarılan yeşim taşının İpek Yolu üzerinden ticaretinin yapıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Moğol İmparatorluğu'nun 1215-1360 yılları arasında Asya kıtasına yayılmasıyla Karakurum Bölgesi üzerinden canlanan İpek Yolu, Orta Çağda yazılı baskı teknolojisi, barut ve pusula gibi pek çok buluşun Avrupa'ya erişimini kolaylaştırmıştır. Moğol İmparatorluğu'nun çöküşüyle İpek Yolu'nun ekonomik ve kültürel birliği de bozulmuş ve 15. Yüzyılın başlarında bir ulaşım yolu olma işlevi ortadan kalkmıştır.²⁰

Osmanlı İmparatorluğu döneminde az sayıda olmakla birlikte zaman zaman ticaret ve misyonerlik gibi amaçlarla Çin'e giden Osmanlı uyruklarının varlığı bilinmektedir.²¹

Diğer yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında Sultan Abdülhamit'in izlemiş olduğu bazı politikalara da konumuz bağlamında değinmekte yarar görülmektedir.

Sultan Abdülhamit hilafeti dışarıda etkin bir unsur konumuna getirmek amacıyla izlediği diplomasi gereğince bir yandan büyük güçler arasındaki çatışmalardan yararlanırken, diğer yandan ilgili alanındaki coğrafyada Müslüman toplulukların desteğini alma siyaseti uygulamıştır. Kamuoyunu yönlendirebilmek için de özel personel görevlendirmiştir.²² Bu görevliler arasında din adamlarının varlığı da dikkat çekmektedir. Görev için atanan Hafız Ali Rıza ve Bursalı Hafız

²⁰ "Silk Road". [Wikipedia](http://en.wikipedia.org/wiki/Silk_road). 17 Şubat 2007. http://en.wikipedia.org/wiki/Silk_road

²¹ Turan, "19. Yüzyıl...", s. 65.

²² Turan, "19. Yüzyıl...", s. 69.

Hasan Efendi'nin Çin'deki çalışmaları arasında 1908 yılında açılan "Pekin Hamidiye Üniversitesi" öne çıkmaktadır.²³

İki ülke arasındaki karşılıklı ilgiye rağmen Osmanlı-Çin ilişkileri bu girişimlerle sınırlı kalmış 1911 sonrası imparatorluğu saran savaş ortamı ve Birinci Dünya Savaşı Uzakdoğu ile ilişkilerde bir duraklama dönemine girilmesine yol açmıştır.²⁴

Bu bilgilere ek olarak, tarihi zenginliklerimize ilişkin çeşitli kaynaklar incelendiğinde Osmanlı döneminde Çin ile ticari ilişkilere ve kültürel etkileşime ışık tutacak ilave unsurlara rastlamak da mümkündür. Bu bağlamda, Topkapı Sarayı koleksiyonları dönemin karşılıklı etkileşimine ışık tutmaktadır. Sarayın 10.358 parçadan oluşan Çin Porselenleri Koleksiyonu, Çin dışındaki en büyük porselen koleksiyonlarından biridir. Topkapı Sarayı'nın inşa edilmişinden itibaren biriktirilen, 16. Yüzyıldan sonra sayısı sürekli artan Çin porselenleri İslam ülkeleri için üretilen ihraç malları olduklarından Osmanlı yemek ve sofralarına uygun biçim ve büyüklükte yapılmışlardır. Koleksiyonda çok sayıda büyük boyutlu tabak ve kaseler, fincanlar, leğen ve ibrikler, gülabdanlar, sürahiler, mataralar bulunmaktadır. Sarayda verilen resmi yemeklerde Sultanların beğenisini kazanan Çin'den gelen özellikle yeşil renkli porselenler kullanılmıştır.²⁵ Dolayısıyla söz konusu bilgiler, Çin ile İslam ülkeleri arasındaki genel ticari etkileşimin varlığını, Osmanlı Yönetiminin de Çin'den ticari mallar tedarik ettiğini ve ikili ticari etkileşimin Saraya yansıyan uzantıları bulunduğunu doğrular niteliktedir.

Diğer yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. Yüzyıla kadar Çin ile ilgili esaslı bir diplomasi geliştirmemesinin bir diğer nedeni Çin'in de Japonya örneğinde

²³ Turan, "19. Yüzyıl...", s. 70.

²⁴ Turan, "19. Yüzyıl...", s. 71.

²⁵ Kültür ve Turizm Bakanlığı, Topkapı Sarayı Koleksiyonlarındaki Mutfak Eşyaları, 17 Şubat 2007 <http://www.turizm.gov.tr/EN/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF71BE64510F6C8BC944431A5630DA1EDD>

olduğu gibi izolasyonist bir dış politika izlemiş olmasıdır. Bu politika dış g¼çlerin zorlamasıyla terk edilecektir.²⁶

Nitekim, Çin’de 1839 ve 1856 yıllarında İngilizlerle Afyon Savaşları yapılmıştır. Bunun sonucunda 1842 yılında Çin, İngiliz yönetimine imtiyazlı ticaret hakları tanımak zorunda kalmış ve Hong Kong İngiliz yönetimine bırakılmıştır.²⁷ 1894’te Çin-Japonya savaşı yaşanmış, Japonya’nın zaferi ile sonuçlanan savaş sonunda 1895 yılında Tayvan Japon yönetimine bırakılmıştır.²⁸

Diğer yandan, özellikle Osmanlı Devleti’nin son döneminde Asya’daki bir başka büyük devlet olan Japonya ile çeşitli temas ve ilişkiler yürüttüğü gör¼lmektedir. Osmanlı Devleti’nin Japonya ile ilk resmi ilişkisi 1873 yılında Japon Dışışleri Bakanlığı’ndan bir temsilcinin İstanbul’a gelmesiyle başlamıştır.²⁹ Sultan Abd¼lhamit’in bir eğitim gemisi olan Ertuğrul Firkateynini kendisini ziyaret eden bir temsilciye karşılık vermek amacıyla Japonya’ya göndermesi ve geminin Japonya’daki Honshu adasının güneyinde Kushimoto’da fırtınaya yakalanarak batması tarihin en büyük deniz facialarından biri olarak kayıtlara geçmiştir. Ancak, bu felaket ortaklaşa paylaşılan bir acının getirisiyle Türkler ile Japonlar arasında dostluk r¼zgarları estirmiştir.³⁰

²⁶ Turan, “19. Y¼zyıl...”, s. 65.

²⁷ Geoffrey Parker **The Times Compact Atlas of World History**, London, Times Books, 1995, s. 112.

²⁸ Parker, **The Times...**, s. 116.

²⁹ Deniz Üлке Arıboğan, “Uzakdoğu’da Değişen Dengeler ve Türkiye” D.Ü. Arıboğan (der.), **Çin’in Gölgesinde Uzakdoğu Asya**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2001, s. 79.

³⁰ Arıboğan, “Uzakdoğu’da...”, s. 81.

3.4. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi

Türk devriminin Çin'deki yansımaları olumlu olmuş ve Doğu'nun hasta adamı Osmanlı Devleti gibi kendisi de uzak Asya'nın hasta adamı ilan edilmiş olan Çin, Türkiye'deki gelişmeleri yakından izlemiştir.³¹

1930'larda ise Japonya'ya karşı direnişte Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Türk halkının Kurtuluş Savaşı'nda uyguladığı stratejiler komünistler ve milliyetçiler tarafından yakından incelenmiş ve uygulanmıştır.³²

Diğer yandan, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ile ABD Genelkurmay Başkanı General Mac Arthur arasında Dünya siyasi durumu hakkında 27 Eylül 1932 tarihinde yapılan bir görüşme Atatürk'ün Uzakdoğu ve Çin'deki gelişmeleri yakından takip ettiğini ortaya koymaktadır. Atatürk görüşmede, Avrupa'da meydana gelebilecek bir savaşın başlıca galibinin İngiltere, Fransa veya Almanya değil sadece Bolşevizm olacağını, Rusya'nın yakın komşusu olarak orada meydana gelen olayları yakından takip ettiğini ve tehlikeyi bütün çıplaklığı ile gördüğünü, uyanan şark milletlerinin zihniyetlerini istismar eden, onların milli ihtiraslarını okşayan ve kinleri tahrik etmesini bilen Bolşeviklerin, yalnız Avrupa'yı değil, Asya'yı da tehdit eden başlıca kuvvet haline geldiklerini ifade etmiştir.³³

II. Dünya Savaşı'nda Pasifik Bölgesi Başkomutanı olan ve Kore Savaşı'nda Birleşmiş Milletler Kuvvetleri Başkomutanlığı'nı yapan General Mac Arthur da Atatürk'ün fikirlerine tamamıyla iştirak ettiğini belirtmiş, bitmez tükenmez insan kaynaklarına sahip bulunan Asya'nın Rusya'nın nüfuzuna gireceği gün davanın Bolşevizm için halledilmiş olacağını, Rusların bu amaçla Asya'da gözden kaçan büyük bir faaliyet yürüttüklerini, Çin'in önemli bir bölümünün komünist ajanların kontrolü altında bulunduğunu ifade etmiş ve Çin'e Batılı devlet adamlarının gereken

³¹ Arıboğan, "Uzakdoğu'da...", s. 81.

³² Barış Adıbelli **Çin Dış Politikasında Tayvan Sorunu**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s. 208.

³³ Girgin, **Osmanlı ve Cumhuriyet...**, s. 115.

önemi vermemeleri durumunda Japonların mağlubiyetinin komünistlerin Çin’de zaferine yol açabileceğini, dünyanın yazgısının Avrupa’da değil, Asya’da belirleneceğini dile getirmiştir.³⁴

Söz konusu görüşmeden sonraki yıllarda Uzakdoğu’da ve Çin’de meydana gelen gelişmelerin Mustafa Kemal Atatürk’ün tespitlerini büyük ölçüde doğrulamış olduğu görülmektedir.

Diğer yandan, Atatürk döneminde Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonraki gelişmeleri takip eden Çin ile Türkiye arasındaki ilk temaslar 1925 yılında gerçekleşmiştir.³⁵

1930 yılına gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı’nın Dış Teşkilatında diplomatik misyonlar arasında Çin’in Nanjing şehrinde bir Maslahatgüzarlığının bulunduğu o zamanki resmi kayıtlardan anlaşılmaktadır.³⁶ Söz konusu diplomatik temsilcilik 1929 yılında açılmıştır.³⁷

1935 yılında Çin’in Ankara Elçisi General Ho Yao-Tsu’nun itimatnamesini Cumhurbaşkanı Atatürk’e sunması vesilesiyle Anadolu Ajansı’na verdiği 17 Mayıs 1935 tarihli demeci dönemin Türk-Çin ilişkileri hakkında somut bilgi ve ipuçları vermektedir. Elçi Ho, diğer hususların yanı sıra, Atatürk’ü büyük bir siyasetçi, asker ve ıslahatçı olarak nitelendirmiş, iki ülke arasında asırlardan beri süregelen ilişkilerin kökleri arasında karşılıklı ve ihtiyari derin kanaatin unutulamayacağını, gelecekte ortak mesai ve dostluğun kuvvetlendirileceğini ifade etmiştir. Elçi Ho, 3000 yıldır mevcut olan tarihi ilişkilerimize bakarken ve diplomatik ilişkileri kurmakta olduklarını göz önüne getirirken eskiden tanışan iki ülkenin şimdi yeni dostlar haline gelmiş olmalarından mutluluk duyduklarını, böyle bir sevince diplomasi sahasında

³⁴ Girgin, **Osmanlı ve Cumhuriyet...**, s. 115.

³⁵ Arıboğan, “Uzakdoğu’da...”, s. 86.

³⁶ Girgin, **Osmanlı ve Cumhuriyet...**, s. 121.

³⁷ Arıboğan, “Uzakdoğu’da...” s. 87.

pek nadir rastlandığını söylemiştir.³⁸ Söz konusu görüşler genel olarak nezaket ve övgü cümlelerine yer verilen bir törende dile getirilmiş olsa da Elçi Ho'nun köklü tarihi ilişkilere ve Atatürk'ün başarılı yönetimine vurgu yapması dikkat çekicidir.

Türkiye ve Çin arasındaki ikili temaslar konusunda bir ilave bilgi olarak Atatürk ve Çinli muhatapları arasındaki resmi mesaj trafiğine de kısaca değinmekte yarar görülmektedir. İki ülke liderlerinin özellikle Milli günler vesilesiyle tebrik ve buna cevabi teşekkür mesajları gönderdikleri yönünde bilgiler mevcuttur.³⁹ Söz konusu kayıtlar iki dünya savaşı arasında kalan dönemde yoğun bölgesel gündemlerine rağmen iki ülkenin ilişkilerini belirli bir düzeyde sürdürme iradesine sahip olduklarını göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcıyla birlikte ortaya çıkan ve tüm dünyayı derinden etkileyen olağanüstü şartlar sağlıklı ve düzenli bir devletlerarası ilişki sürdürmeye yeterli olanak sağlamamıştır. Konumuz açısından kayda değer bir gelişme, Çin topraklarında yaklaşık 30 yıl yoğun ve baskıcı faaliyetler yürüten ve bu dönemdeki tutumu Çin toplumunun hafızasında derin izler bırakan Japonya'ya karşı 1945 yılında Türkiye'nin savaş ilan etmesi olmuştur.

1950 yılına gelindiğinde Türkiye ve Çin dış politika önceliklerinden kaynaklanan sebeplerle Kore Savaşında farklı saflarda yer almışlar ve anılan Savaş sırasında karşı karşıya da gelmişlerdir.⁴⁰

Diğer yandan, ÇHC ile Tayvan arasındaki diplomatik tanınma mücadelesi 1949 yılında ÇHC'nin ilanından sonra hız kazanmıştır. Türkiye bu konuda Tayvan'ı tanımayı tercih etmiş ve 1953 yılında Türkiye'nin yurtdışındaki Büyükelçilikleri arasında Formoza-Taipei Büyükelçiliği de yerini almıştır.⁴¹ Öte yandan, Türkiye'nin

³⁸ Bilal N. Şimşir **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları Afganistan-Çin**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, ss. 619-620.

³⁹ Şimşir, **Atatürk ve...**, ss. 613-623.

⁴⁰ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler" B. Oran (der.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 547.

⁴¹ Girgin, **Osmanlı ve Cumhuriyet...**, s. 140.

Tayvan'ın yerine 5 Ağustos 1971 tarihinden itibaren ÇHC'ni diplomatik olarak tanımaya başlaması yönündeki siyasi tercihe neden olan olaylara ve geçiş dönemine kısaca değinmekte yarar görülmektedir.

ÇHC'nin ilanından sonra Birleşmiş Milletler (BM)'e kabulü konusu örgütte yoğun bir gündem maddesini teşkil etmiştir. Bu konuda BM Genel Kurulu'nda yapılan ve Tablo 1'de gösterilen 1950-1970 dönemine ait oylama çizelgeleri bahse konu dönemdeki küresel dengelerin ve yeni oluşumların ÇHC'nin BM üyeliği konusuna yansımaları hakkında belirli ipuçları vermektedir.

Tablo 1.Çin Halk Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler'e Kabulü İle İlgili Oylama Sonuçları

Yıl	Üye sayısı	Olumlu Oy	Olumsuz Oy	Çekimser	Oylamaya katılmayan
1950	59	16	33	10	-
1951	60	11	37	4	-
1952	60	7	42	11	-
1953	60	10	44	2	4
1954	60	11	43	6	-
1955	60	12	42	6	-
1956	79	24	47	8	-
1957	82	27	48	6	1
1958	81	28	44	9	-
1959	82	29	44	9	-
1960	98	34	42	22	-
1961	104	36	48	20	-
1962	110	42	56	12	-
1963	111	41	57	12	1
1964	OYLAMA YAPILMADI				
1965	117	47	47	20	3
1966	121	46	57	17	1
1967	122	45	58	17	2
1968	126	44	58	23	1
1969	126	48	56	21	1
1970	127	51	49	25	2

Kaynak: Dışişleri Bakanlığı

Yukarıdaki tablo, 1950 yılında 59 üyesi bulunan BM'nin sadece 16 üyesinin ÇHC'nin üyeliği konusunda olumlu oy verdiğini, 1950-1955 yılları arasında olumlu

oy veren ülke sayısında düşüş yaşandığını, 1956 yılında 79 BM üyesinden olumlu oy verenlerin 1955 yılına göre iki kat artarak 24'e ulaştığını, bu yıldan sonra gerek üye sayısında gerek olumlu oy veren ülke sayısında tedrici bir artış yaşandığını ve 127 üye sayısına ulaşılan 1970 yılında olumlu oy kullanan ülke sayısının olumsuz oy kullanan ülke sayısını ilk kez aştığını göstermektedir. Türkiye ise, 1966-70 yılları arasında ÇHC'nin BM'e üyeliği konusunda olumsuz oy veren ülkeler arasında yer almıştır.⁴²

Çoğunluğu Batı Bloğunda yer alan ülkelerin oluşturduğu olumsuz oy veren ülkelerin sayısal ağırlığının yetersiz kalmasının ardındaki etkenler, Asya ve Afrika kıtasındaki 1950'li yıllarla birlikte hız kazanan bağımsızlık hareketleri sonucunda yeni bağımsızlığını elde eden ülkelerin Birleşmiş Milletler'e üye olmaları ve ÇHC'nin bu yeni ülkelere ve 1955 yılında Bandung Konferansıyla hayata geçen Bağlantısızlar oluşumuna nispeten müzahir bir tutum izlemesi olarak gösterilebilir. Nitekim Çin 1960 yılında yeni bağımsızlığını kazanmış on altı Afrika Devleti'ni tanımıştır. 1964 yılı itibariyle Çin'in Afrika'da on bir adet diplomatik misyonu bulunmaktadır.⁴³ Özellikle 1970 yılı ortalarından itibaren ÇHC'ni Çin'in tek temsilcisi olarak tanıyan ülkelerin sayısı bir anda artmıştır. Söz konusu gelişmeler Pekin yönetimi için büyük bir başarı teşkil etmiştir. Bu tanımlar şu tarihlere aittir:

Ekim 1970	Kanada
Kasım 1970	İtalya
Aralık 1970	Habeşistan
Ocak 1971	Şili
Şubat 1971	Nijerya
Mart 1971	Kuveyt
Mayıs 1971	Avusturya
Nisan 1971	Kamerun
Ağustos 1971	Türkiye
Ağustos 1971	İran ⁴⁴

Pekin Hükümetinin er geç, evrensel bir tanımayı elde edebileceği ve bu konuda Türk tarafınca alınacak bir kararın zamanlamasının iyi seçilmesi

⁴² Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesi, **Çin Halk Cumhuriyeti 1949-1971**, Ankara, 1971 s.72.

⁴³ Dışişleri, **Çin Halk Cumhuriyeti 1949....**, s. 44.

⁴⁴ Dışişleri, **Çin Halk Cumhuriyeti 1949....**, ss. 37-38.

gerektiği bilinmektedir. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan değerlendirmelerde diğer NATO üyelerinin durumları da göz önünde bulundurulmuştur. Çin'i tanıma konusunda zamanlamadan bahsedilirken, gerek ulusal çıkarlar gerek siyasi ortam bakımından en uygun zaman ve şartların bir araya getirilmesi düşünülmüş ve bu tutum belki de tanınmanın 1971 yılı Ağustos ayına kadar tahakkuk edememesinin sebeplerinden birini teşkil etmiştir.

Bu arada Tayvan Hükümetine gösterilen sadakat bu konuda alınacak karar üzerinde uzun süre olumsuz etki yapmıştır. Bir yandan, sekiz yüz milyonluk bir kitleyi temsil ve idare eden bir Hükümetin varlığının inkar edilemeyeceğini söylerken, öte yandan sadece Formosa Devletini Çin'in temsilcisi olarak kabul etmenin uzun müddet savunulamayacağı açıktır.

Nihayet, siyasi realite kendini kabul ettirmiş ve tanımayı açıklayan ortak bildiride, karşı tarafa kabul ettirilen formül ile çelişki 5 Ağustos 1971 tarihinde ortadan kaldırılmıştır. Bu gelişme konunun hazırlanışı, idare edilişi ve varılan sonuç bakımından Türk diplomasisi için bir başarı olarak görülmelidir.

Bu kararın alınışında, bir takım iç ve dış mülhazaların üstünde tamamen Türkiye'nin menfaatlerini dikkate alan, realist bir şekilde hareket edilmiş olması elde edilen sonucun en değerli yönünü teşkil etmektedir.⁴⁵

3.5. Sonuç

Türkiye-Çin ilişkilerinin tarihsel gelişimi; Asya'da yüzyıllar boyunca iki toplum arasında devam eden köklü ilişkiler, Osmanlı İmparatorluğu döneminde coğrafi koşullar ve bölgesel dış politika öncelikleri sebebiyle nispeten kısıtlı düzeyde de olsa sürdürülen temaslar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarında karşılıklı diplomatik tanınma ve temsilciliklerin açılması, iki savaş arası dönemde Türkiye ve Çin'in bölgesel önceliklere ve tehditlere yoğunlaşmaları, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin koşullarında Türkiye'nin Tayvan'ı tanımaya devam etmesi ve daha sonra Türkiye'nin ulusal çıkarına daha uygun olacağı düşüncesiyle küresel gelişmelere uygun bir açılımla Tayvan yerine ÇHC'ni Çin'in tek temsilcisi olarak tanınması şeklinde özetlenebilecek gelişmelerden oluşmaktadır.

⁴⁵ Dışişleri, *Çin Halk Cumhuriyeti 1949....*, ss. 72-73.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İKİLİ SİYASİ İLİŞKİLER

4.1. Giriş

Türkiye ile ÇHC arasında diplomatik ilişkilerin 5 Ağustos 1971 tarihinde kurulması iki ülke ilişkilerinin gelişim sürecinde önemli bir aşama ve psikolojik bir eşik olarak değerlendirilebilir. Ancak bu başlangıç aşamasından 1970’li yılların sonuna kadar kaydedilen gelişmelerin önemli içerikte ve ilişkilerin seyrinin çehresini değiştirecek nitelikte olduğunu söylemek abartılı bir yorum olacaktır. Zira, o dönemde yeni diplomatik ilişki tesis ettikleri bir ülke ile ikili ilişkilerin altyapısını geliştirmekten daha öncelikli konular bulunmaktaydı. Nitekim, Türkiye 1970’li yılların başında Kıbrıs ve Yunanistan ile Ege Denizi sorunları gibi konularla meşgulken, ÇHC de komşularıyla ilişkilerini kendi çıkarları doğrultusunda idare etmek ve ABD ile başlatılan yumuşama dönemini makul biçimde sürdürmek gibi konularla ilgilenmekteydi.

Bu bölümde 1971 yılı sonrasında Türkiye ÇHC ikili siyasi ilişkileri, karşılıklı temaslar, yasal çevrenin gelişim süreci ele alınacak ve ikili siyasi ilişkilerde ortak gündem maddelerine değinilecektir.

4.2. 1971-2000 Yılları Arası Dönem

Türkiye 5 Ağustos 1971 tarihinde ÇHC’ni resmen tanımış ve Tayvan ile olan diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Türkiye o tarihten bu yana “Tek Çin” politikası

izlemektedir.⁴⁶ “Tek Çin” kavramı Çin’in bütününün Tayvan’ı da içine alacak şekilde Çin Halk Cumhuriyeti tarafından temsil edildiği anlamına gelmektedir.

Diplomatik ilişkilerin kurulması Türk-Çin ilişkilerinin gelişim süreci dikkate alındığında köşe taşı niteliğindedir. İlişkilerin 20. Yüzyılın başından itibaren fazla yoğunluk içermeyen bir seyir izlemesi yeni dönemde de ancak tedrici olarak gelişim sağlanabileceğine işaret etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı diplomatik misyonlar teatisi ile uygulama safhasına geçecek olan ilişkilerin diğer sosyalist ülkelerle ilişkilere hakim olan ana ilkeler kapsamında yürütüleceği yönünde tutum belirlemiştir.⁴⁷ Bahse konu siyasi çerçevenin dönemin küresel siyasi, ekonomik, askeri ittifakları ve güç odakları dikkate alındığında, Türkiye açısından mantıklı bir tercih olduğu değerlendirilmektedir.

Ağustos 1971’den 1980’li yıllara kadar geçen dönem karşılıklı diplomatik temsilciliklerin açılması ve temel birtakım anlaşmaların imzalanması gibi gelişmelerden oluşmaktadır.

Türkiye ve ÇHC arasında 14 Eylül 1972 tarihinde “Sivil Hava Ulaşım Anlaşması”, 16 Temmuz 1974 tarihinde “Ticaret Anlaşması”, 18 Mayıs 1981 imzalanan “Ticaret Protokolü” ve 19 Aralık 1981 tarihinde “Ekonomik, Sınai ve Teknik İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır.⁴⁸ Bahse konu belgelerin genel anlamda ortak paydası ekonomi ve ticaret alanlarına yönelik olmalarıdır. Ekonomik ve ticari düzenlemeler daha kolay uygulamaya konabilmekte, iki ülke iş çevrelerine ve dolayısıyla toplumlarına olumlu etkide bulunmakta ve böylece ikili ilişkileri geliştirmeye uygun bir ortam oluşturmaktadır.

⁴⁶ Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye-ÇHC İkili İlişkileri Bilgi Notu”, Ankara, 2006, s. 1.

⁴⁷ Dışişleri, **Çin Halk Cumhuriyeti 1949...**, s. 73

⁴⁸ Dışişleri, “Türkiye-ÇHC...”, s. 5.

1980’li yıllarda iki ülke liderlerinin üst düzey resmi ziyaretleri, diplomatik ilişkilerin kuruluşundan sonraki dönemde başlıca gelişmeleri oluşturmuştur. Bu yıllardaki ilk temas yedinci Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Aralık 1982’de ÇHC’ni ziyaretidir. Cumhurbaşkanı düzeyinde ÇHC’den ülkemize yapılan dönemin ilk ziyareti ÇHC Cumhurbaşkanı Li Xiannian tarafından 13-19 Mart 1984 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olarak Turgut Özal 30 Haziran-7 Temmuz 1985 tarihlerinde ÇHC’ne resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretin hemen ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Necmettin Karaduman Ekim 1985’te ÇHC’ni ziyaret etmiştir.⁴⁹ Bir yıl sonra ise, ÇHC Başbakanı Zhao Ziyang 17-23 Nisan 1986 tarihlerinde Türkiye’ye resmi bir ziyarette bulunmuştur. Üç yıl içinde arka arkaya yapılan söz konusu temaslar iki ülke liderlerinin Soğuk Savaşın devam ettiği uluslararası ortamda birbirlerini tanımalarına, aralarında dostluk ve işbirliği bağları kurmalarına ve dolayısıyla ikili ilişkilerin geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Bu temasları ÇHC Dışişleri Bakanı Qian Qichen’in 3-7 Eylül 1990 tarihleri arasında ülkemizi resmi ziyareti izlemiştir.⁵⁰

Uluslararası politikada Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)’nin dağılmasıyla birlikte Soğuk Savaşın sona ermesi, 1990’lı yıllarda siyasi ve ekonomik bakımdan pek çok dengenin yeniden belirlendiği bir ortam yaratmıştır. Bu ortam Türkiye ve ÇHC’nin kendi dış politika gündemlerini de yoğun biçimde meşgul etmiştir. Mevcut uluslararası aktörlere ek olarak yeni ülkelerin ortaya çıkması, tarihi, siyasi, ekonomik veya stratejik nedenlerle Türkiye ve ÇHC’nin beliren fırsatları değerlendirme ve riskleri ise bertaraf etme çabalarını doğal olarak artırmıştır. Soğuk Savaş sonrası gelişmelere Türkiye ve ÇHC açısından bakıldığında en belirgin yenilik, SSCB’nin içinde yer alan Kafkasya ve Orta Asya’da yeni devletlerin ortaya çıkması ve iki ülkenin yeni sınır komşularına sahip olmalarıdır. Bu

⁴⁹ ÇHC Dışişleri Bakanlığı, “Bilateral Relations”, 10 Mart 2007
<http://www.fmprc.gov.cn/eng/wjb/zzjg/xybfs/gjlb/2898/default.htm>

⁵⁰ Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Siyasi İlişkileri”, 10 Mart 2007
http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeleler/DoguAsyavePasifik/CHC/CHC.htm

gelişmenin Türkiye-ÇHC ilişkilerinin seyrini pek fazla etkilemediği ve genel çerçevenin muhafaza edildiği söylenebilir.

1990'lı yılların ortalarında dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 23-27 Mayıs 1995 tarihlerinde ÇHC'ni ziyareti en önemli üst düzey teması teşkil etmiştir. 1996 yılı Ağustos ayında TBMM Başkanı Mustafa Kalemli ÇHC'ni ziyaret etmiş, aynı yıl Kasım ayında ise ÇHC Ulusal Halk Kongresi Daimi Komitesi Başkanı Qian Shi Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. 14-20 Şubat 1998 tarihlerinde Dışişleri Bakanı İsmail Cem ÇHC'ne resmi bir ziyarette bulunmuştur. 1999 yılında ise ÇHC Ulusal Halk Kongresi Sekizinci Daimi Komitesi Başkanı Li Peng Türkiye'yi ziyaret etmiştir.

1980-2000 yılları arasındaki dönem genel olarak Türkiye üst yönetiminde farklı siyasi partilere mensup liderlerin ÇHC'de ise tek parti (Çin Komünist Partisi) yönetiminde farklı liderlerin resmi temaslarında kayda değer bir artış ve yoğunluk yaşandığını göstermektedir. 1990-2000 yılları arasında resmi ziyaretlerde 1970'li ve 1980'li yıllara göre de önemli artış görülmüştür.

Öte yandan, ikili ilişkilerde sembolik açıdan ön plana çıkan bir hususa daha değinmekte yarar görülmektedir. Doğal afet yaşanan ülkelere diğer ülkelerin yardımda bulunması uluslararası ilişkilerde pek çok örneği bulunan bir iyi niyet adımıdır. Bu çerçevede Türkiye ve ÇHC de doğal felaketler sonrasında birbirlerine yardımda bulunmuşlardır. ÇHC 17 Ağustos 1999 tarihinde Marmara Bölgesi'nde meydana gelen depremin ardından Türkiye'ye 200 bin Dolar tutarında ayni ve nakdi yardımda bulunmuştur. Türkiye de Çin'in Shaanxi, Sichuan, Chongqing, Guizhou ve Hubei Eyaletlerinde 2002'de meydana gelen sel felaketi sebebiyle Türk Kızılay Derneği vasıtasıyla 13.188 Dolar nakdi yardımda bulunmuştur. Yine Kızılay Derneği tarafından Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nde 2003 yılı Şubat ayında meydana gelen deprem felaketi dolayısıyla Çin Kızıllaç Teşkilatı'na 30.000 Dolar nakdi yardım yapılmıştır. ÇHC Bingöl depremi dolayısıyla Türk Kızılay'a 30.000 Dolar nakdi

yardımda bulunmuştur.⁵¹ Doğal afetlerde iki ülkenin birbirlerine yardımda bulunmaları için mutlak surette iyi düzeyde siyasi ilişkilere sahip bulunmaları tabiiyle bir zorunluluk değildir. Ancak, Türkiye-ÇHC arasında son 10 yıl içinde sıkça tekrarlandığından dolayı bu yardımların karşılıklı iyi niyetli yaklaşımın bir göstergesi olduğu düşünülmektedir.

4.3. 2000 Yılı Sonrası Dönem

Türkiye-ÇHC ikili siyasi ilişkilerinde 2000-2006 yılları arasındaki dönemin en yoğun temasların yaşandığı dönem olduğu söylenebilir. Dönem içinde iki ülke devlet yönetiminden en üst düzey yetkililer resmi ziyaretlerde bulunmuşlardır. Bu itibarla, söz konusu ziyaretler sırasındaki resmi görüşmelerin içeriği ile imzalanan belgelerinin irdelenmesinin, ikili ilişkilerin bugün itibariyle eriştiği noktanın ortaya konabilmesi ve geleceğe yönelik somut önerilerde bulunulabilmesi bakımından isabetli olacağı düşünülmektedir.

2000 yılı üst düzey temasların başarıyla gerçekleştiği ve önemli belgelerin imzalandığı bir yıl olmuştur. Yıl içinde ilk olarak Mart ayında dönemin TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut Çin Ulusal Halk Komitesi Daimi Komitesi Başkanı Li Peng'in davetine icabetle ÇHC'ni ziyaret etmiştir.

Ardından ÇHC Cumhurbaşkanı Jiang Zemin 18-21 Nisan 2000 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bahse konu ziyaret sonuçları itibariyle başarılı olarak değerlendirilmiştir. Jiang Zemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in yanı sıra dönemin TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut ve Başbakan Bülent Ecevit ile de görüşmüştür.

Jiang Zemin 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'le görüşmesinde diğer hususların yanı sıra, iki halk arasındaki dostluğun eski zamanlara uzandığını, Çin ve

⁵¹ Dışişleri, "Türkiye-ÇHC...", s. 1.

Küçük Asya'yı 2000 yıl önce birbirine bağlayan İpek Yolu'nun bunun kanıtı olduğunu, iki toplumun atalarının yoğun etkileşimde bulunduğunu, diğer uluslarla birlikte Doğu ve Batı arasında ticaret ve medeniyetler iletişimine katkıda bulduklarını, bugün Topkapı Sarayı'ndaki porselenlerinin iki halk arasındaki kalıcı dostluğun canlı bir hafızası olduğunu belirtmiştir. Jiang, Türk halkının sosyal ilerlemesini ve hızlı ekonomik kalkınmasını övmüş, Türkiye'nin dünyanın dikkat çeken bir ülkesi haline geldiğini, Asya kıtasının Doğu ve Batı uçlarındaki Çin ve Türkiye'nin işbirliği ve ortaklığa yönelik yeni ilişkiler geliştirmelerinin hayati öneme sahip olduğunu, iki ülkenin birbirlerinin bağımsızlığının, toprak bütünlüğünün ve etnik birliğinin korunması konusunda ortak anlayışı pekiştirmeye önem atfettiğini, 20. Yüzyılda Türk ve Çin halkının kendi ülkelerinin şartlarına uygun biçimde topyekün bir çabaya giriştiklerini ve kayda değer başarıları elde etmek üzere çok çalıştıklarını, Çin ekonomisinin son 20 yılda yıllık ortalama yüzde 7.7 büyüdüğünü, bu arada Türkiye'nin ulusal gücünün dünyada 16. sıraya ulaştığını, iki eski ulusun kalkınma yolunda kültürel birikimlerine, çok çalışma ve cesaret geleneklerine ağırlık verdiklerini, bilimsel ve kültürel alanlarda en son başarıları özümseyerek sürekli ilerleme gösterdiklerini ifade etmiştir.⁵² Jiang'ın konuşmasının önemli mesajlar içerdiği, 2000 yılı itibariyle Türk-Çin ilişkileri konusunda Çin tarafının düşüncelerini ve Türkiye Cumhuriyeti'ni algılayış biçimini somut olarak ortaya koyduğu düşünülmektedir.

Jiang, TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut ile görüşmesinde, ziyareti sırasında Türk Halkının ulusal kalkınma yolunda önemli başarılar elde ettiğini gördüğünü, dünyanın zengin ve renkli bir yapıya sahip olduğunu, bu yapıda farklı kalkınma modellerine imkan tanınması halinde 21. yüzyılın barış, istikrar, büyüme ve refah yüzyılı olabileceğini söylemiştir. TBMM Başkanı Akbulut Jiang'ın ziyareti ile birlikte dostluk ve işbirliği ilişkilerinin ileri doğru büyük bir adım atmış olacağını vurgulamış, Çin'e yaptığı ziyarette dış dünyaya açılım ve reform politikalarının uygulanmaya başlamasıyla birlikte elde edilen başarılarından etkilendiğini kaydetmiş,

⁵² "Chinese President Delivers Speech in Turkey" *People's Daily* 20 Nisan 2000
http://english.people.com.cn/english/200004/20/eng20000420_39288.html

Parlamentolar arasında artan temasların iki ülkenin ilişkilerinin gelişimine katkıda bulunacağına inandığını ifade etmiştir.⁵³

Öte yandan, Jiang'ın Soğuk Savaş sonrası dönemde Batı tipi kalkınma modelinin küresel etki alanını geliştirdiği bir uluslararası ortamın yer aldığı arka planda, İsrail, Filistin, Mısır'ı da kapsayan ziyaretlerin ülkemizdeki bölümünde ÇHC ile birlikte gelişmekte olan ülke olarak kabul edilen Türkiye'nin ulusal kalkınmasına atıfta bulunması ve farklı modellere tolerans gösterilmesini istemesi, Çin ve benzeri siyasi-ekonomik yapılara sahip ülkelerin kalkınma modellerine saygı gösterilmesine işaret eden küresel bir mesaj olarak yorumlanabilir.

İki ülkenin 19 Nisan 2000 tarihli Ortak Bildirisi ikili siyasi ilişkilere ilişkin somut unsurlar içermektedir. Bildiride, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasıyla başlayan ve 2000 yılına kadar uzanan dönemdeki dostça ilişkileri ve karşılıklı işbirliğini sürekli biçimde geliştirmek ve derinleştirmek konusunda Devlet Başkanlarının kararlılıklarını ifade ettikleri, karşılıklı saygı, güven, yarar, eşitlik ve ortak kalkınmaya dayalı bir “geliştirilmiş ortaklık” tesisine karar verildiği kaydedilmiştir. Ortak Bildiride ayrıca, bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı, sınırların dokunulmazlığı, karşılıklı saldırmazlık, içişlerine karışmama, eşitlik, karşılıklı yarar, barış içinde bir arada yaşama ve ahde vefa gibi ilkelerin ilişkileri yönlendirmeye devam edeceği vurgulanmıştır. Bildiride göze çarpan diğer hususlar, tarafların insan haklarına saygılı olduklarını vurgulamaları ve Türk tarafının “tek-Çin” politikası uyarınca ÇHC Hükümetini Çin'in tek yasal temsilcisi olarak tanımayı sürdürdüğünü beyan etmesidir. Son olarak, bildiri, üst düzey ziyaret ve temaslara her seviyede devam ettirme, mevcut dostça ilişkileri her alanda geliştirme ve yeni yüzyılda yeni bir aşamaya getirme hedeflerini kayda geçirmiştir.⁵⁴

⁵³ “Chinese President Meets Turkish Parliament Speaker” *People's Daily* 18 Şubat 2007 http://english.people.com.cn/english/200004/20/eng20000420_39287.html

⁵⁴ Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Arasında Ortak Bildiri, Ankara, 19 Nisan 2000, ss.1-2.

ÇHC Dışışleri Bakanı Tang Jiaxiuan'ın 6-9 Ocak 2001 tarihlerinde Dışışleri Bakanı İsmail Cem'in davetine icabetle ölkemizi ziyareti, ikili siyasi ilişkilerin derinleştirilmesine yönelik somut bir adım içermektedir. Ziyaret kapsamında 8 Ocak 2001 tarihinde "Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı ile ÇHC Dışışleri Bakanlığı'nın İki Ülke Devlet Başkanları Tarafından İmzalanmış olan Ortak Bildirinin Uygulanmasına Dair Eylem Planı" imzalanmıştır. Eylem Planı'nda Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Mayıs 1995 tarihli ÇHC'ni ziyareti ile ÇHC Cumhurbaşkanı Jiang Zemin'in Nisan 2000 tarihli Türkiye ziyaretinde elde edilen ivmenin sürdürülebilmesi amacıyla, ekonomik, kültürel ve adli işbirliğinin yanı sıra üst düzey temasların sürdürülmesi, Dışışleri Bakanlığı üst düzey yetkililerinin siyasi istişare mekanizmasının işletilmesine devam edilmesi, bunun yanı sıra genel müdür düzeyinde çalışma ziyaretlerinin yapılmasının teşvik edilmesi, çok taraflı ve uluslararası arenada, özellikle BM çerçevesinde karşılıklı destek, eşgüdüm ve işbirliğinin artırılması, hükümet ve yerel yönetim temsilcilerinin temaslarının teşvik edilmesi, uluslararası terörizm ve bölücülükle mücadelede işbirliğinin yoğunlaştırılması kararlaştırılmıştır.⁵⁵

ÇHC'nin kuruluş sürecinde önemli bir işleve sahip olan ve danışma meclisi olarak günümüze kadar varlığını sürdüren Çin Halkının Siyasi Danışmalar Konferansı (CPPCC) Başkanı Li Ruihuan 28 Nisan-1 Mayıs 2001 tarihlerinde TBMM Başkanı Ömer İzgi'nin davetine icabetle Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur. İstanbul'da iş çevreleriyle bir araya gelen Li, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından kabulünde, Çin-Türkiye geleneksel dostluk ve ekonomik işbirliğinin diplomatik ilişkilerin kuruluşundan beri hızla ilerlediğini, Cumhurbaşkanı Jiang Zemin'in başarılı geçen Türkiye ziyaretinin ilişkilerin daha da geliştirmesinin önünü açtığını, Çin'in Türkiye ile dostluk ve işbirliğini yeni bir düzeye erdirmek üzere çaba harcamaya istekli olduğunu belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Sezer, Asya ve Avrupa'nın kesiştiği noktada bulunan Türkiye'nin Batı ve Doğu'da Çin dahil tüm ölkelerle egemenlik ve toprak bütünlüğüne karşılıklı

⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı ile ÇHC Dışışleri Bakanlığı'nın İki Ülke Devlet Başkanları Tarafından İmzalanmış Olan Ortak Bildirinin Uygulanmasına Dair Eylem Planı, Ankara, 8 Ocak 2001, s. 1.

saygı temelinde dostluk ve işbirliğini geliştirmek istediğini, Türkiye'nin “tek-Çin” ilkesine bağlı olduğunu, çeşitli uluslararası konularda benzer görüşleri paylaşan iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gelişiminin dünyanın barış ve istikrarına katkıda bulunacağını ifade etmiştir.⁵⁶

Li Ruihuan ziyareti sırasında ayrıca, dönemin TBMM Başkanı Ömer İzgi ve Başbakan Bülent Ecevit ile de görüşmüş olup, görüşmelerde ikili ilişkiler, iki ülkenin terörizm ve bölücülükle mücadelede işbirliği yapmaları gibi konular ele alınmıştır. Dönemin Başbakanı Ecevit, ikili ilişkilerin son yıllardaki gelişiminden duyduğu memnuniyeti dile getirmiş, Türkiye'nin ÇHC'nin egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne kendi egemenliğine değer verdiği ölçüde saygı göstermeyi sürdüreceğini ve Çin'in Tayvan'la yeniden birleşme çabalarını desteklediğini dile getirmiştir.⁵⁷

Öte yandan, Türkiye-ÇHC Diplomatik İlişkilerinin Kuruluşu'nun 30. yılını kutlamak üzere 2001 yılı içinde pek çok etkinlik düzenlenmiştir. Bu çerçevede, Pekin ve Ankara'da karşılıklı birer kutlama resepsiyonu verilmiştir. Çin Halkının Yabancı Ülkelerle Dostluk Derneği'nin (CPAFFC) evsahipliğinde Pekin'deki Hükümet Binasında 4 Haziran 2001 tarihinde düzenlenen resepsiyona Çin Halkının Siyasi Danışmalar Konferansı Daimi Komitesi Başkan Yardımcısı Wang Wenyuan'ın yanı sıra, aralarında Türk-Çin Dostluk Derneği Başkanı Kemal Baytaş ve dernek üyelerinin de bulunduğu konuklar katılmıştır. CPAFFC Başkan Yardımcısı Wang Yunze yaptığı konuşmada, uzun tarihi geçmişleri olan Çin ve Türk Halklarının 2000 yıl kadar önce İpek Yolu ile birbirlerine bağlandıklarını, iki ülke liderlerinin sıklıkla birbirlerinin ülkelerine ziyaretler yaptıklarını, dostça temas ve işbirliğinin sürdürülebilir gelişme gösterdiğini söylemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ÇHC nezdindeki Büyükelçisi Dr. Rafet Akgünay resepsiyondaki konuşmasında, diğer hususların yanı sıra, Türkiye'nin ÇHC ile ilişkilerini derinleştirmek istediğini

⁵⁶ “Turkish President Meets China's CPPCC Chairman” *People's Daily* 2 Şubat 2007
http://english.people.com.cn/200105/02/eng20010502_69147.html

⁵⁷ “China's CPPCC Chairman Li Ruihuan Meets Turkish PM” *People's Daily* 10 Şubat 2007
http://english.people.com.cn/english/200105/02/eng20010502_69159.html

vurgulamış ve gelecek döneme yönelik bir mesaj olarak, iki ülke halklarının nesiller boyunca ikili ilişkileri teşvik etmek üzere çaba sarf etmeye devam etmeleri çağrısında bulunmuştur.⁵⁸

Türkiye-Çin ilişkilerinde bir diğer üst düzey temas ÇHC Başbakanı Zhu Rongji'nin 15-19 Nisan 2002 tarihleri arasında Mısır ve Kenya ile birlikte Türkiye'yi resmi ziyaretidir. Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit ziyaret sırasında yaptığı açıklamada, Türkiye ve Çin'in siyasi alanda "tam bir görüş birliği" içinde olduğunu söylemiş, Türk-Çin ilişkilerinin son yıllarda giderek geliştiğine dikkati çekmiş, Çin'in bir dünya devleti ve BM Güvenlik Konseyi üyesi olması sebebiyle bölgemizdeki sorunlar hakkında görüşlerini muhatabına aktardığını, Orta Doğu konusunda aralarında yakın bir görüş birliği olduğunu, Çin ile Türkiye arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi görüşünü iki tarafın da kabul ettiğini, Başbakan Zhu'nun bu ziyaretinden sonra ekonomik ve ticari ilişkilerde önemli gelişmelerin olacağına inandığını, Türkiye ve Çin'in kültür alanında büyük birikimleri bulunduğunu ve kültür alanında işbirliğinin çok büyük önem taşıdığını ifade etmiştir.⁵⁹

Söz konusu ziyaret sırasında ayrıca, "Tarım Alanında Mutabakat Zaptı", "Enformasyon Teknolojisi alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı", "Gümrük İdarelerinin Karşılıklı Yardımlaşmasına İlişkin Anlaşma" ve "Çin Ulusal Mineral ve Metal İthalat ve İhracat Şirketi'nin Anadolu Otomobil Honda A.Ş'den Bin Adet Honda Civic Otomobil Alımına İlişkin Sözleşme" imzalanmıştır.

Bahse konu ziyaretin içeriği ikili ilişkilerin 2002 yılı itibariyle ulaştığı evreyi göstermektedir. 2000 yılında Cumhurbaşkanı Jiang Zemin'in ülkemizi ziyaretinden sonra ilişkilerin kazandığı ivme bu ziyaret vesilesiyle daha belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Nitekim, ziyaret 2001 yılında imzalanan Eylem Planı'nda devam

⁵⁸ "Reception Marks 30th Anniversary of Sino-Turkish Ties" People's Daily 10 Şubat 2007 http://english.people.com.cn/english/200106/05/eng20010605_71765.html

⁵⁹ "Çin Başbakanı Ankara'da" Hürriyet 31 Mart 2007 <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=65927>

edeceği belirtilen üst düzey ziyaretlerin yeni bir parçasını oluşturmaktadır. Siyasi alanda iki ülkenin “tam bir görüş birliği” içinde oldukları kayda değer bir açıklamadır. Dönemin Başbakanı Ecevit’in Çin’i bir “dünya devleti” olarak nitelendirmesi ÇHC’nin ülkemiz üst yönetimi tarafından algılanış biçimini göstermektedir.

Esasen ÇHC basını da ziyarete yakın ilgi göstermiş, Başbakan Zhu’nun ülkemizdeki temasları basın organlarında yankı bulmuştur.⁶⁰ ÇHC Dışişleri Bakan Yardımcısı Yang Wenchang Türkiye ile birlikte Başbakan Zhu’nun ziyaret ettiği Mısır ve Kenya’daki temaslarının bir bütün olarak başarılı geçtiği yönünde basına beyanatta bulunmuştur.⁶¹

Diğer yandan, bu dönemde ÇHC’nin ülkemizdeki siyasi gelişmeleri yakından izlemekte olduğu ve koalisyon hükümetlerinin ortağı partilerin üyesi liderleri ÇHC’ne davet etmeye önem atfettiği görülmüştür. Bu çerçevede Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli’nin üst düzey yetkililer ve kalabalık bir işadamları heyetiyle yaptığı resmi ziyaret dikkat çekmektedir. Bahçeli, ziyaret sırasında Sincan-Uygur Özerk Bölgesi’nde (SUÖB) temaslarda bulunmuştur. Bahçeli, SUÖB’nin Başkenti Urumçi’de Çin Komünist Partisi (ÇKP) SUÖB Bölgesel Komitesi Sekreteri Wang Lequan ile görüşmüş, görüşmede Wang, SUÖB’nin zengin kaynakları ve stratejik coğrafi konumuyla Çin’in Batı Bölgelerini Kalkındırma Stratejisi içinde önemli rolü olduğunu, ÇHC’nin bölgeye 2001-2005 yılları arasında 420 milyar Yuan (yaklaşık 50 milyar Dolar) yatırım yapmayı öngördüğünü ve bölgeye son yirmi yılda 300 milyar Yuan yatırım yapıldığını ifade etmiştir. Bahçeli de SUÖB’nin Çin’in Batı Bölgelerini Kalkındırma Stratejisinin parçası olarak gelişim göstermesinin Türkiye’de büyük ilgi çektiğini belirtmiş, kendisinin bölgenin geleceğine yönelik olarak olumlu beklentileri olduğunu dile

⁶⁰ “Chinese Premier Expresses Satisfaction With Sino-Turkish Ties” *People’s Daily* 10 Şubat 2007 http://english.people.com.cn/200204/17/eng20020417_94212.shtml

⁶¹ “Premier Zhu’s Three-Nation Tour Hailed Resounding Success” *People’s Daily* 11 Şubat 2007 http://english.people.com.cn/200204/27/eng20020427_94848.shtml

getirmiştir.⁶² Devlet Bahçeli ziyareti sırasında Bölgesel Hükümet Başkanı Abulat Abdurixit ile de bir araya gelmiş, SUÖB'nin ekonomisi, dini yapısı, kültürü, eğitim durumu, bölgede farklı etnik gruplardan yetkililerin personel rejiminde terfi etmelerine yönelik politikalar hakkında bilgi almış, ziyaretin Türkiye ile SUÖB iş çevreleri arasında karşılıklı anlayış ve işbirliğine olumlu etkide bulunacağını umduğunu dile getirmiştir.⁶³ Devlet Bahçeli'nin Pekin'de ÇHC Başbakanı Zhu Rongji ile yaptığı görüşmede, Zhu, diğer hususların yanı sıra, Çin'in ikili ilişkilerin son birkaç yılda gelişmesinden memnuniyet duyduğunu kaydetmiş, Bahçeli de Türkiye'nin her zaman "tek-Çin" politikasına bağlı olduğunu, Çin ile ilişkilere önem attığını ve ikili işbirliğini toprak bütünlüğüne saygı ve içişlerine karışmama ilkelerini temel alarak geliştirmeyi arzuladığını belirtmiştir.⁶⁴ Devlet Bahçeli ÇHC Başbakan Yardımcısı Qian Qichen ile görüşmesinde, Çin'in reform ve dışa açılma politikası sonucunda yakaladığı ekonomik başarıları övmüş ve Türkiye'nin Çin'in uluslararası toplumdaki rolüne değer verdiğini ifade etmiştir. Ziyaret sırasında, ayrıca, iki ülke yetkilileri tarafından inşaat sektöründe işbirliğine yönelik bir Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır.⁶⁵

2003 yılı başında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Genel Başkanı sıfatıyla Recep Tayyip Erdoğan Çin Hükümeti'nin davetlisi olarak beraberinde üst düzey yetkililerle birlikte ÇHC'ne bir ziyarette bulunmuştur.

Erdoğan'ın Başbakan Zhu ile görüşmesinde, Zhu, mevcut dostluk ve işbirliği bağlarının istikrarlı biçimde geliştirilmesini teminen, Çin'in siyasi, ekonomik, kültürel konularda çaba göstermeye hazır olduğunu, son dönemde artış gösteren temasların iki ülke halklarının yanı sıra, bölgesel istikrar, barış ve kalkınmaya da yarar sağlayacağını belirtmiş, Türk işadamlarını Çin'de düzenlenecek 2008 Pekin

⁶² "CPC Xinjiang Chief Meets Turkish Deputy PM" *People's Daily* 15 Şubat 2007
http://english.people.com.cn/200206/02/eng20020602_96952.shtml

⁶³ "Turkish Deputy PM Visits Xinjiang" *People's Daily* 17 Şubat 2007
http://english.people.com.cn/200205/31/eng20020531_96896.shtml

⁶⁴ "Premier Zhu Meets Turkish Deputy Prime Minister" *People's Daily* 17 Şubat 2007
http://english.people.com.cn/200205/29/eng20020529_96668.shtml

⁶⁵ "Chinese Vice-Premier Holds Talks With Turkish Counterpart" *People's Daily* 17 Şubat 2007
http://english.people.com.cn/200205/28/eng20020528_96588.shtml

Olimpiyat Oyunları ve 2010 Dünya Sergisi (World Expo 2010) etkinliklerine yönelik projelere katılmaya davet etmiş ve Çinli işadamlarına Türkiye’de yatırım yapma çağrısında bulunmuştur. Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye’nin “tek-Çin” politikasını desteklediğini, Çin’in bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı gösterdiğini, ziyaretinin amacının ikili ilişkilerin daha da geliştirilmesi ve teşvik edilmesi olduğunu belirtmiş, iki liderin terörizmin her türüne karşı çıktıklarını dile getirmiştir.⁶⁶ Erdoğan-Zhu görüşmesinde, uluslararası konular ve Irak’taki son gelişmeler de gündeme gelmiş, ortak basın toplantısında Zhu Irak sorununu ele aldıklarını ve bu konuda Erdoğan’la aynı fikirde olduklarını ifade etmiştir.⁶⁷

Recep Tayyip Erdoğan’ın ÇKP Merkez Komitesi Genel Sekreteri ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hu Jintao ile görüşmesi, iki ülkede kısa süre sonra Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı görevlerini üstlenecek üst düzey liderlerin birbirleri ile tanışma ve temas etme olanağı sağlaması yönüyle ilginç bir tesadüf olmuştur. Görüşmede, Hu, Çin ve Türkiye’nin terörizmle mücadele, ulusal egemenliğin, toprak bütünlüğünün korunması ve farklı etnik gruplar arasında birliğin muhafaza edilmesi konularında ortak görüşler taşıdığını, bu alanlarda işbirliğinin güçlendirilmesinin iki halkın temel çıkarlarının yararına olacağını, bölgede ve dünya genelinde barış ve istikrarın korunmasını kolaylaştıracağını söylemiştir. Hu, Çin-Türk ilişkilerinin 2000 yıl kadar önceye uzanan geçmişi bulunduğunu, ikili ilişkilerin 30 yıl kadar önce diplomatik ilişkilerin tesis edilmesinden sonra yoğun bir artış gösterdiğini, ÇKP ve Çin Hükümetinin Türkiye ile ilişkileri güçlendirmeyi arzu ettiğini açıklamıştır. Erdoğan da, Türkiye’nin “tek-Çin” politikası izlediğini, Çin’in egemenlik ve toprak bütünlüğünü desteklediğini, Çin’le ilişkilere değer verdiklerini ve ilişkilerin daha üst düzeye erişeceğine inandıklarını, ticari ve ekonomik

⁶⁶ “Chinese Premier Meets Turkish Ruling Party Leader” *People’s Daily* 17 Şubat 2007
http://english.people.com.cn/200301/15/eng20030115_110155.shtml

⁶⁷ “Erdoğan ve Rongji’den Ortak Barış Mesajı” *Hürriyet* 17 Şubat 2007
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=121701>

işbirliğinin daha da artırılması gerektiğini ve ziyaretinin iki ülke iktidar partileri arasındaki dostça temasları teşvik edeceğini umduğunu ifade etmiştir.⁶⁸

Recep Tayyip Erdoğan ziyaret dönüşü Havalimanında yaptığı açıklamada, Çin'in büyük bir hızla sürdürmekte olduğu kalkınma hamlesinin ne noktalara vardığını bu ziyaretle açık bir şekilde gördüklerini, gerek yabancı sermayeyi ülkeye çekmekteki başarısıyla gerek bilişim teknolojisiyle son derece dinamik bir ülkeyi karşılarında gördüklerini, Çinli muhataplarıyla Kars-Tiflis demiryolu projesi ve enerji gibi alanlarda işbirliğine yönelik görüşmeleri olduğunu açıklamıştır.⁶⁹ Erdoğan, Çin gezisinde siyasi açılımlar konusunda da önemli bazı görüşmeleri olduğunu, Çin Komünist Partisi yetkilerini ülkemize davet ederek, siyasi alanda karşılıklı görüş alış verişini geliştirmek istediklerini ifade etmiştir.⁷⁰

2004 yılı Haziran ayında dönemin Adalet Bakanı Cemil Çiçek ÇHC Adalet Bakanı Zhang Fusen'in davetine icabetle ÇHC'ni ziyaret etmiştir. Çiçek, ziyaret sırasında Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi Polit Büro Daimi Komitesi Üyesi Luo Gan ile görüşmüştür. Görüşmede Luo, Çin'in hukuk ve adalet alanındaki işbirliğini daha artırmak üzere Türkiye ile birlikte çalışmaya hazır olduğunu, bunun mevcut dostluk ilişkilerine ve bölgesel barış ve istikrara katkı sağlayacağını, Çin ve Türkiye arasında yüksek düzeyli temasların sıklıkla gerçekleştirildiğini, her alanda ikili işbirliğinin artmaya devam ettiğini, iki ülkenin terörizm ve uluslararası suçla mücadelede yakın temas içinde bulduklarını söylemiştir. Adalet Bakanı Çiçek, Türkiye'nin hukuk ve adalet alanında Çin ile işbirliğini sürdüreceğini, ekonomik ve ticari ilişkilerin teşvikiyle iki ülkenin sosyal istikrarının korunmasına katkıda bulunmak istediklerini dile getirmiştir.⁷¹

⁶⁸ "China, Turkey Share Concerns in Fighting Terrorism: Hu" *People's Daily* 21 Şubat 2007
http://english.people.com.cn/200301/16/eng20030116_110201.shtml

⁶⁹ "Turkish Ruling Party Leader Highly Evaluates Visit to China" *People's Daily* 21 Şubat 2007
http://english.people.com.cn/200301/19/eng20030119_110380.shtml

⁷⁰ "Tayyip Erdoğan Yurda Döndü" *Hürriyet* 21 Şubat 2007
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=122529>

⁷¹ "Senior CPC Official Meets Turkish Guests" *People's Daily* 21 Şubat 2007
http://english.people.com.cn/200406/04/eng20040604_145388.html

2004 yılı Eylül ayında TBMM Türk-Çin Dostluk Grubu Başkanı Salih Kapusuz başkanlığında bir heyet Çin'i ziyaret etmiştir. ÇKP Merkez Komitesi Uluslararası Dairesi Başkanı Wang Jiarui ile görüşmelerinde Wang, Türk-Çin Dostluk Grubunun ikili ilişkilerin gelişimine katkılarında övgüyle bahsetmiş, Çin'in ikili ilişkileri yeni bir düzeye yükseltmek üzere ortak çaba sarf etmeye hazır olduğunu söylemiştir. Kapusuz, Çin'in istikrar ve refahının korunmasını Türkiye'nin de çıkarına gördüklerini ve ikili ilişkileri ileri bir düzeye getirmek üzere Türkiye'nin "tek-Çin" politikasına her zaman bağlı kalmayı sürdüreceğini söylemiştir.⁷²

2004 yılı Kasım ayında ÇHC Başbakan Yardımcısı Huang Ju, Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül'ün davetine icabetle Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile görüşmesinde Huang, Çin ve Türkiye'nin danışma ve diyalogu sürdürerek, ikili ve uluslararası konularda eşgüdümü güçlendirmeleri gerektiğini, turizm, medya, kültür ve eğitim alanlarında temasların teşvik edilmesi gerektiğini belirtmiş, ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi çağrısında bulunmuştur. Başbakan Erdoğan ise iki ülkenin üst düzey temaslarını sürdürmelerini ve iletişim, enerji, ileri teknoloji, turizm alanlarında işbirliğini güçlendirmelerini umduğunu ve ülkemizde Çin yatırımlarını görmekten memnuniyet duyacağını belirtmiştir.⁷³

2005 yılında dönemin Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül 1-6 Şubat 2005 tarihlerinde Pekin ve Şanghai'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret 2000 yılından itibaren tedricen yoğunlaşan resmi temas zincirinin bir diğer halkasını oluşturmuştur. İlk kez geldiği Çin'in kendisini şaşırttığını söyleyen Abdullah Gül ÇHC Başbakan Birinci Yardımcısı Huan Ju ile görüşmesinde, diğer hususların yanı sıra, Çinli firmaların İstanbul-Ankara Hızlı Tren projesi ve Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile ilgilendiğini belirtmiş, Huan Ju ise Çin ve

⁷² "Senior CPC Official Meets Bulgarian, Turkish Guests" *People's Daily* 21 Şubat 2007 http://english.people.com.cn/200409/20/eng20040920_157661.html

⁷³ "China, Turkey Should Strengthen Cooperation, Says Chinese Vice-Premier" *People's Daily* 21 Şubat 2007 http://english.people.com.cn/200411/19/eng20041119_164394.html

Türkiye'nin dünyanın en hızlı büyüyen iki ülkesi olduğunu, Türkiye'nin büyüme hızında o yıl Çin'i de geride bırakabileceğini ifade etmiştir.⁷⁴

Abdullah Gül Şanghay'daki temasları marjında, Türk-Çin İş Konseyi tarafından onuruna verilen yemeğe katılmış ve Türk işadamları ile bir araya gelerek sorunlarını dinlemiştir. Gül, ayrıca, Şanghay'ın 10 bölgesinden biri olan, yıllık Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYİH) 18.1 milyar Dolar, yıllık büyüme hızı yüzde 19 olan, dünyanın önde gelen 500 şirketinden 200'ünün büro açmış olduğu, 12.189 kayıtlı yabancı şirketin 25.2 milyar Dolar sözleşmeye bağlı yabancı sermaye taahhüdünde bulunmuş oldukları Pudong Bölgesi hakkında Belediye Başkan Yardımcısı Zhang Endi'den bir brifing almıştır.

Abdullah Gül ziyareti hakkında yaptığı değerlendirmede, Çin'de neler yapıldığını görünce Türkiye'nin neler kaybettiğini anladıklarını, Çin'de son 15-20 yılda kaydedilen gelişmelerin doğru kararlar almaktan ve bunları doğru bir yönetimle kararlı şekilde uygulamaktan kaynaklandığını, siyasi istikrar dönemine giren Türkiye'nin bu kaybolan yılları telafi edeceğini kaydetmiştir.⁷⁵

2005 yılında ayrıca, Çin Devlet Konseyi (Başbakanlık) üyesi Chen Zhili Yunanistan'ın ardından Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Chen ile görüşmesinde, Türk-Çin ilişkilerinin halihazırda iyi bir ivme yakaladığını, iki ülke yetkililerinin karşılıklı temas ve ziyaretler gerçekleştirdiklerini, ikili işbirliğinin farklı alanlarda istikrarlı gelişme kaydettiğini, Türkiye'nin ÇHC ile ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem atfettiğini, iki ülkenin siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda işbirliğini geliştireceklerini umduğunu kaydetmiş, Çinli girişimcileri Türkiye'ye yatırım yapmaya davet etmiştir. Chen de Çin hükümeti ve halkının Türkiye ile geleneksel dostluklarından memnuniyet duyduğunu, Türk Hükümeti'nin ikili ilişkileri geliştirmek üzere sergilediği aktif yaklaşımı takdir

⁷⁴ "Çin Beni Şaşırttı" *Hürriyet* 21 Şubat 2007
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=293467>

⁷⁵ "Gül: Çin'i Görünce Türkiye'nin Kaybını Anladık" *Hürriyet* 21 Şubat 2007
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=294132>

ettiğini, eşitlik ve karşılıklı yarar temelinde Çin'in ikili ilişkileri ileri götürmeye hazır olduğunu belirtmiştir.⁷⁶

2005 yılı Kasım ayı içinde bu ziyarete ek olarak, TBMM Dışişleri Komisyonu Başkanı Mehmet Dülger başkanlığında bir heyet ÇHC Ulusal Halk Kongresi Dış İlişkiler Komitesi'nin davetine icabetle Çin'i ziyaret etmiş ve Ulusal Halk Kongresi Daimi Komitesi Başkan Yardımcısı İsmail Amat ile bir görüşme yapmıştır⁷⁷.

2006 yılı Kasım ayı içinde İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu'nun ÇHC'ne yaptığı Pekin'in yanı sıra Hong Kong ve Shenzhen'i kapsayan resmi ziyaret kayda değer bir temas olarak göze çarpmaktadır. Aksu ile bir görüşme yapan ÇHC Kamu Güvenliği Bakanı ve Çin Devlet Konseyi üyesi Zhou Yongkang, Çin'in Türkiye ile sınır aşan suçlarla mücadele ve terörizme karşı yeni önlemlerin alınması konusundaki anlaşmanın aktif biçimde uygulanmasına yönelik çabaların sürdürülmesini beklediğini, bu bağlamda, personel değişimi ve kanunların uygulanması alanlarında işbirliğini artırmak istediklerini, Türkiye'nin Çin'in egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı gösteren tutumunu takdir ettiklerini söylemiştir. İçişleri Bakanı Aksu da Türkiye'nin bahse konu alanlarda işbirliğinin güçlendirilmesine hazır olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu ziyaret Çin basınına Türkiye ve ÇHC'nin terörizmle mücadelede işbirliğini artırma sözü verdikleri şeklinde yansımıştır.⁷⁸

2006 yılı Nisan ayında ÇHC Devlet Konseyi Üyesi Hua Jianmin, dönemin Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Mehmet Ali Şahin'in davetine icabetle Mısır ve Rusya Federasyonu'nun ardından Türkiye'yi ziyaret etmiştir.⁷⁹ 2007 yılı Nisan

⁷⁶ "Turkish PM Holds Talks With Chinese State Councilor" *People's Daily* 23 Şubat 2007 http://english.people.com.cn/200505/27/eng20050527_187011.html

⁷⁷ "Chinese NPC Vice-Chairman Meets Turkish Guests" *People's Daily* 23 Şubat 2007 http://english.people.com.cn/200511/09/eng20051109_220145.html

⁷⁸ "China, Turkey Vow To Enhance Cooperation Against Terrorism" *People's Daily* 6 Nisan 2007 http://english.people.com.cn/200611/16/eng20061116_321888.html

⁷⁹ "Chinese State Councilor Leaves For Visits To Egypt, Turkey, Russia" *People's Daily* 6 Nisan 2007 http://english.people.com.cn/200604/17/eng20060417_258980.html

ayında bu kez Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Mehmet Ali Şahin Çin'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Şahin, ziyareti sırasında Çin Devlet Konseyi Üyesi Hua Jianmin ve Personel Bakanı Zhang Bailin ile görüşmüş, 2008 Pekin Olimpiyatları Düzenleme Komitesi üyeleri ile görüşmelerde bulunmuştur.⁸⁰

4.4. Yasal Çerçevenin Gelişim Süreci

Anlaşma ve protokoller iki veya daha çok sayıda devlet arasında resmi olarak tanıma ve diplomatik ilişki tesis etme işleminden itibaren ilişkilerin hukuki zeminini oluşturmaya yönelik olarak düzenlenen belgelerdir. Bu belgeler, anlaşma, anlaşma, protokol, sözleşme gibi farklı türlerde yapılabilirler. Bu hukuki belgelerin yürürlüğe giriş işlemleri her iki ülkenin iç hukuk mevzuatında belirlenen usullere göre yapılmaktadır. Ülkeler arasında anlaşma ve protokollere ek olarak ortak bildiri, mutabakat muhtırası, toplantı tutanağı gibi teknik nitelikli belgeler de imzalanabilmektedir.

Türkiye ve ÇHC arasında imzalanmış bulunan belgelerin listesi tarih sırası itibariyle aşağıda sunulmuştur.

Tablo 2.Çin Halk Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Tanınmasından Sonra İmzalanan Belgeler

İmza Tarihi	Belgenin Adı
4 Ağustos 1971	Diplomatik İlişki Kurulmasına Dair Ortak Bildiri
14 Eylül 1972	Sivil Hava Ulaşım Anlaşması(Aralık 1986'da tadil edilmiştir)
16 Temmuz 1974	Ticaret Anlaşması
18 Mayıs 1981	Ticaret Protokolü
19 Aralık 1981	Ekonomik, Sınai ve Teknik İşbirliği Anlaşması

⁸⁰ "Şahin Çin'in Olimpiyat Hazırlığını Övdü" *Hürriyet* 6 Nisan 2007
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=6273525>

Tablo 2.Çin Halk Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Tanınmasından Sonra İmzalanan Belgeler

11 Ocak 1984	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Genel Müdürlüğü ile ÇHC Radyo Televizyon Bakanlığı Arasındaki İşbirliği Protokolü
4 Haziran 1985	Anadolu Ajansı ile Xinhua Haber Ajansı Arasındaki İşbirliği Protokolü
6 Mart 1989	Konsolosluk Sözleşmesi
24 Aralık 1989	Resmi Pasaportların Karşılıklı Olarak Vizeden Muaf Kılınmasına Dair Anlaşma
19 Mart 1990	Standardizasyon Alanında İşbirliği Anlaşması
14 Ekim 1990	Sağlık Bakanlığı ile Çin Devlet Eczacılık İdaresi Arasında Sağlık Alanında İşbirliği Yapılmasına İlişkin Anlaşma
30 Ekim 1990	Bilim ve Teknoloji Alanında İşbirliği Anlaşması
13 Kasım 1990	Yatırımların Karşılıklı Korunması ve Teşviki Anlaşması
9 Mayıs 1991	Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması
28 Eylül 1992	Hukuki, Ticari ve Cezai Konularda Adli Yardımlaşma Anlaşması
10 Ekim 1992	Sağlık Alanında İşbirliği Anlaşması
23 Ekim 1992	Denizcilik Anlaşması
9 Kasım 1993	Kültürel İşbirliği Anlaşması
10 Kasım 1994	Sağlık Alanında İşbirliği Ek Protokolü
Mayıs 1995	Uluslararası Müteahhitler Birliği ile Çin Uluslararası Müteahhitler Birliği arasında imzalanan Niyet Mektubu
23 Mayıs 1995	Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması
11-16 Mayıs 1996	Turizm Karma Komisyonu I. Toplantısı İşbirliği Protokolü
15 Nisan 1997	Su Kaynaklarının Geliştirilmesi Alanında Bilimsel ve Teknik İşbirliğini Öngören Protokol

Tablo 2.Çin Halk Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Tanınmasından Sonra İmzalanan Belgeler

29 Mayıs 1997	Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması
13-22 Ekim 1997	Ormancılık Alanında İşbirliğini Öngören İyi Niyet Protokolü
13 Kasım 1997	Dışişleri Bakanlıkları Arasında Siyasi İstişare Mekanizması Kurulmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası
20-27 Nisan 1998	12. Karma Ekonomik Komisyon Mutabakat Muhtırası
8 Kasım 1998	1998-2001 yıllarını kapsayan Kültür Değişim Programı
28 Mayıs 1999	Askeri Eğitim İşbirliği Protokolü
11 Temmuz 1999	TC-ÇHC II. Dönem Karma Turizm Toplantısı Protokolü
4 Nisan 2000	TSE ile ÇHC Devlet Giriş Çıkış Denetim ve Karantina İdaresi Arasında İşbirliği Anlaşması
19 Nisan 2000	ÇHC Cumhurbaşkanı Jiang Zemin'in ülkemize ziyareti vesilesiyle imzalanan Ortak Bildiri
19 Nisan 2000	Enerji Alanında İşbirliği Çerçeve Protokolü
19 Nisan 2000	13. Karma Ekonomik Komisyon Mutabakat Muhtırası
8 Ocak 2001	Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ile ÇHC Dışişleri Bakanlığı'nın İki Ülke Devlet Başkanları Tarafından İmzalanmış olan Ortak Bildirinin Uygulanmasına Dair Eylem Planı
13 Nisan 2001	Sayıştay Başkanlığı ile ÇHC Milli Denetim Kurumu Başkanlığı arasında İşbirliği Anlaşması
14 Aralık 2001	TC Turizm Bakanlığı ile ÇHC Milli Turizm İdaresi Arasında Çin Vatandaşlarının Türkiye'ye Seyahatine İlişkin Uygulama Planı
5 Nisan 2002	TC- ÇHC 14.Karma Ekonomik Komisyonu Toplantısı Mutabakat Muhtırası
16 Nisan 2002	Tarım Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı
16 Nisan 2002	Gümrük İdarelerinin Karşılıklı Yardımlaşmasına İlişkin Anlaşma
16 Nisan 2002	Enformasyon Teknolojisi Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı

Tablo 2.Çin Halk Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Tanınmasından Sonra İmzalanan Belgeler

27 Mayıs 2002	T.C. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı ile ÇHC İmar Bakanlığı Arasında Mutabakat Muhtırası
4 Eylül 2003	T.C. İçişleri Bakanlığı ile ÇHC Kamu Güvenliği Bakanlığı arasında Ortak Çalışma Grubu Oluşturulmasına Dair Mutabakat Muhtırası
4 Eylül 2006	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı ile Çin Halk Cumhuriyeti Kalite Yönetimi, Denetim ve Karantina Genel İdaresi Arasında Sanayi Ürünlerinde Kalite ve Güvenliğe İlişkin Danışma ve İşbirliği Mekanizması Tesis Edilmesine Dair Protokol

Kaynak: Dışişleri Bakanlığı.

Bahse konu belgeler farklı alanları içeren kapsamlı bir yasal zemin oluşturmaktadır.

1971-2006 döneminde iki ülke arasında toplam kırk dört anlaşma imzalanmıştır. 1971 yılından 1980 yılına kadar yalnızca üç anlaşma imzalanmışken, 1981-1990 döneminde on anlaşma, 1991-2000 yılları arasında yirmi bir, 2000-2006 yılları arasında toplam on anlaşma imzalanmıştır.

Yukarıda kayıtlı anlaşmaların bir bölümünün üst düzey temaslar sırasında imzalanmış oldukları görülmektedir. Tabiatıyla, söz konusu belgelerin imzalanması ikili ilişkilere yansımaları bakımından aslında ilk aşamayı teşkil etmektedir. Belgelerde öngörülen hususların hayata geçirilebilmesi için iki ülke resmi kurumları, özel sektöre yönelik ise özel sektör temsilcileri ve sivil toplum kuruluşları tarafından takip edilmeleri önem taşımaktadır.

Bu bölümde, son olarak ikili ilişkilerde varlığı önem taşıyan birkaç anlaşmaya değinmekte yarar görülmektedir. Bunlardan, 4 Ağustos 1971 tarihinde imzalanan “Diplomatik İlişki Kurulmasına Dair Ortak Bildiri” gerek yasal zeminin temel belgesini teşkil etmesi gerek Tayvan’ı tanıyan devletlerin ÇHC’ni tanımaya başlama tarihlerinin yakından takip edilmiş olması yönleriyle önem arz etmektedir.

13 Kasım 1997 tarihinde imzalanmış bulunan “Dışişleri Bakanlıkları arasında Siyasi İstişare Mekanizması Kurulmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası” ikili ve bölgesel tüm siyasi konuların üst düzey Dışişleri Bakanlığı yetkilileri arasında ayrıntılı biçimde ele alınmasına yasal zemin hazırlaması bakımından kayda değer bir belgedir.

19 Nisan 2000 tarihli ÇHC Cumhurbaşkanı Jiang Zemin’in ülkemize ziyareti vesilesiyle imzalanan “Ortak Bildiri” ile 8 Ocak 2001 tarihli “Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ile ÇHC Dışişleri Bakanlığı’nın İki Ülke Devlet Başkanları Tarafından İmzalanmış Olan Ortak Bildirinin Uygulanmasına Dair Eylem Planı” yakın dönemde iki devlet arasındaki somut işbirliğinin çerçevesini ortaya koymaları bakımından önemli köşe taşlarıdır.

Ticari ve ekonomik konularda ise 13 Kasım 1990 tarihinde “Yatırımların Karşılıklı Korunması ve Teşviki Anlaşması”, 23 Mayıs 1995 tarihinde “Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması”nın imzalanmış olması ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesi ve geliştirilmesi yönünde temel belgelerdir.

4.5. İkili Siyasi İlişkilerde Ortak Gündem Maddeleri

Sincan Uygur Özerk Bölgesi Türk-Çin ikili siyasi ilişkilerinin gündeminde yer alabilecek konular arasındadır. Bu çerçevede bölgenin temel özelliklerine, bölge halkının Türkiye ile ilişkilerine ve Türkiye’nin bölgeye yönelik yaklaşımına kısaca değinmekte yarar görülmektedir.

4.5.1. Sincan-Uygur Özerk Bölgesi

SUÖB, Çin'in Kuzey Batı bölgesinde yer alan, 1.664.900 kilometrekare yüzölçümüne sahip olan ve toplam sekiz ülkeyle 5.600 km. kara sınırı bulunan bir bölgedir.

2000 yılı istatistiklerine göre bölgenin nüfusu 19.25 milyon olup, bunun 10.96 milyonu Han Çinlileri dışındaki etnik gruplardan oluşmaktadır. Bölgede toplam 47 etnik grup yaşamaktadır. Bunlardan nüfus bakımından öne çıkanlar Uygur, Han, Kazak, Hui, Moğol, Kırgız, Özbek, Mançu, Tatarlar ve Ruslardır.

Bölge halkı kültürel yapı itibariyle Orta Asya ülkelerinin kültür ve dil yapılarına benzer niteliklere sahiptir. Bölge Qing Hanedanı'nın Batı bölgelerine dahil edildikten sonra 1884 yılında bugünkü Çince "Xinjiang" adını almıştır. "Xinjang" "anayurda yeniden katılan eski topraklar" anlamına gelmektedir.⁸¹

Bölge, özellikle 1990'lı yıllarda SUÖB'ne dikkat çekmek amacıyla eylemlerde bulunan gruplarla gündeme gelmiş olup, ÇHC Yönetimi söz konusu gruplara karşı sert yaptırımlarla karşılık vermektedir. Bahse konu eylemler günümüzde nispeten azalmıştır.

ÇHC söz konusu terör eylemlerini ülkesinin toprak bütünlüğe karşı büyük bir tehdit olarak görmektedir. Diğer yandan, ÇHC bölgeye komşu ülkelerde de zaman zaman eylemlerde bulunan ve bölgeye yasadışı giriş çıkış yaptıklarını tespit ettiği teröristlere karşı Orta Asya ülkelerini ve Rusya Federasyonu'nu da devreye sokmuş ve sınır güvenliği konusu temel alınarak 2001 yılında kurulan "Şanghay İşbirliği Örgütü"nü nüvesini oluşturan "Şanghay Beşlisi"nin kurulmasına öncülük etmiştir.

⁸¹ Çin Devlet Konseyi **White Paper on the History and Development of Xinjiang**, Pekin, 26 Mayıs 2003, s. 1.

ÇHC Yönetimi 11 Eylül 2001 terörist saldırıları sonrasında uluslararası kamuoyunda oluşan terörizmle ortak mücadele etme ve terörizmi kaynağında kurutma yönündeki politikanın ilk somut yansıması olan Afganistan Harekatı sonrasında SUÖB’nde eylem yapan grupların almakta oldukları dış desteğe ve özellikle Afganistan bağlantılarına dikkat çekmiştir.

Diğer taraftan, ÇHC Hükümeti’nin SUÖB’nde kamu düzenini sağlayabilmek üzere uyguladığı politikalar ve bunun yansıması olan insan hakları rejimi başta ABD olmak üzere insan haklarına hassasiyet gösteren diğer ülkelerden ve sivil toplum kuruluşlarından zaman zaman tepki toplamaktadır. Yurtdışında ve özellikle ABD ve Avrupa kıtasındaki Uygur örgüt ve dernekleri de ÇHC Yönetiminin insan hakları uygulamalarını uluslararası kamuoyunun gündeminde tutmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede Merkezi Yönetimin politikalarının bir sonucu olarak Özerk Bölgede Han Çinlilerinin nüfus artış hızının Uygurların iki katı olduğu belirtilmektedir.⁸²

ÇHC Yönetimi 23 Mayıs 2003 tarihinde SUÖB’nin tarihini ve kalkınma sürecini konu alan bir kitap yayınlamıştır. Söz konusu kitapta, diğer hususların yanı sıra;

- Tarihte Han Hanedanı Batı Bölgeleri Sınır Birliği’nin M.Ö. 60 yılında kontrolü ele almasının ardından Çin’in tarihin tüm dönemlerinde askeri ve idari bakımdan bölgenin kontrolünü elinde tuttuğu, bunun bölgenin istikrarına bağlı olarak kimi dönemlerde güçlü kimi dönemlerde daha zayıf olduğu,

- Bölgede pek çok dini ve etnik grubun mevcut olduğu ve bir arada yaşadıkları,

- ÇHC Yönetimi altında SUÖB’nin ekonomik kalkınma süreci,

- Eğitim, bilim, teknoloji ve kültürel alanda sağlanan ilerlemeler,

⁸² “The Great Leap West” **The Economist** 28 Ağustos 2004, s. 50.

- Bölge halkının yaşam kalitesi ve hayat standartlarında ÇHC Yönetimi altında sağlanan iyileştirmeler,

- Etnik gruplar arasında birlik ve eşitliğin pekiştirilmesi ile dini inanç özgürlüğü,

- Bölgenin kalkınması amacıyla sağlanan devlet desteği gibi konulara yer verilmektedir.

Kitabın sonuç bölümünde, Merkezi Hükümetin destek ve liderliği ile bölgenin tüm etnik grupların yoğun çabaları sonucunda, Özerk Bölgenin ekonomik ve sosyal gelişiminde tarihi ve kayda değer başarılar elde edildiği, bununla birlikte, ekonomik altyapının yeterince güçlü olmaması ve sert doğal koşullar nedeniyle bölgenin eğitim, kültür, tıbbi bakım ve sağlık gibi kamu hizmetleri alanlarında halihazırda pek çok güçlükle karşı karşıya bulunduğu, bu çerçevede bölgedeki tüm etnik grupların yaşam standartlarının yükseltilmesi gibi zor bir görevin kendilerini beklediği, 1999 yılında Merkezi Hükümetin tarihi bir fırsat teşkil edecek Batının Kalkındırılması Stratejisini uygulamayı kararlaştırdığı belirtilmiş, Özerk Bölgenin 10. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile 2010 yılına kadar uzanan kalkınma planını hazırladığı, bahse konu plan uyarınca bölgenin Gayrı Safi Yurtiçi Hasılası'nın 2000 yılı fiyatlarıyla yıllık yüzde 9'luk artışla 210 milyar Yuan'a (yaklaşık 25 milyar Dolar), kişi başına düşen GSYİH'nin ise 10 bin Yuan'a (yaklaşık 1.220 Dolar), sabit sermaye yatırımlarının 429 milyar Yuan (yaklaşık 50 milyar Dolar)'a ve 2010 yılı itibariyle GSYİH'nin 2000 yılının en az iki katına ulaşmasının hedeflendiği kayda geçirilmiştir.⁸³

Bahse konu kitap SUÖB hakkında ÇHC Yönetiminin son dönemde yayınlamış olduğu ilk kapsamlı belge olması ve ÇHC Yönetiminin bölgeye yönelik yaklaşımını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

⁸³ Çin Devlet Konseyi, **White Paper on the History ...**, ss. 2-26.

ÇHC Yönetiminin kitabı ülkesinin toprak bütünlüğünü vurgulayıcı bir üslupla hazırladığı görülmüştür. Bu bağlamda bölgenin çok kültürlü yapısına pek çok yerde vurgu yapılmakta ve tek bir etnik köken hakimiyetinin söz konusu olmadığı altı çizilmektedir. ÇHC Yönetiminin bölgenin ekonomik ve sosyal hayatına sunduğu olanaklar ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır.

Diğer yandan, SUÖB'nin gelişim ve gelir düzeyinin kısıtlılığına da belgede değinilmesinin özeleştirici yapmaya yönelik bir yaklaşımın yansıması olduğu söylenebilir. Ancak bu geri kalmışlığın sebebi olarak yalnızca zorlu doğal koşulların ve altyapı yetersizliğinin gösterilmesinin sınırlı bir yorum olabileceği de akılda tutulmalıdır.

4.5.2. Türkiye'nin Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'ne Yönelik Yaklaşımı

Türk toplumu ile SUÖB toplumu arasında tarihi ve kültürel bağların bulunduğu bilinmektedir. Türkiye'de ÇHC'nin SUÖB kökenli vatandaşların yaşaması bu bölgedeki gelişmelere ülkemiz kamuoyunun daha duyarlı olmasına sebep olmaktadır. Bu duyarlılığı bölgeden ülkemizde bir vesileyle gelerek yerleşmiş vatandaşların oluşturdukları dernekler ve sivil toplum kuruluşlarının daha da belirginleştirdikleri söylenebilir. Bu duyarlılığın özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya Cumhuriyetlerinin uluslararası politika sahnesine çıkmasıyla ve Türk toplumunun bu bölgeye odaklanmasıyla birlikte artmış olduğu görülmektedir. Bunun somut bir yansıması 1990'lı yılların başında Türk kamuoyu ile siyasi yaşamında sıklıkla dile getirilen ve bir dış politika seçeneği oluşturup oluşturmadığı tartışılan "Adriyatik'ten Çin'in Batısına Uzanan Türk Dünyası"na odaklanma olgusudur.⁸⁴ İşte SUÖB bu bölgenin Doğu sınırında yer almaktadır.

Türkiye SUÖB halkının ÇHC'nin eşit, ekonomik ve sosyal gelişim imkanlarından yararlanan, barış, istikrar ve huzur ortamında yaşayan ve nesillerini bu

⁸⁴ Ian O. Lesser, "Turkey's Strategic Options", *The International Spectator*, XXXIV, 1 (January-March 1999), s.5.

koşullarda sürdürebilen vatandaşları olmalarını arzu etmektedir. Türk toplumu ile SUÖB halkının temasları Türkiye’de ikili ilişkileri güçlendirici bir unsur olarak algılanmakta ve bu temasların iki ülke toplumları arasında köprü görevi yapması arzulanmaktadır.

Türkiye, ülkesinde yasadışı bir faaliyet düzenlenmesine göz yummamaktadır. Burada Türkiye açısından temel nokta, Çin’e yönelik herhangi bir gizli gündeminin bulunmadığının karşı tarafa bildirilmesidir. İkinci olarak, Türkiye, ÇHC’nin toprak bütünlüğüne saygı göstermekte ve bunu her düzeyde ifade etmektedir. Nitekim, ikili siyasi ilişkilere içişlerine karışmama, toprak bütünlüğüne saygı, sınırların değişmezliği gibi temel uluslararası hukuk normları hakim durumdadır. Zaten bu ilkelere dayalı karşılıklı samimiyetin var olmaması halinde iki ülke arasında 2000’li yıllarda artan temasların gerçekleşmesinin mümkün olamayacağı düşünülmektedir.

Tabiatıyla bu tespitler SUÖB’nde insan hakları ihlalleri yapıldığı yönündeki iddialara duyarsız kalınması veya sırt çevrilmesi gibi bir sonuç doğurmamalıdır. Türkiye olabilecek aksaklıklara dair görüşlerini de ikili ilişkilerin seyrini dikkate alarak ve gerek görmesi durumunda ÇHC yönetimine samimi biçimde ifade edebilmelidir. İkili siyasi istişare mekanizmaları zaten buna benzer konuların karşılıklı olarak ele alınabilmesi için ülkeler arasında tesis edilmektedir.

Bunlara ek olarak, ÇHC Yönetiminin 1999 yılında başlatmış olduğu Batı Bölgelerinin Kalkındırılması Stratejisinin gerçekleştirilmesine yönelik atılım ve projelerin Türk iş çevreleri ve özel sektör çatı kuruluşlarınca izlenmesinde ve Türkiye’nin bu alanda da sağlayabileceği katkıları gözden geçirmesinde yarar görülmektedir.

Türkiye’nin yukarıda özetlenen SUÖB’ne yönelik yaklaşımının 1990’lı yılların sonundan günümüze kadar çeşitli siyasi iktidarlar döneminde genel olarak muhafaza edildiğini söylemek mümkündür.

4.6. Sonuç

2000 yılından başlayarak 2006 yılı sonuna kadar geçen dönemde karşılıklı resmi temasların içerikleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde Türk-Çin ikili siyasi ilişkileri konusunda aşağıdaki yorumlarda bulunulabileceği düşünülmektedir:

- Türkiye ve ÇHC arasında yüzyıllar boyunca İpek Yolu üzerinden gerçekleştirilen temas ve bağlar, günümüzde Asya'nın iki ucunda yer alan bu iki ülkede olumlu biçimde algılanmaktadır.

- Türkiye ve ÇHC arasında siyasi bir sorun bulunmamaktadır. Türkiye, ÇHC için büyük önem arz eden ve öncelikli dış ve iç politika sorunu olan Tayvan sorununa yönelik olarak "tek-Çin" politikası izlemekte ve buna bağlılığını her vesileyle vurgulamaktadır.

- Türkiye ve ÇHC ikili ilişkileri daha da geliştirme iradesine sahiptirler. Bu irade yönetim değişikliklerinden genel olarak etkilenmemektedir.

- Türkiye üst yönetimleri Çin'in ekonomik anlamda dışa açılım alanında kaydettiği başarıları, yükselen Çin olgusunu takdir etmekte ve yakından izlemektedir. Çin de Türkiye'yi bölgesinde aktif, dinamik ve gelişmekte olan bir ülke olarak görmekte ve Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip etmektedir.

- Terörizmle mücadele iki ülkenin öncelikli ortak gündem maddesidir. Türkiye ve Çin birbirlerini terörizmle mücadelede somut ve özlü işbirliği yapabilecek bir ortak olarak kabul etmektedir.

- Yasal çerçevenin hemen hemen tüm alanlarda ileri bir düzeye ulaşmış olması geleceğe yönelik olarak kapsamlı ve içerikli bir altyapı oluşturmaktadır.

Bu hususlar ışığında iki ülkenin günümüzde birbirlerinin dış politika çerçevelerinde daha belirgin bir konuma eriştiğini söylemek mümkündür.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. İKİLİ ASKERİ İLİŞKİLER

5.1. Giriş

1978 yılından itibaren ekonomik büyüme ve kalkınma sürecine giren Çin'in gelecekte küresel ölçekte nasıl bir konuma sahip olacağı günümüzde yanıtı aranan başlıca sorular arasındadır. Çin'in ekonomik kalkınmasından elde edeceği kazanımları başta askeri alan olmak üzere diğer alanlara taşıyıp taşıyamayacağı uluslararası kamuoyunda merak uyandırmaktadır.

Bu bölümde ÇHC'nin askeri potansiyeli ve mevcut kuvvet yapısı ana hatlarıyla incelenecektir. Bunun ardından Türkiye ile ÇHC arasında ikili askeri temaslara ve askeri konularda potansiyel işbirliği alanlarına mevcut kaynaklar çerçevesinde değinilecektir.

5.2. Çin'in Askeri Potansiyeli ve Mevcut Kuvvet Yapısı

ÇHC askeri kuvvetleri 2006 yılı itibariyle Çin Halkın Kurtuluş Ordusu (People's Liberation Army-PLA) kara kuvvetleri, deniz kuvvetleri (deniz piyadeleri ile deniz havacılığı dahil), hava kuvvetleri, II. Topçu Ordusu (stratejik füze gücü), Halkın Silahlı Kuvvetleri (PAP), rezerv ve milis kuvvetlerinden oluşmaktadır.

ÇHC'nde 18-22 yaşları arası zorunlu askerlik çağıdır. Zorunlu askerlik süresi 24 aydır. Çin 2005 yılı tahmini verilerine göre askerlik hizmetine uygun 18-49 yaş arası 281.240.272 erkek nüfusa, 269.025.517 kadın nüfusa sahiptir. ÇHC'nde askerlik çağına her yıl 13.186.433 erkek, 12.298.149 kadın erişmektedir. ÇHC'nin

askeri harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasılası'na oranı 2005 yılı tahmini verilerine göre yüzde 4.3'tür.⁸⁵

ÇHC Devlet Konseyi tarafından 27 Aralık 2004 tarihinde "2004 yılında Çin'in Ulusal Savunması" başlıklı bir kitap yayımlanmıştır. Kitap 2000'li yıllarda ÇHC'nin savunma konuları hakkında bilgi vermektedir.

Kitapta, Çin'in 1980'li yılların ortalarında toplam askeri gücünde 1.5 milyonluk azaltma yaptığı, 2005 yılı sonu itibariyle yapılacak 200 bin kişilik azaltım sonucunda Halkın Kurtuluş Ordusu'nun toplam 2.3 milyonluk kuvvetten oluşmasının öngörüldüğü,

Ulusal Savunma Kanunu uyarınca ÇHC savunma bütçesinin ve ekonomik yapısının doğru orantılı olması gerektiği, ÇHC'nin GSYİH'nin 2002 ve 2003 yıllarında sırasıyla, 10.517.234 milyar Yuan (yaklaşık 1.852 milyar Dolar), 11.725.194 milyar Yuan (yaklaşık 1.431 milyar Dolar), savunma harcamalarının ise sırasıyla 170.778 milyar Yuan (yaklaşık 20.85 milyar Dolar) ve 190.787 milyar Yuan (yaklaşık 23.29 milyar Dolar) olduğu, 2004 yılı savunma bütçesinin ise 211.701 milyar Yuan (yaklaşık 25.84 milyar Dolar) olarak belirlendiği,

Savunma bütçesindeki artışın, askeri personelin maaş ve sosyal harcamaları ile ordunun teşkilat ve yasal reformlarının desteklenmesi ve ordu içindeki yüksek kalibreli personele yapılacak yatırım ile ekipman alımını "mütevazı" ölçüde artırmak amacıyla yapıldığı belirtilmektedir.⁸⁶

Kitapta, Çin'in savunma harcamalarının büyük Batı ülkelerinin savunma harcamalarından göreceli olarak daha düşük olduğu, 2003 yılında ÇHC'nin savunma harcamalarının ABD'nin savunma harcamalarının yüzde 5.69'una, İngiltere'nin savunma harcamalarının yüzde 37.07'sine, Japonya'nın harcamalarının yüzde

⁸⁵ CIA The World Factbook. China. 2006. 8 Aralık 2006

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>

⁸⁶ Çin Devlet Konseyi. China's National Defense in 2004. Pekin, 20 Kasım 2006.

[http://english.peopledaily.com.cn/whitepaper/defense2004/defense2004\(4\).html](http://english.peopledaily.com.cn/whitepaper/defense2004/defense2004(4).html)

56.78'ine, Fransa'nın harcamalarının ise yüzde 75.94'üne tekabül ettiği kaydedilmektedir.⁸⁷

ÇHC Aralık 2006'da "ÇHC'nin 2006 yılı Ulusal Savunması" başlıklı başka bir kitap yayınlamıştır. Kitapta ÇHC'nin 2005 yılı GSYİH'nin 18.308.5 trilyon Yuan'a (yaklaşık 2.235.4 trilyon Dolar) ulaştığı, aynı yıl devletin mali harcamalarının 3.393 trilyon Yuan (yaklaşık 414 milyar Dolar), savunma harcamalarının 247.496 milyar Yuan (30.21 milyar Dolar) olduğu, 2006 yılı savunma harcamalarının ise 283.829 milyar Yuan (yaklaşık 34.65 milyar Dolar) olarak öngörüldüğü açıklanmıştır.⁸⁸

Öte yandan, ÇHC 1996 yılı Ekim ayından itibaren 41 başarılı uzay uçuşu denemesi gerçekleştirmiştir. 2003 yılı Ekim ayında "Shenzou 5" uzay mekiğinin başarılı denemesiyle Çin uzaya ilk astronotunu gönderme başarısını elde etmiştir. Öte yandan, ÇHC 12 Ekim 2005 tarihinde fırlattığı iki taykonotlu Shenzou-6 (Kutsal Gemi-6)'yı uzaya yollayarak uzay aracında insan katılımlı bilimsel denemeler yapmıştır.

Söz konusu uçuşun başarıyla tamamlanması ülkenin toplumsal ve ekonomik gücüne duyulan güveni artırmıştır. Esasen, Çin'in insanlı uzay uçuşu gerçekleştirmeye yönelik planı 1992 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Üç aşamalı olan bu plana göre, ilk aşamada uzaya astronot gönderilmesi, ikinci aşamada, uzay araçlarının uzayda kenetlenme sorunu çözülerek uzay laboratuvarının uzaya fırlatılmasının gerçekleştirilmesi, üçüncü aşamada ise uzun vadeli insanlı uzay istasyonu kurularak geniş çaplı bilimsel denemeler yapılması ve uzay kullanım teknolojisinin araştırılması öngörülmektedir. ÇHC'nin Shenzhou serisi uzay araçlarına yaptığı harcamalarının toplamı yaklaşık 19 milyar Yuandır. (yaklaşık 2.3

⁸⁷ Çin Devlet Konseyi. "China's National Defense in 2004"

⁸⁸ Çin Devlet Konseyi **China's National Defense in 2006**, Pekin, Aralık 2006, s. 32.

milyar Dolar) Bu rakamın ABD'nin uzay çalışmalarına ayırdığı yıllık bütçenin yüzde 10'undan daha az olduğu belirtilmektedir.⁸⁹

Diğer taraftan, Çin'in Birleşmiş Milletlerin barış koruma misyonlarına ilk defa askeri gözlemci göndermiş olduğu 1990 yılından itibaren, 13 Barış Koruma Misyonu'na 3.362 askeri personel gönderdiği, 2004 yılında Doğu Timor, Liberya, Afganistan, Kosova ve Haiti'ye 59 polis gönderdiği, 1990-2004 döneminde bu operasyonlarda 6 ÇHC personelinin hayatını kaybettiği, çok sayıda personelin yaralandığı, 2004 yılı sonu itibariyle 845 PLA mensubunun sekiz BM Barış Koruma Misyonu'nda görev yaptığı bildirilmektedir. Esasen, ÇHC 1971 yılından Birleşmiş Milletler'e katıldıktan sonraki ilk yıllarda BM Barış Gücü operasyonlarına para veya kaynak ayırmaya şiddetle karşı çıkmış, egemenlik ve içişlerine karışmama ilkelerini katı yorumlamayı tercih etmiştir.⁹⁰

ABD'de mukim düşünce kuruluşu Dış İlişkiler Konseyi'nin (CFR) bir raporunda, ÇHC'nin odak noktası belli olan ve bilinçli bir askeri modernizasyon sürecine girmiş olduğu ancak askeri teknoloji ve olanakları bakımından Çin'in ABD'nin en az yirmi yıl gerisinde bulunduğu görüşüne yer verilmektedir.⁹¹ Raporda, ÇHC'nin önümüzdeki yirmi yılda küresel bir askeri güç düzeyine erişemeyeceği varsayılmakta, mevcut güç yapısının olası işgal tehditlerine karşı etkin "derinlemesine savunma" olanağı sağladığı ve bu çerçevede Çin'in Doğu Asya'nın başat askeri kuvveti noktasına erişebileceği tahmininde bulunmaktadır. Raporda, Tayvan Boğazı'nın yakın dönem askeri kaygı kaynağı olarak görüldüğü, mevcut Çin politikasının bu bölgede çatışmanın önlenmesini temel aldığı, Çin'in önümüzdeki on yılda Tayvan'ın siyasi geleceği üzerinde alacağı kararları etkilemeye çalışabileceği, bu mümkün olamıyorsa en azından bağımsızlık seçeneğine yönelmemesine gayret edeceği, bir kriz anında ÇHC'nin Tayvan'ı ekonomik yönden zor durumda

⁸⁹ Nuraniye Hidayet Ekrem, "Uzay Yarışında Çin", TUSAM 3 Kasım 2006
<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=321&sayfa=19>

⁹⁰ Drew Thompson, "Beijing's Participation in UN Peacekeeping Operations", **China Brief**, The Jamestown Foundation, 5, 11 (10 Mayıs 2005), s. 7.

⁹¹ Brown H. (der). Chinese Military Power, Council on Foreign Relations, 2003. 26 Nisan 2007.
http://www.cfr.org/content/publications/attachments/China_TF.pdf s.11.

bırakmaya yönelik bir abluka veya diğer benzer yöntemlere başvurabileceği, öte yandan, Çin Halkın Kurtuluş Ordusu'nun halihazırda Tayvan'a karşı kısa süreli hava, füze ve deniz operasyonları ile daha uzun süreli hava ve deniz saldırıları düzenleyebileceği, bu olası saldırıların etkinliğinin Tayvan, ABD ve Japonya'nın sergileyeceği yaklaşımla bağlantılı olacağı, her hal ve karda böyle bir çatışmanın Asya'nın stratejik yapısında son derece olumsuz etkileri olacağı ve bu nedenle ABD'nin stratejisinin böyle bir çatışmanın önlenmesini temel alması gerektiği ifade edilmektedir.⁹²

Raporda, nükleer kuvvetler açısından ABD'nin öngörülebilir gelecekte Çin'in nükleer gücüne karşı bariz üstünlüğünü sürdürmeye devam edeceği, bununla birlikte Çin'in küçük ve misilleme yapabilmeyi mümkün kılan bir caydırıcı nükleer güce sahip olmayı sürdüreceği yorumuna yer verilmiştir.⁹³

Çin Hava Kuvvetlerinin yeni silahların alımı ve pilot eğitiminde sağlanan ilerlemelerle birlikte havadan havaya ve havadan yere saldırı imkanlarını artırdığı, 1990'lı yılların başından itibaren Rusya'dan 100 adet "Artı dört" sınıf savaş uçağı satın aldığı (SU-27 ve SU-30), buna rağmen havadan havaya çarpışma, kara saldırısı, deniz ve kara saldırılarına destek konularında kısıtlı olanaklara sahip bulunduğu belirtilmektedir.⁹⁴

Çin Deniz Kuvvetleri ise, ileri hava savunması, anti-denizaltı ve anti-gemi kapasiteli yeni jenerasyon savaş gemileri, ileri torpido ve seyir füzeleri olanaklarına sahip modern konvansiyonel ve nükleer saldırı denizaltıları tedarik etmeyi ve ileri düzey deniz havacılık kuvvetlerine sahip olmayı hedeflemektedir. Çin'in en iyi destroyeri Rus "Sovremenny" sınıfı olup, ileri düzey anti-gemi füzelerine sahiptir. Çin keza Rusya'dan tedarik edilen ileri teknoloji "kilo" sınıfı denizaltılara da sahiptir. Çin Deniz Kuvvetlerinin zayıf yönleri ise komuta, kontrol, hedefe

⁹² Brown, *Chinese Military...*, ss.33-35.

⁹³ Brown, *Chinese Military...*, s.13.

⁹⁴ Brown, *Chinese Military...*, s. 36.

odaklanma, hava savunma ve anti-denizaltı yeteneklerindeki sıkıntılardır. ASEAN ülkeleri, deniz kuvvetleriyle ortak operasyon yapabilmeleri durumunda Çin'i Güney Çin Denizi'nden dışlayabilecek kapasiteye sahiptirler.⁹⁵

Raporda, ABD-ÇHC ilişkilerinin Nisan 2001'de bir Çin savaş uçağının ABD deniz gözetleme uçağı ile çarpışması olayı sonrasında düzeldiği, hassas konuları bir tarafa bırakan iki ülkenin terörizmle savaş, yayılmanın önlenmesi, Kore Yarımadasındaki tansiyonun kontrol altında tutulması gibi ortak konulara odaklandıkları, buna rağmen gelecek beş-on yılda ABD ile ÇHC arasındaki tek büyük silahlı çatışma riskinin Tayvan Boğazı'ndan kaynaklanabileceği, Çin'in Rusya'ya ise ileri silahlar, savunma teknolojileri, yedek parça ve onarım bakımından bağımlı olduğu ve Rusya ile ilişkilerinin ordunun modernizasyonu üzerinde doğrudan etkisi olacağı, Çin'in Rusya'ya bağımlılığını azaltmaya çalışabileceği, ancak yetersiz düzeydeki ulusal savunmasının bu amaca ulaşmasına engel teşkil edeceği kaydedilmektedir.⁹⁶

Raporda, 2003 yılı itibarıyla resmi olarak 22.4 milyar dolar olduğu açıklanan ÇHC savunma bütçesinin gerçekte bunun 2-3 katı olduğu tahmininde bulunulmakta, diğer tahminlerin iki-on iki kat arasında değiştiği bildirilmektedir. Bütçenin teşvikler, AR-GE maliyetleri, Halkın Silahlı Polislerine sağlanan destekler, yurtdışından satın alınan silahların maliyetleri, ordunun ticari işletmelerine sağlanan kaynaklar, ordunun yurtdışına silah satış gelirleri, yerel sivil hükümetlerce paylaşılan operasyon ve bakım giderlerini kapsamadığı bildirilmektedir. Bu çerçevede, Rusya Federasyonu'nun 65, Japonya'nın 43, İngiltere'nin 38 milyar Dolar savunma bütçesine sahip olduğu düşünüldüğünde, ÇHC'nin bütçesinin açıklanandan 2-3 kat fazla olduğu tahminleri akla yatkın gelmektedir.⁹⁷

Çin Ordusu, birleşik hareket potansiyel ve yeteneğini modern bir entegre komuta, kontrol, iletişim, bilgisayar, istihbarat, gözetleme ve keşif ağı geliştirerek

⁹⁵ Brown, *Chinese Military...*, s. 37

⁹⁶ Brown, *Chinese Military...*, ss. 42-43.

⁹⁷ Brown, *Chinese Military...*, ss. 14-15.

elde etmeye çalışmaktadır. Geçmişte ordu tarafından yapılan birçok silah, araç ve gerecin üretimi sivil sektöre aktarılmış ve ekonominin bu yöne kanalize edilmesi amaçlanmıştır. Çin, Afganistan ve Irak Savaşlarından yaptığı çıkarımlarla doktrin, planlama ve satın alma programlarını dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, ileri teknoloji silah edinme konusunda tek kaynak olan Rusya Federasyonu'ndan çok amaçlı savaş uçakları, füze destroyerleri, KILO sınıfı denizaltılar ve geliştirilmiş yerden havaya fırlatılan füzeler, nakliye uçakları ile havada yakıt ikmali sağlayacak tanker uçaklar almayı amaçlamaktadır.⁹⁸

Diğer taraftan, nükleer silahı bulunan ÇHC, silahların kontrolü ve silahsızlanma konusuna önem atfetmekte ve bu alandaki uluslararası çabaları desteklemektedir. Silahlanma yarışına karşı çıkmak ve silahsızlanma çabalarına destek vermek ÇHC'nin kuruluşundan itibaren dış politikasının önemli bir unsuru olmuştur. ÇHC önemli uluslararası silahların kontrolü ve silahsızlanma antlaşmalarına taraf olmuş ve bunları uygulamaya koymuştur. ÇHC her zaman nükleer silahların tamamen yasaklanmasını ve bütünüyle imha edilmesini desteklemektedir.

1964 yılında yaptığı ilk nükleer testten sonra ÇHC Hükümeti bir bildiri yayımlayarak, tüm ülke hükümetlerine bir dünya zirvesi toplanması, nükleer silahların tamamen yasaklanması ve bütünüyle imha edilmesi konusunun tartışılmasını önermiştir. ÇHC nükleer güce sahip oldukları bilinen beş ülke arasında en az sayıda nükleer test yapan ülkedir. ÇHC herhangi bir nükleer silah yarışına katılmadığını ve katılmayacağını açıklamıştır. ÇHC ayrıca, kendi toprakları dışında bir bölgeye hiç bir zaman nükleer silahlar konuşlandırmamıştır. 1990'lı yıllarda Çin ülkenin Kuzey Batı bölgesinde yer alan Qinghai Eyaletindeki bir nükleer silah araştırma ve geliştirme üssünü kapatmıştır. Çin, her zaman kendini savunma amacıyla nükleer silah geliştirdiğini, nükleer silah elde ettiği ilk andan itibaren hangi koşullar olursa olsun nükleer silahları ilk kullanan ülke olmayacağını açıklamıştır.

⁹⁸ Ali Külebi, "Çin'in Yeni Askeri Doktrin ve Siyasal Emelleri Işığında Silahlanma Çabaları", TUSAM 3 Kasım 2006 <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=299&sayfa=20>

Soğuk Savaş sırasında nükleer tehdit ve nükleer şantajla karşılaştıkları durumlarda bile ÇHC bu taahhüdüne sadık kalmıştır. Bu politikanın önümüzdeki yıllarda da değişmeyeceğini ifade etmektedir.⁹⁹

Hal böyle olmakla birlikte, ÇHC'nin gelecekteki nükleer güç yapılanmasının hangi istikamete yöneleceği sorusunu araştıran uzmanlar beş adet senaryo üzerinde durmaktadır. Bu seçenekler özetle aşağıda sunulmaktadır:

- Birinci seçenek: Küçük ancak modern güçlere sahip olmak. Çin'in nükleer oyunun içinde kalacağı, sadece mütevazı bir modernleşme sürecine gireceği, daha fazla nükleer savaş başlığı üretmeyeceği, füze kuvvetlerinde önemli miktarda artırıma gitmeyeceği varsayılmaktadır.

- İkinci seçenek: Asgari caydırıcılığın elde edilmesi. Bu senaryoda ÇHC'nin ABD ile daha etkin bir rekabete gireceği ve Kıtalararası Balistik Füzelere (ICBM's) sayısını artıracığı varsayılmaktadır.

- Üçüncü seçenek: Bölgesel hakimiyet kurarak geçici süreyle küresel konumu arka plana atmak. Bu senaryoda Çin'in Hindistan ve Asya'daki diğer silah üreticilerinin daha önünde bir yerde olacağı, küresel ölçekte de asgari caydırıcılığını muhafaza edeceği, ancak daha kapsamlı bir güç kapasitesine ulaşmak için yeni yatırımlar yapmayacağı hesaplanmaktadır.

- Dördüncü seçenek: Bu seçenekte Çin'in ABD ve RF ile üçlü rekabette ortaya çıkacak olumsuz gelişmelere karşı kapsamlı önlemler alacağı, stratejisinde kısıtlı caydırıcılık ilkesini temel alacağı ve nükleer çatışma kadar ileri bir noktayı hesaba katmayacağı varsayılmaktadır.

- Beşinci seçenek: Bu senaryoda, Çin'in Rusya'nın önüne geçme, Asya'da başat konuma yükselme ve ABD'nin karşısına küresel ölçekte eşit bir düzeyde çıkma

⁹⁹ Çin Devlet Konseyi **China's Endeavors for Arms Control, Disarmament and Non-Proliferation**, Pekin, 2005, ss. 18-20.

stratejisinin bir parçası olarak çok etkin bir güç yapısına sahip olacağı, kıtalararası balistik füze sayısını kayda değer miktarda artıracığı ve güvenilir nükleer seyir füzelerine sahip olacağı varsayılmaktadır.

Özetle, Çin'in önümüzdeki 10-15 yıl içinde nükleer gücünün bugünkü miktardan daha fazla olmayacağı, bu zaman diliminde birinci ve beşinci seçeneğe yönelmesinin fazla ihtimal dahilinde görülmediği, ikinci, üçüncü ve dördüncü seçeneğin daha gerçekçi bulunduğu, Çin'in uzun vadeli stratejik kuvvetlerinin ve saldırı operasyon yeteneklerinin artırılmasına yönelik AR-GE çalışmalarının ve savunma önlemlerinin ikinci seçeneğin gerçekleşme ihtimalini güçlendirdiği, bölgesel komşularını hedef alma yeteneğine sahip füzeler konuşlandırmasının ise üçüncü seçeneğin gerçekleşme ihtimalini kuvvetlendirdiği yorumları yapılmaktadır.

100

Öte yandan, 1989 Tiananmen Meydanı olaylarından sonra ABD ve Avrupa ülkelerinin silah tedarikçileri ÇHC'ne silah ambargosu uygulamaktadır. Çin savunma sistemlerini modernize etmek üzere yabancı teknoloji transferine ihtiyaç duymakta ve bu ambargoyu ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Son dönemde özellikle Almanya ve Fransa, Çin'in siyasi ve ekonomik sistemini 1989'dan sonra reforma tabi tuttuğunu düşünüp, bu yönetime olumlu yaklaşılmasını istemekte ve mevcut ambargonun sürmesinin yararlarını sorgulamaktadır. ABD ise bu konuda daha sert bir tutum izlemekte ve sadece kendinin uygulayacağı bir ambargonun sulandırılması durumunda etkisinin azalacağı düşüncesiyle ÇHC'ne taviz verilmemesi yönünde Avrupalı müttefikleri nezdinde girişimlerde bulunmaktadır.¹⁰¹

¹⁰⁰ Robert A. Manning, Ronald Monteperto, Brad Roberts **China, Nuclear Weapons and Arms Control**, New York, Council on Foreign Relations Press, 2000, s. 55-57.

¹⁰¹ Richard A. Bitzinger, "A Prisoner's Dilemma: The EU's China Arms Embargo", **China Brief**, IV, 13 (24 Haziran 2004), ss. 1-2.

5.3. İkili Temas ve Ziyaretler

Türkiye'nin Pekin'deki Büyükelçiliği ile ÇHC'nin Ankara'daki Büyükelçiliği'nde askeri ataşelikler mevcut olup, bu temsilcilikler askeri konuların ve temaslara yürütülmesiyle görevlendirilmiştir.

Son yıllarda iki ülke Milli Savunma Bakanlıkları ile Silahlı Kuvvetleri arasında üst düzey temaslara gerçekleşmiştir. 2000-2006 döneminde Milli Savunma Bakanı Sabahattin Çakmakoglu, Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu ve diğer bazı üst düzey yetkililer ÇHC'ni ziyaret etmiştir. ÇHC Savunma Bakanlığı ve Halkın Kurtuluş Ordusu mensubu üst düzey yetkililer de Türkiye'yi ziyaret ederek temas ve incelemelerde bulunmuşlardır.

Bu çerçevede, Milli Savunma Bakanı Çakmakoglu'nun 2000 yılı Eylül ayında ÇHC Savunma Bakanı Chi Haotian ile yaptığı görüşmede, Chi, dünyanın barış ve istikrarına katkıda bulunmak amacıyla Çin'in Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik çabalarını sürdürdüğünü, iki ülke halklarının geleneksel bir dostluğu paylaştıklarını, Çin ve Türkiye'nin pek çok bölgesel ve uluslararası sorunla ilgili olarak benzer görüşler taşıdıklarını, 1971 yılından bugüne pürüzsüz biçimde ilerleyen ikili ilişkilerde Cumhurbaşkanı Jiang Zemin'in ziyareti ile yeni bir sayfa açıldığını, ikili ilişkilerin önemli bir unsuru olan iki ülke arasındaki askeri temaslara "tatminkar" bir düzeyde bulunduğunu söylemiştir. Sabahattin Çakmakoglu da, Türkiye ve Çin'in uzun dönem dostluk ilişkilerine sahip olduklarını, ikili işbirliğini geliştirebilmeleri için iyi bir temele sahip bulduklarını, Türkiye'nin çeşitli alanlarda Çin'le ilişkilerini geliştirmek istediğini ifade etmiştir.¹⁰²

2000 yılında dönemin Harp Akademileri Komutanı Orgeneral Nahit Şenoğul'un ÇHC'ni resmi ziyareti sırasında Çin Halkın Kurtuluş Ordusu

¹⁰² "Chinese and Turkish Defense Ministers Hold Talks" People's Daily 11 Aralık 2006
http://english.people.com.cn/english/20000906_49895.html

Genelkurmay Başkanı Fu Quanyou da ikili askeri temasları “tatminkar” bir düzeyde olarak nitelendirmiştir.¹⁰³

Dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu 2001 yılı Haziran ayında Çin Halkın Kurtuluş Ordusu Genelkurmay Başkanı Fu Quanyou’nun vaki davetine icabetle yaptığı dört günlük Çin ziyaretinde ÇHC Cumhurbaşkanı Jiang Zemin tarafından kabul edilmiştir. Kabulde Jiang, iki toplumun atalarının İpek Yolu ile 2000 yıl önce dostluk ilişkilerini başlattıklarını ve son 30 yıl içinde dostluk ilişkilerinin daha da ileriye götürüldüğünü kaydetmiştir. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kıvrıkoğlu iki toplumun uzun tarihleri boyunca bölgesel barış ve istikrarın korunmasında olumlu bir rol oynadıklarını, iki ülke arasında çeşitli alanlarda ilişkilerini daha da geliştirmeyi istediklerini, iki ülke silahlı kuvvetleri arasındaki değişim ve işbirliğinin her düzeyde güçlendirilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁴

Hüseyin Kıvrıkoğlu’nun Çin Halkın Kurtuluş Ordusu Genelkurmay Başkanı ve Merkezi Askeri Komite Üyesi Fu Quanyou ile görüşmesinde, Fu, Çin ve Türkiye’nin iki gelişmekte olan ülke olarak uluslararası ve bölgesel sorunlarda önemli rol oynadıklarını, pek çok uluslararası ve bölgesel sorun karşısında benzer bakış açılarına sahip olduklarını, iki ülke ilişkilerinin 1971 yılından sonra pürüzsüz biçimde gelişim sergilediğini belirterek, Türkiye ile el ele verip dünya barış ve istikrarına katkıda bulunmak istediklerini vurgulamıştır. Görüşmede Hüseyin Kıvrıkoğlu, Türkiye ve Çin’in coğrafi konum itibarıyla önemli toplumlar olduklarını, iki ülke arasındaki uzak mesafenin dostça temaslara bir engel teşkil etmediğini, iki ülkenin dünya barış ve istikrarının korunmasında hayati bir rol oynadıklarını, Türkiye’nin, Çin’in dünya genelindeki bölgesel sorunların çözümünde oynadığı

¹⁰³ “PLA Chief of General Staff Meets Turkish Guests” *People’s Daily* 11 Aralık 2006 http://english.people.com.cn/english/20000425_eng20000425_39612.html

¹⁰⁴ “Jiang Zemin Meets Turkish Chief of General Staff” *People’s Daily* 11 Aralık 2006 http://english.people.com.cn/english/20010607_eng20010607_72044.html

pozitif rolü takdir ettiğini kaydetmiş ve ziyaretinin ikili ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlayacağına dair inancını ifade etmiştir.¹⁰⁵

Öte yandan, 2000’li yılların başlarında ikili askeri ilişkilerde diğer bir gündem maddesini Çin’in Ukrayna’dan satın almış olduğu yüzer platform halindeki Varyag uçak gemisinin 2002’de Türk Boğazlarından geçmesi meselesi oluşturmuştur. ÇHC’nin kendi imkanlarıyla seyahat edemeyecek durumdaki atıl gemiyi uçak gemisi yapabileceği yönünde iddialar ortaya atılmıştır. Buna karşın ÇHC makamlarınca geminin eğlence merkezi haline getirileceği ifade edilmiştir. Geminin Türk Boğazlarından geçişine ilişkin izin süreci zaman almıştır. Türkiye yaptığı değerlendirme sonucunda geminin Türk Boğazlarında geçişine kontrollü biçimde izin vermiştir.

5.4. Potansiyel İşbirliği Alanları

Türkiye 1952 yılından beri NATO’nun aktif ve önemli bir üyesidir. Silah sistemleri konusunda ABD ve Batı ülkeleriyle işbirliği halindedir. Buna ek olarak, ülkemizin Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi (MTCR- Missile Technology Control Regime) gibi bazı uluslararası yükümlülükleri mevcuttur.¹⁰⁶ Türkiye’nin milli menfaatleri uyarınca mevzuatın elverdiği çerçevede ÇHC ile askeri işbirliği, yatırım, teknoloji transferi gibi seçenekleri araştırmasının yararlı olabileceği akla gelmektedir.

Nitekim, Hava Kuvvetleri Komutanı İbrahim Fırtına’nın 2005 yılı Nisan ayında ÇHC’ne resmi ziyareti sırasında Türk tarafından yetkililerin Çin ile yer istasyonu kurma, keşif ve uydu fırlatma gibi konularda işbirliği yapmaya hazır olduklarını, orta menzilli hava savunma füzelerine ilgi duyduklarını, uzay alanında işbirliğine hazır olduklarını dile getirdikleri, ÇHC tarafının da teknik, manevra ve

¹⁰⁵ “Chinese Turkish Chief of General Staff Hold Talks” *People’s Daily* 11 Aralık 2006 http://english.people.com.cn/english/20010607_eng20010607_72063.html

¹⁰⁶ *Missile Technology Control Regime*. 25 Aralık 2006 <http://www.mtc.info/english/index.html>

donatımda Türkiye'nin birikiminden faydalanmak istediklerini açıkladığı basında bildirilmiştir.¹⁰⁷

Öte yandan, Türkiye'nin silah sistemi tedarikinde geçmiş dönemde zaman zaman bazı ambargolara maruz kaldığı ve teknoloji transferi konusunda çeşitli sıkıntılar yaşadığı hatırd tutulmalıdır.

5.5. Sonuç

Türkiye-Çin ikili askeri ilişkilerinin özellikle 2000'li yıllarda olumlu bir hava içinde geliştiği ve iki ülkenin askeri işbirliği alanında neler yapılabileceği konusunda mevcut seçenekleri irdeledikleri söylenebilir.

¹⁰⁷ "Çin'le İşbirliğine Uzayda İlk Adım" Hürriyet 11 Aralık 2006
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=309231>

ALTINCI BÖLÜM

6. İKİLİ EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER

6.1. Giriş

1978 yılında ekonomik sisteminde dışa açılma ve reform sürecini başlatan ÇHC “sosyalist piyasa ekonomisi” olarak adlandırılan karma yapıyla uyguladığı politikalar sonucunda önemli başarılar elde etmiştir. ÇHC’nin otuz yıllık ekonomik kalkınma performansı gelişmekte olan ülkeler arasında nadiren görülen bir hız ve boyut kazanmıştır. Bugün Asya ülkelerinden ABD ve Avrupa Birliği ülkelerine kadar dünyanın hemen tüm bölgelerinde Çin ihraç ürünlerinin ve Çinli girişimcilerin etkilerini görmek mümkündür.

Türkiye’nin ÇHC ile ekonomik ve ticari ilişkileri son yıllarda gelişme göstermektedir. İki ülke iş çevrelerinin 1990’lı yılların sonlarından itibaren birbirleriyle temaslarını artırmaya başladıkları gözlenmektedir. 2000 yılından sonra ise ikili ticaret hacminde büyük bir artış yaşanmıştır.

Bu bölümde Çin’in genel ekonomik ve ticari performansına dair veriler sunulacak, ikili ekonomik ilişkilerin mevcut düzeyi, gelişimi, iki ülkede faaliyet gösteren şirketler ve kurumsal oluşumlar incelenecektir. Daha sonra ikili ticaret hacminin seyri, iki ülkenin ihraç ve ithal ürünleri, ikili ticarete karşılaşılan sorunlar ve potansiyel arz eden alanlar ele alınacaktır.

6.2. Çin’in Genel Ekonomik ve Ticaret Performansı

ÇHC 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü’ne (WTO) üye olmak suretiyle daha düzenli ve sistemli bir dış ticaret rejimine geçiş yapmıştır. Çin başta ucuz işgücü

olmak üzere sahip olduğu maliyet avantajları nedeniyle yabancı yatırımcılara uygun koşullar sunmaktadır. Dış ticaret hacmi son dönemde sürekli artış gösteren ve büyük miktarda dış ticaret fazlası veren bir ülke konumundadır.

Bu çerçevede genel ekonomik göstergeleri de etkileyici bir tablo arz eden Çin'de 2006 yılında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2.676,3 milyar Dolar, Kişi başına Düşen Milli Gelir 2.035 Dolar, yıllık büyüme oranı yüzde 10.6, enflasyon oranı yüzde 1.3, toplam ihracat 969.1 milyar Dolar, toplam ithalat 791.6 milyar Dolar, dış ticaret hacmi 1.760,7 milyar Dolar dış ticaret fazlası ise 177.6 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir.¹⁰⁸

Diğer yandan ÇHC geliştirmekte olan ülkeler arasında son on beş yılda en çok yabancı sermaye girişinin olduğu ülkedir. Çin'de 2000 yılında 40.72 milyar, 2001 yılında 46.85 milyar, 2002'de 52.74 milyar, 2003'te 53.51 milyar, 2004'te 60.63 milyar, 2005'te 60.33 milyar Dolar miktarında doğrudan yabancı sermaye kullanılmıştır.¹⁰⁹ Çin'de 2006 yılında kullanılan doğrudan yabancı sermaye miktarı bir önceki yıla göre yüzde 5'lik artışla 63 milyar Dolara ulaşmıştır.

Çin Yönetimi söz konusu yatırımların yüksek miktarına rağmen, bunun kalite ve miktarının iyileştirilmesi yolunda yapılacak çok iş bulunduğu görüşünü taşımakta, özellikle araştırma-geliştirmeye, yüksek teknolojiye yönelik olan, enerji tasarrufu yaptıran ve çevre dostu yatırımların ülkeye çekilmesini amaçlamaktadır.

Öte taraftan, Çin şirketlerinin 2006 yılında yurtdışında yaptıkları yatırımlar da bir önceki yıla göre yüzde 32'lik artışla 16.1 milyar Dolar seviyesine ulaşmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁸ Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, "Çin Halk Cumhuriyeti", 30 Aralık 2007, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ANL/AsyaDb/chc.doc> s.2.

¹⁰⁹ "FDI in China" [The US-China Business Council](http://www.uschina.org/statistics/fdi_cumulative.html) 2 Ocak 2008 http://www.uschina.org/statistics/fdi_cumulative.html

¹¹⁰ "China's FDI Tops USD 63 Billion in 2006". [China Daily](http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2007-01/15/content_783851.htm) 2 Ocak 2008 http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2007-01/15/content_783851.htm

Çin'in 2000 yılından 2006 yılı sonuna kadar göstermiş olduğu ekonomik ve ticari performansın yer aldığı temel ekonomik göstergelerine ilişkin bir tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Ticaret Göstergeleri

Yıl	GSYİH (Milyar \$)	Kişi Başına Gelir (\$)	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)	İhracat (Milyar \$)	İthalat (Milyar \$)
2000	1.080,7	860	8,0	0,4	249,1	214,7
2001	1.324,8	1.038	8,3	0,7	266,1	232,1
2002	1.453,8	1.132	9,1	-0,7	325,7	281,5
2003	1.641,0	1.270	10,0	1,1	438,3	393,6
2004	1.936,5	1.489	10,1	3,8	593,4	534,4
2005	2.278,3	1.731	10,2	1,8	762,5	660,1
2006	2.676,3	2.035	10,5	1,3	969,1	791,6

Kaynak: Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı

6.3. Türkiye-Çin İkili Ticari ve Ekonomik İlişkilerinin Gelişim Süreci

Türkiye ile ÇHC arasında ikili ekonomik ve ticari ilişkilerin hukuki çerçevesi genel olarak tamamlanmış bulunmaktadır.

İkili ekonomik ve ticari ilişkilerin genel seyrini inceleyebilmek bakımından konuyu 1971-1980, 1980-1990 ve 1990 sonrası dönem olarak üç bölüme ayırmak kolaylık sağlayabilir.

1970'li yıllarda iki ülkede nispeten dışa kapalı, korumacı ve ithal ikameci politikalar izlendiğinden bu dönemde ekonomik ve ticari işbirliği kısıtlı düzeyde kalmıştır. Dönemin yegane ticari nitelikli belgesini 16 Temmuz 1974 tarihinde imzalanmış bulunan Ticaret Anlaşması teşkil etmektedir.

Türkiye'nin 24 Ocak 1980 Kararları sonrasında, Çin'in ise 1978'den itibaren dışa açılma ve ekonomik reform politikaları izlemesinin 1980'li yıllar ekonomik

ilişkilere bazı olumlu yansımaları olmuştur. Ancak yine de her iki ülkede korumacılık sürmüş, dışa açılım kontrollü ve sınırlı uygulanmış, özellikle Çin reformları Türkiye'ye kıyasla daha yavaş gerçekleştirmiştir.

1990'lı yıllar iki ülkenin gerek dışa açılma süreçlerinin gerek ikili ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişiminin hızlandığı bir dönem olmuştur. Özellikle yatırımların teşviki, çifte vergilendirmenin önlenmesi, standardizasyon, turizm, sağlık, ormancılık, teknik işbirliği ve enerji gibi alanlarda çok sayıda anlaşma imzalanmıştır.

6.4. İkili Ekonomik İlişkiler

Türkiye-Çin ekonomik ilişkilerinin temelleri 1980'li yıllarda atılmaya başlanmıştır. Bugün Çin ile ekonomik ilişkiler iki ülke devlet kurumlarının hazırladıkları altyapı üzerinde özel sektörün faaliyetleriyle yürütülmektedir. Özel sektör çatı kuruluşları da Çin'le ilgili çeşitli etkinlikler düzenlemekte ve yürüttükleri çalışmaları kamuoyunun bilgisine sunmaktadır.

Genel olarak Türk özel sektörü uluslararası ticaret piyasasındaki arz talep dengeleri ışığında son yıllarda Çin'de üretilen mallara uygun fiyatların da etkisiyle daha fazla yönelmeye başlamıştır. Girişimcilerin bir bölümü ise Çin'de üretim yapma seçeneğine yönelmektedir.

6.4.1. İki Ülkede Faaliyet Gösteren Şirketler

Ülkemiz şirketlerinin Çin'deki ekonomik varlığının kayda değer seviyeye henüz ulaşmadığını genel olarak söylemek mümkündür. ABD, Avrupa ülkeleri ile Japonya ve Güney Kore'nin başını çektiği Asya ülkelerine ait firmalar Çinli firmalarla kurmuş oldukları ortak girişimlerle Çin pazarında aktif konumdadır.

İki ülkede karşılıklı doğrudan yatırımlar nispeten düşük bir seviyededir. Çin'e komşu olan Orta Asya bölgesinde çeşitli sektörlerde büyük yatırım projelerine imza atmış ve bu bölge ile birlikte Rusya, Ukrayna ve Kafkasya Bölgesini de içine alan Avrasya coğrafyasında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından bu yana yaklaşık 7 milyar Dolar yatırım yapan Türk şirketleri, henüz Çin pazarının sunduğu imkanlardan yeterince yararlanmamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Pekin Büyükelçiliği kayıtlarına göre ülkede 26 Türk firmasının temsilciliği bulunmaktadır.

Türk firmalarının Çin'de kord bezi, çelik, plastik, inşaat, gıda ve tekstil alanında az sayıda girişimi bulunmaktadır. Bu yatırımların toplam değeri 150 milyon Dolar civarındadır. Bununla birlikte elektronik, gıda ve tekstil sektörlerinde de pek çok Türk firması üretimlerinin bir bölümünü Çin'de gerçekleştirmektedir.¹¹¹ Son olarak 2007 yılında Arçelik firmasının Çin'in Changzhou şehrinde bir çamaşır makinesi fabrikasını 60 milyon Yuan (yaklaşık 8 milyon Dolar) bedelle satın aldığı açıklanmıştır. Söz konusu fabrikanın yıllık 200 bin çamaşır makinesi üretim kapasitesine sahip olacağı bildirilmiştir.¹¹²

Türk bankaları da Çin ile artan ticaret hacminin etkisi ve bu büyük pazarda yer edinme düşüncesiyle Çin'de temsilcilik açmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak Garanti Bankası 1999 yılı Mayıs ayında Şanghay'da bir temsilcilik açmıştır.¹¹³ 2006 yılı Eylül ayında da Türkiye İş Bankası Şanghay'da bir şube açmıştır.¹¹⁴

Buna karşılık, 2006 yılı sonu itibariyle Türkiye'de 266 tane Çin sermayeli firma bulunmaktadır. ÇHC yatırımları ağırlıklı olarak beyaz eşya, binek araçlar, telekomünikasyon ve plastik alanlarındadır. Ayrıca hediyelik eşya, tekstil ve oyuncak

¹¹¹ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, "Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Bülteni", 22 Kasım 2007, http://www.deik.org.tr/Lists/Bulten/Attachments/61/Microsoft%20Word%20-%20bulteneylul2007_TR.pdf s.17.

¹¹² "Dizimizi Dövmedik Geldik Çin'de Yatırım Yaptık" *Radikal* 8 Aralık 2007 <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=240870>

¹¹³ Dışişleri, "Türkiye-ÇHC...", s. 8.

¹¹⁴ Erkan Ersöz "Ejderhayla Dans" *Timreport*, 21, İstanbul, 2006, s. 39.

gibi sektörlerde ticaret yapan firmalar ile restoranlar ve turizm işletmecileri de bulunmaktadır.¹¹⁵

6.4.2. Potansiyel İşbirliği Alanları

Türkiye'nin Çin'e olan ihracatının artırılması ve ürün bazında çeşitlendirilmesi amacıyla Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın 2005 yılında başlattığı "Asya-Pasifik Stratejisi" çerçevesinde çalışmalar sürdürülmekte ve bu bağlamda "Çin Pazar Araştırmaları" programı yürütülmektedir.

Bu çerçevede, öne çıkan sektörler arasında otomotiv yan sanayi, inşaat malzemeleri, demir-çelik ve diğer maden metaller, kimyasallar, işlenmiş gıda ürünleri, hazır giyim ve tekstil makineleri ile müteahhitlik sektörü sayılabilir.¹¹⁶

Çin ekonomik gelişmesini uzun vadede sürdürülebilir kılmak ve bunu bilimsel ve teknolojik bir temele oturtmak amacıyla dünyada ABD'nin ardından AR-GE projelerine en çok bütçe ayıran ikinci ülke konumuna gelmiştir. Dolayısıyla Türk firmalarının bu teknoloji birikiminden faydalanmak üzere girişimlerde bulunmaları düşünülebilir.

Öte yandan, Türk firmaları genellikle ekonomik kriz dönemlerinde yeni pazarlara açılma arayışına girmekte ve dünya pazarlarına açılmaktadır. Dünyanın en büyük firmaları için bile çeşitli güçlükler arz eden ve açık bir pazar olmayan Çin pazarı hakkında henüz yeterli düzeyde bilgiye sahip olmayan Türk iş dünyası, bu zorlu pazarda kimi durumlarda başarılı olmakta kimi durumlarda ise aradığını bulamamaktadır. Türkiye ve Çin arasında ciddi gelir, kültür ve tüketim alışkanlıkları farkları bulunmaktadır. Bu nedenle başta küçük ve orta ölçekli firmalar olmak üzere Türk firmaları Çin pazarı ile ilgili teşvikler, sınırlamalar, bölgesel farklılıklar, mevzuat, dağıtım kanalları, iş kültürü gibi bilgilere ve pazarla ilgili olabilecek her

¹¹⁵ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, "Çin Halk Cumhuriyeti Ülke...", s.19.

¹¹⁶ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, "Çin Halk Cumhuriyeti Ülke...", s. 23.

türlü kurumsal desteğe ihtiyaç duymaktadır.¹¹⁷ Çin ile ekonomik ilişkilere önem veren ülke firmalarının Pekin, Şanghay ve Shenzen gibi şehirlerde temsilcilikleri bulunmaktadır.

Bu çerçevede, Çin pazarı ile ilgili öne çıkan bazı özellikler şöyle sıralanabilir:

- Çin'in toplam nüfusunun yüzde 4'ü yıllık 20.000 Dolardan fazla gelire sahiptir ve bu da eğitim, sağlık, seyahat gibi çeşitli hizmetlere kaynak ayırabilen yaklaşık 50 milyon kişiden oluşan bir pazar anlamına gelmektedir.

- Çin bir çok farklı pazarın birleşmesinden oluşmuş bir ülkedir. İş dünyasında farklı yaklaşımlara rastlanabilmekte, bir bölgedeki firmanın deneyimi başka bir bölgedeki bir firmayla farklılık gösterebilmektedir.

- Çin ekonomisi şeffaf ve güvenilir yasalarla korunan bir iş ortamına henüz sahip bulunmamaktadır. Ülkede yürürlükte bulunan yasalar kimi durumlarda yetersiz kalabilmekte ve uygulamada tutarsızlıklar görülebilmektedir.

- Yatırımlar arz-talep dengesi ve pazar ihtiyacı gözetilmeyerek yapılabilmekte, bu durum üretim fazlasına ve fiyatların düşmesine neden olabilmektedir.

- ÇHC Hükümeti planlı bir ekonomide olduğu gibi bütün büyük bankaların ve mali kurumların sahibi konumundadır.

- Çinli firmalar çok kolay tedarikçi değiştirmekte ve ucuz tedarikçileri tercih etmektedir.¹¹⁸

¹¹⁷ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, "Çin Halk Cumhuriyeti Ülke...", s. 24.

¹¹⁸ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, "Çin Halk Cumhuriyeti Ülke...", s. 24-25.

6.4.3. Türkiye-Çin Karma Ekonomik ve Ticaret Komitesi

Türkiye ile Çin arasında ekonomik ve ticari konuları ele almak üzere Karma Ekonomik ve Ticaret Komitesi (KEK) mekanizması mevcuttur. Anılan Komite Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti arasında 15 Aralık 1982 tarihinde Pekin’de imzalanan “Türk-Çin Ekonomik, Sınai ve Teknik İşbirliği Karma Komitesi Mutabakat Zaptı” uyarınca kurulmuştur.¹¹⁹

Karma Ekonomik ve Ticaret Komitesi’nin On Dördüncü Dönem Toplantısı 4-5 Nisan 2002 tarihlerinde Pekin’de düzenlenmiştir. Söz konusu Toplantı sonucunda imzalanan Mutabakat Zaptı, Türkiye-Çin ikili ekonomik ve ticari ilişkilerinin 2000’li yıllarda bulunduğu seviye hakkında somut bir fikir verebilecek unsurlar içerdiğinden, bu belgenin ana hatlarıyla incelenmesinde yarar görülmektedir.

Mutabakat Zaptı’nda, diğer konuların yanı sıra, aşağıdaki hususlar kayda geçirilmiştir:

- İki ülke girişimcilerinin birbirleri hakkında yeterli bilgi sahibi olmadıkları tespit edilmiş, bu nedenle tarafların yasa ve yönetmeliklerin yanı sıra pazarlar ve ürünler hakkında bilgi değişimini teşvik etmeleri kararlaştırılmıştır.¹²⁰

- Türk tarafı, Çin pazarında Türk markalarının ihlali konusundaki endişelerini dile getirmiş, Çin tarafı bu hususu ilgili makama iletmeyi kabul etmiştir.¹²¹

- Çin tarafı, bazı Çin ürünlerinde devam etmekte olan korunma soruşturmalarına dair endişelerini Türk tarafına iletmış ve bu soruşturmalara ilişkin çözümlerin müzakereler yoluyla bulunabileceği ümidini ifade etmiştir. Çin tarafı ayrıca, Türkiye’de çalışma müsaadesi için başvuran Çin firmalarının karşılaştıkları

¹¹⁹ “Türk-Çin Karma Ekonomik ve Ticaret Komitesi On Dördüncü Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı”, 5 Nisan 2002, <http://www.dtm.gov.tr/pazaragiris/kek/cin-14-tur.htm> s.1.

¹²⁰ “Türk-Çin Karma Ekonomik ve Ticaret...”, s.4.

¹²¹ “Türk-Çin Karma Ekonomik ve Ticaret...”, s.2.

bazı zorluklara işaret etmiş, Türk tarafı Çin tarafının bu endişesini ilgili makamlara iletmeyi kabul etmiştir.¹²²

- Toplantıda taraflar 1998 yılında Türk EXIMBANK ile Çin İhracat ve İthalat Bankası arasında imzalanan “Finansman İşbirliği Anlaşması”na atıfta bulunarak, Türk ve Çin firmalarının üçüncü ülkelerde üstlenecekleri projelerin sigorta, garanti ve kredi programları ile ortaklaşa desteklenebileceğini not etmişlerdir.¹²³

- Taraflar, 2001 yılı Kasım ayında Çin’in önde gelen firmalarının temsilcilerinden oluşan Çin Heyetinin Türk ürünlerini satın almak üzere yaptıkları ziyaretten ve KEK toplantısına katılan Türk heyetine farklı sektör temsilcilerinden oluşan Türk Ticaret Heyeti’nin eşlik etmesinden memnuniyet duyduklarını ifade etmişlerdir.

- Taraflar, toplantıda alınan kararları gözden geçirmek ve uygulanmasını sağlamak amacıyla Türkiye Cumhuriyeti Dış Ticaret Müsteşarlığı ile ÇHC Dış Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Bakanlığı arasında 1999 yılında kurulan ticari istişare mekanizmasının etkin bir şekilde kullanılmasını kararlaştırmışlardır.¹²⁴

- Mutabakat Zaptı’nda ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti Ulaştırma Bakanlığı ile ÇHC Demiryolları Bakanlığı, Türkiye Cumhuriyeti Turizm Bakanlığı ile ÇHC Ulusal Turizm İdaresi, iki ülke Sağlık Bakanlıkları, Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ile ÇHC Tarım Bakanlığı, Türkiye İhracatı Geliştirme ve Etüd Merkezi (İGEME) ile Çin Uluslararası Ticareti Geliştirme Konseyi (CCPIT), Türk Standartları Enstitüsü ile Çin Standardizasyon Devlet İdaresi, Türk Patent Enstitüsü ile Çin Fikri Mülkiyet Devlet Bürosu, Türkiye Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) ile muhatabı Çin kuruluşu, Türkiye Küçük ve Orta Ölçekli Sanayileri Geliştirme Merkezi (KOSGEB) ile Çin Teknoloji Pazarını İdare ve Geliştirme Merkezi (SINOTECHMART), Türkiye Güneydoğu Anadolu Projesi

¹²² “Türk-Çin Karma Ekonomik ve Ticaret...”, s.4.

¹²³ “Türk-Çin Karma Ekonomik ve Ticaret...”, ss. 3-4.

¹²⁴ “Türk-Çin Karma Ekonomik ve Ticaret...”, s.2.

(GAP) Bölgesel Kalkınma İdaresi ile muhatabı Çin kuruluşu, Türkiye Cumhuriyeti Afet İşleri Genel Müdürlüğü ile Çin Devlet Deprem Bürosu, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) ile ÇHC Devlet Bilim ve Teknoloji Komisyonu (SSTCC) ve ÇHC Bilim ve Teknoloji Bakanlığı (MOST) arasında işbirliği mekanizmaları tesis edilmesi veya mevcut işbirliği mekanizmalarının daha ileri bir düzeye eriştirilmesi konularında görüş alışverişinde bulunulduğu ve çeşitli önerilerin ele alındığı kayda geçirilmiştir.¹²⁵

Bu hususlar ışığında iki ülkenin ticari ve ekonomik konularla ilgili resmi ve özel sektör kuruluşları arasında pek çok işbirliği olanağı ile ortak faaliyet sahası bulunduğu ve tarafların bu konulara ağırlık vermeye istekli oldukları söylenebilir.

6.4.4. Türk-Çin İş Konseyi

Türk-Çin İş Konseyi bir özel sektör çatı kuruluşu olan ve işadamları için potansiyel arz eden ülkelerdeki muhataplarıyla işbirliği yaparak işadamlarının faaliyetlerini geliştirmelerini hedefleyen Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) ile Çin Uluslararası Ticareti Geliştirme Konseyi (CCPIT) arasında 1992 yılında kurulmuştur.¹²⁶

Türk-Çin İş Konseyi 1992 yılından bugüne kadar pek çok seminer ve çalışma toplantısı düzenlemiş ve işadamlarının birbirleriyle temaslarını geliştirebilmelerine yönelik ortak bir platform görevini yürütmüştür.

Özellikle 2000 yılı sonrasında üst düzey ziyaretlerin sıklaşması ve Türk kamuoyunda Çin'e yönelik ilginin artması ile konsey faaliyetleri de önemli bir ivme kazanmıştır. Bu bağlamda faaliyetleri hakkında genel bir fikir vermek üzere, Türk-

¹²⁵ “Türk-Çin Karma Ekonomik ve Ticaret...”, ss. 3-9.

¹²⁶ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, “Türk-Çin İş Konseyi” 29 Aralık 2007 http://www.deik.org.tr/Pages/TR/IK_AnaSayfa.aspx?IKID=23

Çin İş Konseyi tarafından 2005 yılında düzenlenen veya katılım sağlanan başlıca etkinliklere ilişkin bilgiler aşağıda sunulmuştur:

- Hong Kong Yatırım Ajansı Hong Kong Invest Yetkilileri ile Toplantı, 26 Ocak 2005, İstanbul,
- Dönemin Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül'ün ÇHC Ziyaretine katılım, 1-5 Şubat 2005, Pekin ve Şanghay,
- Ege Serbest Bölgesi'nde düzenlenen Çin İş Kültürü Gününe Katılım, 1 Nisan 2005, İzmir,
- Türkiye-ÇHC Ticari ve Ekonomik İlişkileri Geliştirme Ortak Çalışma Grubu Toplantısına Katılım, 20-23 Haziran 2005, Pekin,
- ÇHC'nin Xiamen, Ningbo, Nanjing, Wenzhou Eyalet Ziyaretleri, 12-19 Kasım 2005.¹²⁷

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu web sitesi ve diğer yayınları vasıtasıyla kamuoyuna sunduğu bilgi akışıyla Türkiye-Çin ekonomik ilişkilerinde özel sektör çatı kuruluşları bağlamında önemli bir işlev yürütmektedir. Konseyin Çin'e yönelen iş çevrelerinin örgütlenmesi açısından başarılı bir yapılanma olduğu ve bu alanda bir boşluğu doldurduğu söylenebilir. Bu ve benzer nitelikte platformların konumlarının pekiştirilmesi ikili ekonomik ilişkilerin sistemli ve örgütlü bir biçimde geliştirilmesi yolunda yararlı bir adım olacaktır.

¹²⁷ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, "Türk-Çin İş Konseyi 2005 Yılı Faaliyet Raporu", 29 Aralık 2007 http://www.deik.org.tr/Pages/TR/IK_FaaliyetlerDetay.aspx?fDetId=22&IKID=23

6.4.5. Son Dönem İkili Temaslar

Türkiye ile ÇHC arasında son yıllarda yoğunlaşan ikili ekonomik ve ticari ilişkilerde gündeme gelen konular hakkında fikir vermek üzere 2006 ve 2007 yıllarında yürütülen bazı resmi temaslara kısaca değinilmesinde yarar görülmektedir.

Bu çerçevede, Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen 18-23 Eylül 2006 tarihleri arasında beraberinde 150 kişilik ihracatçı firma temsilcisi ve bürokratlardan oluşan bir heyetle Şanghai ve Pekin’i ziyaret etmiştir.

Kürşad Tüzmen Şanghai’daki temasları sırasında Çin ile ilişkilerde “Çok Boyutlu Ticari ve Ekonomik Ortaklığa Geçiş Stratejisi” uygulanacağını açıklamıştır. Yeni strateji çerçevesinde Çin’den birtakım beklentiler olduğunu belirterek, ticaret, ortak yatırımlar, finans, müteahhitlik hizmetleri ve turizm sektörlerinde Türkiye’ye bazı öncelik ve destekler sağlanmasını istemiştir. Tüzmen, Türkiye ve Çin’in günümüzde tarihi İpek Yolu’nun iki ucunda yükselen iki gücü temsil ettiğini, ikili ilişkilerin önümüzdeki dönemde potansiyellerine uygun olarak geliştirilmesi için her türlü imkanın bulunduğunu, ortak çıkarların belirlenmesi ve buna yönelik stratejik politikaların uygulanması gerektiğini ifade etmiştir.

Kürşad Tüzmen Pekin’de Türkiye-Çin İş Yatırım ve Ticaret Fırsatları Semineri’nde de bir konuşma yapmıştır. Çin’den Türk ürünlerinin ülkeye girişini kolaylaştıracak politikaları geliştirmesini beklediklerini belirten Tüzmen, Çin’den dolu olarak limanlarımıza gelen 10 konteynırdan sadece 1 tanesinin dolu olarak Çin’e döndüğünü, ticari ilişkilerdeki bu sağlıksız gelişmenin önüne geçebilmek için ortak tarihimizde olduğu gibi “Çin Seddi”ne benzer geçilemez koruma duvarları inşa etmek istemediklerini belirtmiştir. Tüzmen Çin’in yatırım fonlarının Türk hisselerine ve daha da önemlisi Türkiye’deki doğrudan yatırımlara yönlendirilmesinin istikrarlı ve kalıcı işbirliği açısından çok önemli olduğunu söylemiş, Çinli turistlere yönelik olarak önümüzdeki dönemde Çin’i ülke tanıtım programlarına alacaklarını kaydetmiştir.

ÇHC Ticaret Bakanı Bo Xilai ise, Türkiye ile ekonomik ve ticari alanda işbirliği yapmaya hazır olduklarını belirterek, öne çıkan alanları müteahhitlik, ortak üretim ve turizm olarak özetlemiştir.

Ziyaretin somut sonuçları arasında Türkiye'nin özellikle fındık, antepfıstığı, zeytinyağı ve mermerde vergi ve tarifelerin indirilmesi talebinin olumlu karşılanması ve buna yönelik çalışmaların başlatılmış olması, Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Çin Ticaret Bakanlığı arasında imzalanan Mutabakat Zaptı ile çifte fatura ve sahtecilik konusunda işbirliği yapılmasının kararlaştırılması, Çin alım heyetlerinin sayılarının artırılması yönünde ilke kararı alınması gösterilebilir.¹²⁸

Diğer yandan, ÇHC Ticaret Bakanı Bo Xiali 2007 yılı Haziran ayında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Türk-Çin İş Konseyi'nin açılışında konuşan Bo, Türkiye ve Çin arasındaki dostluk ve işbirliğinin çok eskilere dayandığını, Çin'de içtikleri şarapların 6 bin yıl önce Anadolu'dan kaynaklandığını, Topkapı Sarayı'nda Çin'den gelen 10 binden fazla değerli porselen saklandığını, bunları Çin'de bile göremediklerini, bunun geçmişte iki ülke arasındaki bağların ne kadar sıkı olduğunu gösterdiğini, Çin ve Türkiye arasındaki işbirliğinin yeni bir aşamaya geldiğini, Türkiye'nin olağanüstü ürünleri bulunduğunu, mermer rezervlerinde dünyada birinci, çimento ve demir-çelikte dokuzuncu sırada olduğunu belirten Bo, iki ülke arasındaki ticaretin yıllık yüzde 30-40 oranında artması durumunda, 10 yıl sonra Çin ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin çok önemli bir düzeye ulaşacağını ifade etmiştir.

Bo Xiali ülkesinin ticaret fazlasından kaynaklanan büyük miktarda döviz rezervlerine sahip olduğunu, bu çerçevede Türkiye'den de daha fazla mal almaya çalışacaklarını, Türkiye'nin üç avantajı bulunduğunu, Türkiye'nin altyapısının iyi olduğunu, Türk siyasi yapısının ve işbirliği ortamının dışa açık olduğunu ve son olarak Türkiye'nin olağanüstü bir coğrafi konuma sahip bulunduğunu dile getirmiştir. Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen de Çin'e yönelik ihracatta son sekiz ayda ortalama yüzde 50 oranında artış sağlandığına dikkat çekmiş, Çin'den yapılan

¹²⁸ Ersöz, "Ejderhayla...", ss. 36-39.

ithalatta artış hızının 2007 yılının ilk dört ayında yüzde 22 seviyesinde olduğunu (geçen yıl yüzde 40 artış yaşanmıştı) kaydetmiş ve iki ay içinde tamamlanması öngörülen “Çin Pazara Giriş Projesi” ile ortak bir web sitesinin ticareti geliştirmek üzere hizmete gireceğini, Pekin ve Şanghay’da yeni ticaret ofislerinin faaliyete geçeceğini açıklamış, ayrıca yatırım, müteahhitlik, turizm ve ulaştırma alanlarında işbirliğinin önemine dikkat çekmiştir.¹²⁹

6.5. İkili Ticaret Hacmi

Türkiye ile ÇHC arasındaki doğrudan ticari ilişkiler 1965 yılında başlamış ve 1971 yılında kurulan diplomatik ilişkiler ve ardından imzalanan ticari nitelikli anlaşmalar ticari ilişkilere hız kazandırmıştır.

6.5.1. Ticaret Hacminin Seyri

Türkiye’nin Çin’le ikili ticaret hacmi 1980’lerde hızlı biçimde artarak 1985 yılında 100 milyon Dolar seviyesine ulaşmıştır. Özellikle 1990’lı yıllarda ikili ticaret daha da artmaya başlamıştır.

1994 yılına kadar Çin, Türkiye ile ticaretinde yüksek oranlı çelik ithalatından dolayı sürekli açık vermiştir. Çin aleyhine olan bu açık 1993 yılında 322 milyon Dolara ulaşmıştır. 1995 yılından itibaren de Çin Türkiye ile ticaretinde fazla vermeye başlamıştır. Bunun sebebi olarak Çin’in Türkiye’den yaptığı çelik ithalatının azalması ve Türkiye’ye olan ihracatını artırma çabası içine girmesi gösterilebilir.¹³⁰

¹²⁹ “Tatlı bir Çin Rüyası” Radikal 18 Haziran 2007
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=224470>

¹³⁰ Zhang Ruizhuang, “Çin Ekonomisi ve Dış Ticaret İlişkileri”, **Stratejik Öngörü**, 9 (2006), s. 90.

1999 yılında 931.462 milyon Dolar olan ticaret hacmi, 2000 yılında ilk kez 1 milyar Dolar seviyesini aşarak 1.440.741 milyar Dolar olarak gerçekleşmiş ve bu yıldan sonra da ülkemiz aleyhine ticaret açığı artarak sürdürmüştür.

6.5.2. 2000 Yılı Sonrası Dönem

Türkiye'nin Çin'le ikili ticareti 2000'li yıllarla birlikte artış göstermiş ve Çin lehine önemli ölçüde dış ticaret fazlası vermeye başlamıştır. 2000-2006 yılları arasında ikili ticaret hacmine ilişkin bir tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 4. Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Dış Ticareti

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2000	96.010	1.344.731	1.440.741	-1.248.721
2001	199.373	925.620	1.124.993	-726.247
2002	268.229	1.368.317	1.636.546	-1.100.088
2003	504.626	2.610.298	3.114.924	-2.105.672
2004	391.585	4.476.077	4.867.662	-4.084.492
2005	549.764	6.855.400	7.435.164	-6.335.636
2006	693.038	9.588.249	10.281.287	-8.895.211

Kaynak: Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı

Öte yandan, 2000-2005 yılları arasında ülkemizin Çin'e gerçekleştirdiği ihracatta da yaklaşık 5 kat artış kaydedilmiştir. Nitekim, ihracatımız 2000 yılında yaklaşık 96 milyon Dolar olarak gerçekleşmişken 2005 yılında 549 milyon Dolar seviyesine ulaşmıştır. Ancak ihracatımızın ithalatımızı karşılama oranı son beş yılda 2003 yılı dışında yüzde 8-10 seviyelerinde kalmıştır.

6.5.3. Türkiye ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin İhracat ve İthalat Kalemleri

Türkiye'nin Çin'e ihracatında ilk beş madde demir, alaşımsız çelikler, mermer ve traverten, krom cevherleri ve konsantreleri, soğuk ve yassı demir-çelik

mamulleri ile disodyum tetraborattan oluşmaktadır. Türkiye'nin Çin'e ihraç ettiği diğer ürünler arasında pamuk, boraks, fındık, zeytinyağı, pamuk ipliği, kuru üzüm gibi ürünler yer almaktadır.

Çin'den Türkiye'ye yönelik ihracatta ilk beş madde otomatik bilgi işlem makinelerinin giriş-çıkış birimleri, bitümenli taşkömürü, alıcı içeren verici cihazlar, portatif nümerik otomatik bilgi işlem makineleri ile bu makinelerin aksam, parça ve aksesuarlarından oluşmaktadır.¹³¹ Çin'den Türkiye'ye ithal edilen diğer ürünler arasında ipek, pirinç, hafif sanayi ürünleri, kimyasal maddeler ve hidroelektrik türbinleri gibi mallar yer almaktadır.

6.5.4. Dış Ticaret Dengesi

Yukarıdaki tablonun en dikkat çekici bölümü ticaret açığının Türkiye aleyhine 2002 yılında 1.100 milyar Dolar, 2003 yılında 2.105 milyar Dolar, 2004 yılında 4.084 milyar Dolar, 2005 yılında ise 6.335 milyar Dolar düzeyine ulaşmasıdır.

Bu noktada akla gelen bir diğer husus, ülkemizin 2000-2005 yılları arasında dış ticaret hacminde de önemli bir artış yaşanmış olması ve dış ticaret açığımızda anılan dönemde genel bir büyüme yaşanmasıdır. İkinci olarak, hammadde ve ara malların ithalatındaki artışlar ülkemizin üretim kapasitesinin büyümesine yönelik olumlu etkisi dolayısıyla ekonomiye katkıda bulunabilmektedir. Çin'le dış ticaret hacmimizin analizinde bu faktörlerin de dikkate alınmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

¹³¹ Dışişleri, "Türkiye-ÇHC...", ss. 7-8.

6.5.5. Dış Ticaret Açığını Türkiye Lehine Düzeltmeye Yönelik Atılabilecek Adımlar

Türkiye'nin Çin'le dış ticaretinde vermekte olduğu ticaret açığını azaltmaya yönelik önlemler alınması yönündeki irade ülkemiz üst yöneticileri tarafından ikili temaslarda Çinli muhataplarına ifade edilmekte ve Çinli yetkililer bu görüşü paylaştıklarını dile getirmektedir. Bununla birlikte, bu yöndeki adımların ÇHC tarafından ziyade öncelikle ülkemiz tarafından atılmasını beklemenin daha gerçekçi olacağı düşünülmektedir.

Yakın geçmişte uygulanan ve aşağıda değinilecek iki yönteme dış ticaret dengesini ülkemiz lehine düzeltmek amacıyla belirli dönemlerde yeniden başvurulabileceği akla gelmektedir. Ancak uzun vadede daha kapsamlı, sistematik ve geniş zaman dilimine etkide bulunabilecek stratejilere ihtiyaç duyulmaktadır.

İlk örnek Türkiye'nin fındık ihracatıyla ilgilidir. Bilindiği üzere, Türkiye dünyanın en büyük fındık üreticisidir. Bu nedenle fındığın yeni pazarlara ve kültürlerle tanıtımı amacıyla yürütülen projeler kapsamında Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın eşgüdümüyle Çin'de 2001 yılından itibaren "Fındık Tanıtım Programı" uygulanmaya başlanmıştır.¹³²

Söz konusu proje kapsamında esasen Çin kültürü ve mutfağında fazla yeri bulunmayan bu ürünün ülkedeki bazı büyük marketlerde Türk bayrağını içeren bir paket halinde perakende olarak satılmasına başlanmıştır. Bu amaçla çeşitli promosyon ve reklam faaliyetleri düzenlenmiştir. Bunlardan birinde, fındığa Çince isim bulma yarışması düzenlenmiş ve hayat veren ürün anlamına gelen "Wei Zen Guo" ismiyle yarışmayı kazanan ÇHC vatandaşına düzenlenen bir törenle ödül verilmiştir.

¹³² "Çin Halk Cumhuriyeti" [Fındık Tanıtım Grubu](http://www.ftg.org.tr/devam_tur/bolgesel_cin.htm) 21 Aralık 2006
http://www.ftg.org.tr/devam_tur/bolgesel_cin.htm

Program sonucunda bir anda fıncığa Çin pazarında önemli ölçüde yeni tüketiciler bulunduğunu söylemek güçtür. Zira toplumların tüketim alışkanlıkları ve mutfak kültürü bir kaç yıl içinde kayda değer bir değişim göstermeyebilir. Böyle bir değişim için uzun yıllar ve belki de bir nesil değişmesi gerekebilir. Bununla birlikte, Fındık Tanıtım Grubunun Çin'e yönelik faaliyetlerinin ülkemizin Çin pazarına yönelik açılımlarına ışık tutabileceği, tarım ürünleri veya diğer ürünler için benzer nitelikte örgütlü çalışmaların yürütülebileceği düşünülmektedir.

İkinci örnek Türkiye'den Çin'e gerçekleştirilen otomobil ihracıyla ilgilidir. Çin'in refah düzeyi giderek artan ve ülkenin büyük şehirleri ile kıyı şeridinde yaşayan orta sınıfı tüketim alışkanlıklarını geliştirmekte ve bu eğilim başta otomobil sektöründe olmak üzere tüketim pazarını giderek genişletmektedir. ABD menşeli Chrysler, General Motors, Japon Honda, Alman Volkswagen ve Fransız Citroen firmaları bu ülkede 1980'li yılların başından itibaren üretim tesisleri kurmuşlardır.

Çin'de 2006 yılının ilk on ayında bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 26'lık artışla 5.8 milyon otomobil satışı gerçekleşmiştir. Çin firmaları bu pazarın yüzde 27'sine sahiptirler. Çin firmaları yapmakta oldukları otomobil ithalatının dışında keza 2006 yılında 100'den fazla ülkeye 75.000 otomobil ihraç etmişlerdir. ÇHC uluslararası uzmanlardan tasarımlar satın almak ve robot kullanılan üretim bantları kurmak suretiyle kendi otomobillerini de üretmekte olup, 2006 yılı içinde 100'den fazla yeni model piyasaya çıkmıştır.¹³³

Türkiye'nin ihracatında son yıllarda başlıca kalemlerden birini oluşturan otomotiv sektöründe iki ülke yetkilileri tarafından 2001 yılında yapılan görüşmeler sonucunda, ülkemizde üretimi yapılan Honda otomobillerinden bin adet Çin'e ihraç edilmiştir.¹³⁴ Tabiatıyla bu adımın ticaret hacmini azaltıcı etkisi sınırlı kalacaktır. Bununla birlikte, iki ülke yetkililerinin temas ve yönlendirmeleri sonucunda ticareti

¹³³ "The Fast and the Furious Car Making in China" The Economist Print Edition 23 Kasım 2006 s.1. http://www.economist.com/business/displaystory.cfm?story_id=8319382

¹³⁴ "Honda Türkiye'den Çin'e 11 Milyon Dolarlık İhracat" Hürriyet 17 Nisan 2002 <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=66030>

dengelemek amacıyla böyle bir adım atmış olmalarının önem arz ettiği ve bu adımların önümüzdeki dönemde yeniden atılabileceği düşünülmektedir.

6.6. İkili Ticarete Karşılaşılan Sorunlar

Türkiye'nin Çin'le ikili ticareti konusunu tamamlamadan önce bu alanda özellikle Türkiye açısından yaşanan bazı sorunlara değinmekte yarar görülmektedir.

Öncelikle Çin'de fikri mülkiyet haklarının küresel normlar temelinde korunması konusunda mevcut olan eksikliklerden dolayı bu ülkede taklit ürün üretiminden Türk firmaları muzdariptir.

Özellikle Hereke halılarının motiflerinin Çin'de üretim yapan firmalar tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Bu konu Türk makamları tarafından Karma Ekonomik ve Ticaret Komisyonu toplantılarında gündeme getirilmektedir.¹³⁵

Taklit ürünle mücadele konusunda Türk kırtasiye imalatçıları kendi çabalarıyla bir takım önlemler almaya da yönelmişlerdir. Bu kapsamda, kırtasiye sektöründe Avrupa'nın ikinci, dünyanın dördüncü büyük fuarı olan İstanbul Kırtasiye Ofis 2007 Fuarına katılmak üzere başvuruda bulunan Çin firmaları taklit ürün sergileyebilecekleri gerekçesiyle fuara kabul edilmemişlerdir. Çinli firmalara karşı önlem alınan bir başka olayda, dünyanın en büyük fuarlarından Almanya'daki "Paperworld Fuarı"nda da stand kiralarını ödeyerek fuara katılımında bulunan 70 Çinli firma "taklit ürün" sergiledikleri gerekçesiyle fuardan çıkartılmıştır.¹³⁶

Öte yandan bazı Çin firmaları kalitesiz ve ucuz ürünlerini Türk pazarına sunmakta ve ülkemizdeki imalatçıların pazarlarını ellerinden almaya başlamaktadır. Bu konu basında geniş yer tutmakta ve Çin malları aleyhine çeşitli kampanyalar

¹³⁵ "Türk-Çin Karma Ekonomik ve Ticaret...", s.2.

¹³⁶ "Almanya'da Çıkardılar Türkiye'de Sokmadılar" Milliyet 3 Nisan 2007

düzenlenmektedir. Çin mallarına yönelik tüketici şikayetlerinin özellikle satışların yüksek olduğu bilişim sektöründe yoğunlaştığı basında bildirilmiştir.¹³⁷

Buna ek olarak, bazı kalitesiz Çin ürünlerinin gerekli kontrol işlemlerinden geçirilmeden dış ülkelere ihraç edildiği ve insan sağlığına zararlı maddeler içerdiği yönünde de basın yayın organlarında haberler yayımlanmıştır.¹³⁸

Çin’le ticari ilişkilerde yaşanan bir diğer sorun özellikle tekstil sektöründe iki ülkenin artan ölçüde rekabet etmek zorunda kalması ve Türk tekstil firmalarının Türkiye’nin bu büyük ihracat kolunda pazarlarını kalkan kotaların etkisiyle Çin’e kaybetme riskidir. Tekstil sektöründe asıl beş yıl sonra Çin’le rekabetin başlayacağı, zira, Çin’in tasarım ve markalaşmaya çok önem verdiği ve yatırımlar yaptığı, Çin’in beş yıl sonra kendi markalarıyla dünya pazarına gireceği yorumu yapılmaktadır.¹³⁹

Tekstil alanında Türkiye’nin 2005 yılı Temmuz ayında Dünya Ticaret Örgütü nezdinde Çin tekstil ve hazır giyim ürünlerine örgüt bünyesinde yakın izleme birimi kurulmasını önermesi ve bu konuda 19 ülkenin desteğini alması Çin açısından bir sorun teşkil etmiştir.¹⁴⁰ Türkiye ayrıca, 2006 yılı Aralık ayında ÇHC menşeli 44 kategorideki tekstil ve konfeksiyon ürününün ithaline miktar kısıtlaması getirme kararı almıştır.

İkili ticarete karşılaşılan sorunların aslında Çin ile üçüncü ülkeler arasında da yaşandığı düşünülmektedir. Bu sorunlar, genel olarak, ikili siyasi ilişkilere yansımamakla birlikte, iki ülke iş çevreleri ve kamuoyları nezdinde sınırlı düzeyde de olsa olumsuz etkiye bulunma potansiyeli taşımaktadır.

¹³⁷ “Tüketicinin Başı Çin Malları ile Dertte” *Hürriyet* 5 Kasım 2006

<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=5378227>

¹³⁸ “Çin Porselenlerinin Kanserojen Madde İçerdiği İddiası” *Hürriyet* 30 Nisan 2006

<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=4340015>

¹³⁹ “Çin’den Şimdi Değil Asıl Beş Yıl Sonra Korkmalıyız” *Hürriyet* 19 Eylül 2005

<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=351174>

¹⁴⁰ “Türkiye Çin’i Yine Çok Kızdırdı” *Hürriyet* 17 Temmuz 2005

<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=335268>

6.7. Türkiye ve Çin'in Artan Enerji İhtiyacı

Güvenilir ve istikrarlı enerji kaynaklarına sahip olmak çağımızda yurtdışından enerji tedarik etmek zorunda olan bütün devletlerin ortak stratejik hedefidir. Petrol ve doğalgaz günümüzde ekonominin temel girdisi olup, Türkiye ve Çin'in sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından vazgeçilmez öneme sahiptir.

Günümüzde Türkiye ve Çin petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından kendi rezerv ve üretimlerinin yetersiz kalması nedeniyle dışa bağımlı bulunan ve büyük miktarda ithalat yapan ülkelerdir. Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde petrol kaynakları, Akçakoca'da doğalgaz kaynakları, Çin'in SUÖB'nde ve ülkenin diğer bazı bölgelerinde petrol ve doğal gaz kaynakları bulunsa da bu kaynaklar iki ülkenin toplam ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. Kömür ve linyit rezervleri bakımından ise iki ülke nispeten daha fazla kaynağa ve üretim hacmine sahiptir.

6.7.1. Türkiye

Türkiye, petrol ve doğal gaz ihtiyacını ağırlıklı olarak Ortadoğu ülkeleri, Kuzey Afrika ülkeleri, Rusya Federasyonu (RF) ile Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinden mevcut boru hatları ve deniz taşımacılığı vasıtasıyla karşılamaktadır.

Türkiye ayrıca, üç kıtanın kesişme noktasında yer alan stratejik konumuyla Doğu'daki enerji zengini ülkeler ile Batı'da enerji ihtiyacı bulunan ülkeler arasında "Doğu-Batı Enerji Koridoru" projesini hayata geçirmeyi hedeflemekte ve bu yönde çaba ve girişimlerini sürdürmektedir. 2006 yılı Temmuz ayında hizmete açılan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesi bu stratejinin ilk ve temel ayağını

oluşturmaktadır. Buna ek olarak 2007 yılı Kasım ayında ise Türkiye ile Yunanistan arasında kara sınırında bir doğal gaz hattı hizmete girmiştir.¹⁴¹

Türkiye ayrıca, nükleer enerji üretimine geçeceğini 2006 yılında açıklamış olup, 2015 yılı itibariyle 3 adet nükleer santral inşa etmeyi öngörmektedir. Bu çerçevede “Nükleer Güç Santrallerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışına İlişkin Kanun” 21 Kasım 2007 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁴²

6.7.2. Çin Halk Cumhuriyeti

İlk nükleer enerji santralini 1983 yılında inşa etmeye başlayan, 2003 yılı itibariyle 6 adet faal nükleer enerji santraline de sahip olan¹⁴³ ve 2007 yılı Mart ayında Devlet Nükleer Güç Teknolojisi Şirketi ile Amerikan Westinghouse şirketi arasında Doğu bölgelerinde dört adet nükleer reaktör inşa edilmesine ilişkin bir sözleşme imzalayan Çin kömür ve linyit üretimini de hızla sürdürmektedir. 2006 ve 2007 yıllarında iki yeni nükleer reaktörün devreye girmesiyle birlikte Çin’deki faal durumda bulunan toplam nükleer santral sayısı 11’e yükselmiştir.¹⁴⁴

Çin ayrıca, hidroelektrik enerjisine de önem atfetmektedir. 2009 yılında tamamı faaliyete geçmesi öngörülen ülkenin orta-güney bölgelerindeki Üç Boğazlar Projesi (Three Gorges Project) 18 bin Megawattlık toplam kapasitesiyle dünyanın en büyük hidroelektrik santrallerinden biri olacaktır.

¹⁴¹ “FACTBOX-Greece, Turkey Inaugurates Pipeline”, *Reuters* 16 Kasım 2007, http://investing.reuters.co.uk/news/articleinvesting.aspx?type=oilRpt&storyID=2007-11-16T094429Z_01_L16449408_RTRIDST_0_GREECE-TURKEY-PIPELINE-FACTBOX.XML

¹⁴² “Nükleer Güç Santrallerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışına İlişkin Kanun” *Başbakanlık Mevzuat Bilgi Sistemi* 2 Ocak 2008

<http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/sour.ce/index.asp?sourceXmlSearch=&aramayeri=&mevzuatNo=5710&tarih1=&tarih2=&mevzuatTuru=%7C0%7C1%7C>

¹⁴³ Bernard D. Cole *Oil for the Lamps of China-Beijing’s 21st-Century Search for Energy*, Institute for National Strategic Studies, National Defense University, Washington DC, 2003, s. 34.

¹⁴⁴ International Energy Agency *World Energy Outlook 2007 China and India Insights*, Paris, OECD/IEA, 2007, s.346.

Kömür Çin'in başlıca enerji kaynağıdır. 2003 yılında 799.7 milyon petrol eşdeğeri tonla ülke enerji tüketiminin yüzde 68'ini kömür oluşturmaktadır. Kömürün ardından petrol gelmekte olup, toplam enerji tüketiminin yüzde 23'üne tekabül etmektedir. Yine 2003 yılı itibariyle toplam enerji tüketiminde hidroelektrik enerjisi yüzde 5.5, doğal gaz yüzde 2.5, nükleer enerji ise yüzde 1'lik paya sahiptir.

Çin 2003 yılında günlük 3.396 bin varillik üretimiyle dünyanın altıncı petrol üreticisi konumundadır. Aynı yıl içinde petrol tüketimi günlük 5.379 bin varil olarak kaydedilmiştir. Çin'in petrol ithalatı 2003 yılında günde 6 milyon varille 1993 yılının iki katına ulaşmıştır. Bu açık, gelişen sanayi yapısı ve bunun doğurduğu ihtiyaçlardan kaynaklanmakta olup, Çin ilk kez 1993 yılında net petrol ithalatçısı ülke konumuna gelmiştir. Çin keza 2003 yılında dünya petrol talebindeki toplam artışın yüzde 40'ının tek başına kaynağını oluşturmuş ve ülkenin petrol ithalatı bir önceki yıla göre yüzde 32 artış göstermiştir. 2003 yılında 91.1 milyon ton petrol ithal eden Çin'in 2006 yılı petrol ithalatı da günlük 3.7 milyon varil olarak gerçekleşmiş olup, bu miktar toplam petrol tüketiminin yüzde 50'sine denk düşmektedir. Toplam ithalatın yüzde 80'i olan günlük 2.9 milyon varil, ham petrol şeklinde ithal edilmiştir.¹⁴⁵

Diğer yandan, Çin'in ham petrol ihtiyacının 2020 yılı itibariyle günlük 9-13 milyon varile yükselmesi beklenmektedir.¹⁴⁶ Yine 2020 yılı itibariyle Çin'in petrol ithalatının toplam petrol tüketiminin yüzde 60-80'ine tekabül edeceği hesaplanmaktadır.¹⁴⁷

Çin'in enerji tüketiminde doğal gazın payı günümüzde dünya ortalamalarının altında, yüzde 2.5-3 düzeyinde seyretmektedir. Bununla birlikte, dünya toplam enerji kullanımında doğal gazın payı yüzde 24, Asya genelinde ise yüzde 8.8 düzeyindedir.

¹⁴⁵ International Energy Agency, **World Energy Outlook...**, s.325.

¹⁴⁶ Peter C. Evans ve Erica S. Downs **Untangling China's Quest For Oil Through State Backed Financial Deals**, No: 154, Washington, The Brookings Institution, 2006, s. 2.

¹⁴⁷ Erica Downs **China, Energy Security Series**, Washington, The Brookings Institution, 2006, s. 1.

Bu çerçevede, Çin'in hedefi de 2020 yılı itibariyle doğal gazın toplam enerji tüketimindeki payını yüzde 8-10 düzeyine çıkarmaktır.¹⁴⁸

Çin'in ekonomik kalkınma sürecinde önümüzdeki yıllarda ülkenin üretim sektörlerinde tarımın payını azaltması ve sanayinin payını artırması beklenmektedir. Böylece, daha fazla miktarda enerji gerektiren sanayi sektörünün ekonomideki payının artmasıyla ülkenin genel enerji ihtiyacının da büyüyeceği hesaplanmaktadır.

Çin diğer ülkelerden tedarik etmekte olduğu petrol ve doğal gaz miktarını da dengelemeye ve kaynak ülkelerini çeşitlendirmeye çalışmaktadır. Nitekim, Çin başta Ortadoğu (yüzde 40) ve Asya Pasifik bölgesi (yüzde 30) olmak üzere, Batı Afrika ülkeleri (yüzde 12), eski Sovyetler Birliği'nin ardılı ülkeler (yüzde 9) ve Doğu ve Güney Afrika'dan (yüzde 5) petrol tedarik etmektedir.¹⁴⁹

2006 yılı itibariyle Suudi Arabistan ve Angola yüzde 16'lık oranlarla en yüksek miktarda ham petrol ithalatı yapılan ülkelerdir. Toplam ham petrol ithalatının yüzde 11'i Rusya'dan demiryoluyla sağlanmaktadır.¹⁵⁰

Öte yandan, 2007 yılı Nisan ayında Çin ile Myanmar arasında bir petrol boru hattı inşa edilmesi konusunda mutabakata varıldığı açıklanmış olup, Myanmar'ın Sittwe'deki derin su limanından Çin'in Yunnan Eyaleti'nin başkenti Kunming'e uzanacak söz konusu hatla Çin'e Ortadoğu ve Afrika'dan taşınan petrolün güvenli ve daha kısa bir güzergaha kavuşacağı ifade edilmektedir.¹⁵¹

Orta Asya ülkeleri de bu bölgeye komşu olan Çin için güvenli enerji tedariki bakımından diğer bir hedef bölgeyi teşkil etmektedir.

¹⁴⁸ Cole, **Oil for the Lamps...**, s. 27.

¹⁴⁹ Joane Guth ve Melissa Ginsberg **Energy Use in China: Trends in Oil Demands and Imports**, International Economic Review, November/December 2004, ss. 1-8.

¹⁵⁰ International Energy Agency, **World Energy Outlook...**, s.325.

¹⁵¹ "Construction of China-Myanmar Oil Pipeline Expected to Start This Year" **Chinese Government's Official Web Portal** 30 Aralık 2007 http://www.gov.cn/english//////////chinatoday/2007-04/21/content_591092.htm

6.7.3. Orta Asya Ülkelerinin Enerji Kaynaklarına Yaklaşım

Türkiye “Doğu-Batı Enerji Koridoru” projesi çerçevesinde Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin petrol ve doğal gaz rezervlerinin Türkiye üzerinden Batı pazarlarına ulaştırılmasını stratejik bir hedef olarak benimsemiştir. Bu stratejinin temel mantığı bağımsızlıklarının ardından kısa bir süre geçmiş olan bu ülkelerin altyapı bakımından RF dışında güvenilir alternatiflere kavuşmalarını ve elde edecekleri ekonomik kazanımları sayesinde bağımsızlıklarını pekiştirmelerini kolaylaştırmaktır.

Türkiye'nin bu yaklaşımının Avrupa Birliği ve ABD tarafından da genel olarak paylaşıldığı söylenebilir. 2006 yılı Ocak ayında Rusya'nın Ukrayna'ya sağladığı doğal gazın fiyatını yükseltmesi, Ukrayna'nın bunu kabul etmeye yanaşmaması üzerine Ukrayna'ya verdiği gaz miktarını kesmesi ve Ukrayna'nın da bunun ardından Rusya'nın Avrupa ülkelerine Ukrayna üzerinden göndermekte olduğu doğal gazdan kendi kullanımı için izinsiz çekimde bulunmasıyla patlak veren enerji krizi,¹⁵² Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarına yönelik yaklaşımının ne kadar isabetli olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Rusya'nın “Yakın Çevre” politikasının uygulama alanı içinde gördüğü Orta Asya ülkelerine yönelik olarak ileride benzeri yöntemlere başvurma ihtimali her zaman mevcuttur.

Çin Orta Asya enerji pazarında kendisine öncelikli bir konum sağlamayı hedeflemektedir. Bu bölgeyle kara sınırına sahip olan Çin somut enerji altyapı projelerini hayata geçirmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede, Çin 2001 yılında kuruluşuna öncülük ettiği Şanghay İşbirliği Örgütü'nü de mevcut stratejisine uygun bir platform olarak görmektedir.

Çin ile Orta Asya ülkeleri ve Rusya Federasyonu arasında toplam beş adet sınır aşan boru hattı inşa edilmesi fikir olarak ortaya atılmıştır. Bu projelerin bir

¹⁵² “Ukrainians Admit Withdrawing Gas” *International Herald Tribune* 30 Aralık 2007
<http://www.iht.com/articles/2006/01/03/news/gazprom.php>

bölümünün gerçekleştirilmesi güçlük taşımakla birlikte, bunların hayata geçirilmeleri yeterli arz ve tüketim talebine bağlı olacaktır:

- Batı Sibirya'dan SUÖB'nde Shanshan'a 1.865 km. uzunluğunda 3.62 milyar Dolar maliyetli ve yıllık 30 milyar metreküp kapasiteli doğal gaz boru hattı.

- Kazakistan'ın Karachaganak bölgesindeki doğal gaz ve petrol bölgelerinden SUÖB'nde Shanshan'a 3.370 km. uzunluğunda yıllık 25 milyon metreküp kapasiteli boru hattı.

- Türkmenistan'dan SUÖB'nde Shanshan'a 2.150 km. uzunluğunda 4.7 milyar Dolar maliyetli yıllık 25 milyar metreküp kapasiteli boru hattı.

- Sakhalin'den Shenyang'a 2.416 km. uzunluğunda yıllık 5 milyon metreküp kapasiteli boru hattı.

- Sibirya'da Irkutsk'tan Kuzey Çin'e bir boru hattı. (Bu proje beş proje arasında en belirsiz ve düşünce aşamasında olmaktadır.)¹⁵³

Bahse konu projelere ek olarak, Çin Kırgızistan'da ülkenin güneyinde Krygyzneftegaz şirketiyle ortak girişim halinde doğal gaz ve petrol üretimi amacıyla 300 milyon Dolarlık yatırım taahhüdünde bulunmuştur. Çin Orta Asya'daki enerji ve doğal gaz projeleri konularında esas odak noktası olan Kazakistan'la petrol üretimi ve ihracı konusunda bir dizi anlaşma imzalamıştır. Bunlardan en dikkat çekici anlaşma Çin Ulusal Petrol Şirketi'nin Kazak petrol şirketi Aktobemunaigaz'ın yüzde 60 hissesini satın alarak firmaya 20 yılda 4.6 milyar Dolar yatırımda bulunmayı öngörmesidir.¹⁵⁴

ÇHC'nin ekonomik gelişimine engel teşkil edebilecek unsurlar arasında artan enerji ihtiyacı ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, ÇHC'nin Türkiye'yi de

¹⁵³ Cole, *Oil for the Lamps...*, ss. 19-20.

¹⁵⁴ Cole, *Oil for the Lamps...*, ss. 19-20.

ilgilendirmekte olan Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkasya Bölgelerine yönelik olarak izleyeceği politikalar önem kazanmakta olup, Çin'in bahse konu bölgelere yönelik enerji politikalarının Türkiye'nin siyasi, askeri ve ekonomik çıkarlarını ne şekilde etkileyebileceğinin iyi analiz edilmesinde yarar görülmektedir.¹⁵⁵

Sonuç olarak, Türkiye Orta Asya petrol ve doğal gaz kaynaklarının Türkiye üzerinden Batı pazarlarına ulaştırılması stratejisi izlemektedir. Çin ise söz konusu kaynakların mümkün olduğu takdirde Doğu istikametinde kendi ülkesine taşınmasını amaçlamaktadır. Türkiye ve Çin'in Orta Asya enerji kaynaklarının dünya pazarlarına taşınması konusunda birbirleriyle rekabet etmek durumunda olduklarını söylemek gerçekçi bir yorum olacaktır.

6.8. Turizm Potansiyeli

Dünya Turizm Örgütü raporlarına göre, 2020 yılı itibariyle Çin'in yılda yaklaşık 100 milyon turist ile yurtdışına en fazla turist gönderen ülke olması beklenmektedir. Bu tablo ikili ticarete Türkiye aleyhine seyreden açığın bir nebze de olsa azaltılması açısından oldukça önemli bir fırsat teşkil etmektedir.

Türkiye ile Çin arasında turizm alanında bir danışma mekanizması mevcuttur. Türkiye-Çin Turizm Karma Komisyonu Birinci Toplantısı 11-16 Mayıs 1996 tarihlerinde Ankara'da yapılmış ve bir işbirliği protokolü imzalanmıştır. Turizm Karma Komisyonu'nun İkinci Dönem Toplantısı 8-11 Temmuz 1999 tarihlerinde Pekin'de düzenlenmiştir. Türkiye-Çin Turizm Karma Komisyonu'nun Üçüncü Dönem Toplantısı da 9 Kasım 2005 tarihinde Pekin'de düzenlenmiştir.¹⁵⁶

¹⁵⁵ R. Kutay Karaca, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Küresel Güç Olma Stratejisinde Enerji Faktörü", **2023**, 69 (15 Ocak 2007), s.19.

¹⁵⁶ Dışişleri, "Türkiye-ÇHC...", s. 8.

İkili temaslar bağlamında, ÇHC Ulusal Turizm İdaresi (CNTA) Başkan Yardımcısı Sun Gang 19-23 Mayıs 2001 tarihlerinde Türkiye’yi ziyaret etmiştir.¹⁵⁷

Öte yandan, Çin’in turizm potansiyelinin ülkemize yönlendirilebilmesi ve bu yönde tanıtım faaliyetleri ve organizasyonlarda bulunmak üzere, Turizm Bakanlığı’nın teklifi üzerine 2002 yılı başında Türkiye Cumhuriyeti Pekin Büyükelçiliği bünyesinde Tanıtma Müşavirliği kurulmuştur.

Çin de turizm ve tanıtma alanlarında ülkemizde faaliyetlerini sürdürmekte olup, son dönemde 12 Haziran 2006 tarihinde İstanbul’da Guangdong Turizm İdaresi tarafından “Dinamik Guangdong” konulu bir konferans düzenlenmiştir.¹⁵⁸

6.8.1. Türkiye’nin Resmi Turizm Ülkesi Statüsü Elde Etmesi

Çin’de yasal mevzuata göre, yurtdışına seyahat sadece resmi turizm ülkesi statüsünü elde eden ülkelere yapılabilmektedir.

Bu çerçevede, Türkiye de bahse konu statüyü elde etmek amacıyla resmi ve özel sektör temsilcileri vasıtasıyla Çin Yönetimi nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerde Çinli yetkililere halklar arasındaki doğrudan temasların önemi vurgulanmış ve ülkemize gelecek Çinli turistlerin Türk ekonomisine sağlayacağı gelirin Türkiye aleyhine seyreden dış ticarete verilen açığı dengeleyebilecek bir unsur olduğu görüşü ön plana çıkmıştır.

2001 yılı Aralık ayında Türkiye ile Çin arasında imzalanan mutabakat zaptı çerçevesinde Türkiye, Çin tarafından tanınan 23. resmi turizm ülkesi olmuştur.

Çinli turistler genellikle, seyahat ettikleri ülkelerin tarihi, kültürel ve popüler yönlerine ilgi duymaktadır. Bu çerçevede Türkiye’yi özellikle İstanbul ve Antalya’yı

¹⁵⁷ Dışişleri, “Türkiye-ÇHC...”, s. 9.

¹⁵⁸ Dışişleri, Türkiye-ÇHC...”, s. 9.

kapsayan turlarla seyahat etmektedirler. İstanbul'un Asya ve Avrupa'nın kesiştiği nokta olması ve Avrupa kıtasından Asya kıtasına geçiş fikri Çinli turistlerin özellikle yaşamak istedikleri bir tecrübedir.

Diğer yandan, Çinli turistler yurtdışına çıktıklarında birkaç ülkeyi aynı tur kapsamında ziyaret etmekten hoşlanmaktadır. Bu çerçevede, her ülkede iki-üç gün kalacak şekilde Türkiye-Mısır ve Yunanistan'ı kapsayan turlara katılmayı tercih etmektedirler.

Türkiye'nin söz konusu resmi statüyü elde etmesinin ardından, kamuoyunda Türk turizminin önemli miktarda gelir elde edeceği ve 1.3 milyar nüfusa sahip, her geçen gün zenginleşen binlerce turistin Çin'den ülkemize geleceği yönünde yorumlara rastlanmıştır. Söz konusu yorumlara temkinli yaklaşılmasının daha doğru olacağı değerlendirilmektedir. Zira, Türkiye ile Çin arasında günümüzde yolcu taşımacılığı yapan Türk Hava Yolları'nın mevcut doluluk oranı ışığında yeni ulaşım imkanları hizmete girmediği sürece binlerce ilave turist Türkiye'ye seyahat etmesi mümkün görünmemektedir.

Bu tespitler ışığında, ülkemize yönelecek Çinli turistlerin sayılarının gerekli altyapının ve ulaşım olanaklarının hizmete girmesi durumunda, ancak orta ve uzun vadede önemli ölçüde artabileceği düşünülmektedir. Buna yönelik olarak sektör yetkililerinin gereken önlemleri zamanlıca almaları ve uygun stratejiler geliştirmeleri önem taşımaktadır.

6.9. Türkiye ve Çin Arasında Ulaşım Olanakları

Çin, 9.596.960 kilometrekare yüzölçümüne sahip olup, 2006 yılı itibarıyla Çin'in toplam 486 havalimanı, 32 helikopter pisti, 74.408 km. demiryolu, 1.809.829

km. karayolu (1.447.682 km'si stabilize yol olup, bunun 29.745 kilometrelik bölümü otobanlardan oluşmaktadır) bulunmaktadır.¹⁵⁹

Türkiye-Çin arasında en uygun ulaşım havayoluyla sağlanmaktadır.

İki ülke arasında yük taşımacılığında ağırlıklı olarak deniz yolu kullanılmaktadır.

Diğer yandan demiryolu kapasitesi yüksek olan ÇHC ile Türkiye arasında Kars-Ahılkelek-Tiflis Demiryolu Projesinin tamamlanması durumunda Orta Asya ülkelerinden geçecek bir hatla demiryolu bağlantısı tesis edilmesi mümkün olabilecektir.

6.9.1. Türk Hava Yolları Seferleri

18-19 Ağustos 1998 tarihlerinde Ankara'da yapılan Sivil Havacılık Anlaşması görüşmelerinde Türk Hava Yolları (THY)'nin Çin'e uçuşlarının Pekin ve Şanghay bağlantılı olarak yapılması konusunda mutabakat sağlanmıştır.

THY'nin İstanbul-Pekin seferleri 19 Mayıs 1999 tarihi itibariyle başlamıştır. Bu seferlere 21 Ocak 2000 tarihinde Şanghay da dahil edilmiştir. THY İstanbul-Pekin-Şanghay hattında haftada üç sefer düzenlemiş, 30 Mart 2003 tarihinden itibaren aynı güzergahta haftada beş sefer düzenlemeye başlamıştır. THY'nin Pekin uçuşlarının 2004 yılı Yaz dönemiyle birlikte haftada yedi sefere çıkarılmasını teminen, 19 Ağustos 1998 tarihli Mutabakat Zaptı'nda gerekli değişiklik 2004 yılı Nisan ayında yapılmıştır.

Türkiye ile ÇHC arasında Çin Hava Yolları henüz uçuş düzenlememektedir.

¹⁵⁹ CIA The World Factbook. China. 2006. 8 Aralık 2006.
<https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ch.html#Econ>

Diğer yandan, THY 2002/2003 dönemi tarifesi uyarınca Bangkok bağlantılı Hong Kong seferleri düzenlemeye başlamıştır. THY İstanbul-Bangkok-Hong Kong-Bangkok-İstanbul hattında haftada iki sefer düzenlemektedir.

6.9.2. Çin'in Türkiye'deki Ulaştırma Altyapı Projelerine İlgisi

Çin, dış dünyaya açılan yapısına paralel olarak uluslararası taşımacılık bağlarını giderek artırmaktadır. Bu çerçevede ülke içinde de kalabalık nüfusunun ulaşım olanaklarını geliştirmeyi ve altyapı yatırımlarına öncelik vermeyi öngörmektedir. Çin, özellikle demiryolu, karayolu ve deniz taşımacılığında kullanılan ulaşım araçlarını üreten ve bu alanlarda faaliyet gösteren pek çok büyük ölçekli firmaya sahiptir. Çin yaygın demiryolu ağının rehabilitasyonunu gerçekleştirmekte ve yeni demiryolu projelerini hayata geçirmektedir. Bu çerçevede yaklaşık 4000 m. rakıma sahip Tibet Özerk Bölgesi'ni Çin'in diğer eyaletlerine bağlayan dünyanın en yüksek demiryolu projesi 2006 yılında hizmete girmiştir.¹⁶⁰

ÇHC ile Türkiye arasında Ulaştırma Bakanı Enis Öksüz'ün 5-9 Nisan 2000 tarihlerinde Çin'e yaptığı ziyaret sırasında demiryolları alanında işbirliğini öngören bir Niyet Mektubu imzalanmıştır.¹⁶¹

Diğer yandan ÇHC Cumhurbaşkanı Jiang Zemin'in 2000 yılı Nisan ayında ülkemize yaptığı resmi ziyaret sırasında yapılan görüşmelerde Türkiye'nin Çin'den 10 adet lokomotif satın alması konusunda da prensip anlaşmasına varılmıştır.¹⁶²

Öte taraftan, 1-3 Eylül 2006 tarihlerinde dönemin Bayındırlık ve İskan Bakanı Faruk Nafiz Özak ÇHC Ulaştırma Bakanı Li Shenglin'in davetlisi olarak Çin'i ziyaret etmiş, otoyol, köprü, tünel projeleri hakkında bilgi almış ve Türkiye'de

¹⁶⁰ "Qinghai-Tibet Railway Marks Anniversary" *Xinhua* 29 Aralık 2007
http://news.xinhuanet.com/english/2007-07/01/content_6317397.htm

¹⁶¹ Dışişleri, "Türkiye-ÇHC İkili", s. 9.

¹⁶² "Çin'in 'Ayrıcalıklı Ülkesi' Olduk" *Hürriyet* 30 Aralık 2007
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=-148631>

gerçekleştirilmesi öngörülen demiryolu, köprü, tüp geçit ve otoyol projeleri hakkında bilgi vermiştir.

Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen, 2007 yılı Haziran ayında bir araya geldiği Çin Dış Ticaret Bakanı Bo Xiali ile yaptığı görüşmede, amaçlarından birinin Türkiye’de gerçekleştirilecek demiryolu projeleri ile AB ile Çin arasında tarihi İpek Yolu’nu tekrar hayata geçirmek olduğunu söylemiş ve İstanbul’dan hareket eden ve 10 bin kilometre yol alarak Almatı’ya kadar ulaşan projenin bağlantısının şimdi Çin ile yapılması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶³

6.10. Sonuç

Türkiye-Çin ekonomik ve ticari ilişkileri son yıllarda ikili siyasi ilişkilere paralel bir gelişme göstermekte ve özellikle 2000 yılı sonrası veriler dikkat çekici bir düzeye erişmiş bulunmaktadır. Karşılıklı yatırımlarda ve ikili ticaret hacminde iki ülke liderlerinin teşviki ve özel sektörün çabalarıyla önümüzdeki dönemde daha da artış olacağı düşünülmektedir. Özetle Türkiye-Çin ticari ve ekonomik ilişkileri önemli potansiyel taşıyan ve umut verici bir biçimde gelişen bir alan olarak ön plana çıkmaktadır.

¹⁶³ “Tatlı bir Çin Rüyası” Radikal 20 Haziran 2007
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=224470>

YEDİNCİ BÖLÜM

7. İKİLİ KÜLTÜREL İLİŞKİLER VE TOPLUMSAL TEMASLAR

7.1. Giriş

Türk ve Çin halkları arasında köklü dostluk bağları bulunmaktadır. Tarihi “İpek Yolu” olgusuna iki ülke toplumlarını birbirine bağlayan bir köprü anlamında pek çok kez değinilmektedir. Türkiye ve Çin zengin bir kültürel mirasa sahip ülkelerdir. Günümüzde iki toplum arasında temaslarda artış olduğu gözlenmektedir.

Bu bölümde öncelikle Türk ve Çin toplumlarının birbirlerini algılama biçimlerine dair tespitlerde bulunulacak, karşılıklı toplumsal temaslara ve kültürel etkinliklere değinilecek, turist sayılarına ve diğer bazı istatistiklere yer verilecek, kardeş şehir ilişkilerine ve Türkiye’de Çince, Çin’de Türkçe eğitimi alanında hizmet veren üniversitelere dair bilgiler sunulacaktır.

7.2. Genel Tespitler

“Yükselen Çin” olgusu ve Çin’in içinde bulunduğu kalkınma sürecinde dünya ekonomisinde zemin kazanması Türk toplumunda takdirle karşılanmaktadır. Çinliler Türk toplumunda çalışkan ve disiplinli insanlar olarak algılanmaktadır. Türk toplumunda genel olarak Çin toplumuna karşı herhangi bir önyargı bulunmadığı söylenebilir.

Genelde Uzak Doğu özelde Çin kültürü Türk toplumunda merak uyandırmaktadır. Uzak Doğu sporlarına, yaşam felsefesine (Feng Shui gibi), Uzak Doğu ve Çin mutfak kültürüne ülkemizde belirgin bir ilgi olduğu söylenebilir. Bu

alandaki taleple doğru orantılı olarak Türkiye’de açılmış bulunan çeşitli işletmeler arasında kurslar, spor merkezleri ve Çin restoranları bulunmaktadır.

Çin genel olarak, Türk toplumunun turist olarak ziyaret etmekten memnuniyet duyacağı bir ülkedir. Nitekim, Türkiye’de pek çok turizm şirketi tarafından bu yöndeki talebi karşılamak amacıyla Uzak Doğu ülkelerine ve Çin’e turlar düzenlenmektedir. Ülkemizden Çin’e yönelik turlar genelde başkent Pekin, Şanghai, “İpek Yolu”nun Çin’deki başlangıç noktası Xi’an ve turistik Guilin şehirlerini kapsamaktadır.

Bunlara ek olarak, her geçen gün artan ikili ticaret hacmine paralel biçimde özellikle Çin’le iş yapan Türk işadamlarına yönelik olarak Çin’de düzenlenen çok sayıda fuara katılım turları düzenlenmektedir. Söz konusu fuarlar genellikle Pekin, Şanghai, Guangdong, Shenzen, Xiamen ve Hong Kong’da düzenlenmekte, ülkemiz firmalarından bu fuarlara çok sayıda firma temsilcisi katılmaktadır.

Diğer yandan, Uzak Doğu’da yer alan Çin’in Türkiye’de “Uzak” bir ülke olarak ve farklı kültürel dokusu dolayısıyla “Başka bir dünya” olarak da algılanabildiğini söylemek mümkündür. Nitekim, ortak bir sınırın mevcut olmaması coğrafi uzaklık, farklı dil yapıları gibi unsurlar diğer ülkelerle kıyaslandığında iki toplum arasındaki bağları geliştirme imkanlarını sınırlamaktadır.

Ayrıca, İstanbul ile Pekin ve Şanghai arasında doğrudan uçak seferleri bulunsa da söz konusu seyahat imkanından nispeten yüksek maliyeti nedeniyle iki toplumun geniş kesimlerinin yararlanabildiğini söylemek güçtür.

Diğer taraftan, Türk toplumunun bir bölümünde Çin’in kalitesiz ürünleriyle dünyayı “istila edercesine” ele geçirmeye çalıştığı ve Sincan-Uygur Özerk Bölgesi’nde uyguladığı politikalarıyla bölge halklarının yaşamlarını güçleştirdiği yönünde bir algımanın mevcut olduğu söylenebilir.

Çin toplumunda ise Türkiye'nin köklü bir tarihe ve kültürel mirasa sahip, Asya ve Avrupa'nın birleştiği noktada bulunan, dinamik ekonomik yapısıyla gelişmekte olan bir turizm ülkesi olduğu kanısı mevcuttur. Çin toplumunda Türkiye ve Türklere karşı genel olarak herhangi bir önyargı bulunmadığı söylenebilir.

7.3. Yasal Çerçeve

Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki ikili kültürel ilişkiler 9 Kasım 1993 tarihinde Ankara'da imzalanan “Kültürel İşbirliği Anlaşması” ve daha sonra buna istinaden imzalanan “Kültürel Değişim Programları” (KDP) çerçevesinde yürütülmektedir.

7.3.1. Kültürel Değişim Programı

2002-2005 yıllarını kapsayan Kültürel Değişim Programı 18 Mart 2002 tarihinde Pekin'de imzalanmıştır. Kültürel Değişim Programında eğitim, bilim, kültür ve sanat, basın-yayın, gençlik ve spor alanlarında işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin hükümler yer almaktadır. Esasen toplam 65 maddeden oluşan belge ayrıntılı hükümler içermekte ve kültürel alanda düzenlenebilecek etkinlikler için bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu itibarla belgeye kısaca değinmekte yarar görülmektedir.

Söz konusu belgede eğitim alanında görüş alışverişini teminen, uzman ve tecrübe değişimi ile bilgi ve istatistik paylaşımı, diploma örnekleri ile derece, unvan, sertifikaların verilmesi gibi işlemlere ilişkin bilgi değişimi,

İki ülkenin kültürel, siyasi, ekonomik ve sosyal yaşamlarıyla ilgili bilgi değişiminde bulunulması ve karşılıklı etkinliklerin kolaylaştırılması,

İki ülkenin kendi tarih, coğrafya, dil, kültür ve gelenekleri hakkında objektif ve doğru tasvirler içermelerini teminen, coğrafya ve tarih kitapları ile atlas ve diğer öğretim malzemelerinin değişiminde bulunulması,

İki ülkenin okulları arasında kardeş okul ilişkisi kurulmasının teşvik edilmesi ve her yıl Türk ve Çin dilinin öğretilmesi amacıyla çeşitli bilim dallarında beş adet lisans üstü ve araştırma bursu sağlanması öngörülmektedir.

Bilim alanında yüksek öğrenim ve bilimsel kuruluşlar arasında akademisyen, bilim adamı ve bilgi değişimi ile araştırma, seminer ve kongreler düzenlenmek suretiyle bilimsel ve teknolojik işbirliğinin güçlendirilmesi, üniversiteler ve bilimsel kuruluşlar arasında işbirliği protokolleri yapılmasının teşvik edilmesi, iki ülkenin akademisyen, bilim adamı ve araştırmacılarının konferanslara katılımlarının ve araştırma yapmalarının desteklenmesi,

Tarih ve arkeoloji alanlarında karşılıklı bilimsel projeler üretilmesi ve ortak araştırma yürütülmesi amacıyla Türk-Çin Ortak Tarih Komitesi oluşturulması, Çin'deki tarihi Türk kalıntılarının Türk bilim adamları tarafından araştırılmasının ve bir envanterinin oluşturulmasının teşvik edilmesi,

Opera ve bale öğrencileri arasında karşılıklı olarak staj ve uzmanlık eğitimi verilmesinin teşvik edilmesi öngörülmektedir.¹⁶⁴

Kültür ve sanat alanında birbirlerinin ülkelerinde düzenlenecek uluslararası sergiler, bienaller ve sempozyumlara karşılıklı katılımların teşvik edilmesi, plastik sanatlar ve geleneksel el sanatları alanlarında karşılıklı sergiler düzenlenmesi, uluslararası kitap etkinlikleri hakkında birbirlerine bilgi sunmaları ve bu etkinliklere katılımları desteklemeleri, iki ülke opera ve bale sanatlarını tanıtıcı sergiler düzenlenmesi, karşılıklı film haftaları düzenlenmesi, sinema alanında beş devlet

¹⁶⁴ “Cultural Exchange Programme Between the Government of the Republic of Turkey and the Government of the People’s Republic of China for the Years 2002-2005”, Pekin, 18 Mayıs 2002, ss. 1-3.

yetkilisinin değişim programı kapsamında birbirlerinin ülkelerinde incelemelerde bulunmaları ve film kuruluşları arasında işbirliğini teşvik etmeleri kararlaştırılmıştır.¹⁶⁵

Fikri mülkiyet hakları ve telif hakları konularında birbirlerinin ülkelerinde düzenlenecek uluslararası konferans, kongre ve sempozyumlar hakkında birbirlerine bilgi vermeleri, fikri mülkiyet ve telif hakları konularında yaşanan sorunların çözümüne ilişkin kendi ülke mevzuatlarına ilişkin bilgi sunmaları,

Arkeoloji ve müzecilik alanlarında UNESCO'nun ilgili sözleşmeleri ışığında kültürel ve tarihi miraslarının korunması alanında işbirliği yapmaları, sanat eserleri ve kültürel varlıklarının yasadışı ithalatı ve ihracatının önlenmesi konusunda işbirliği yapmaları,

Yayıncılık ve kütüphanecilik alanlarında ulusal kütüphaneler arasında yayın ve mikrofilm değişiminin teşvik edilmesi, bu alandaki uluslararası bilimsel etkinliklere katılımlarının desteklenmesi, kütüphanecilik alanında bir hafta süreyle uzman personel değişiminde bulunulması,

Halk kültürü alanında bilgi, belge, yayın, film ve ses kayıtlarının değişiminde bulunmaları, halk oyunları gruplarının karşılıklı etkinlikler düzenlemeleri,

Sanat gösterileri alanında müzik, dans, folklor, tiyatro, opera, bale gibi uluslararası kültürel etkinliklere sanatçı ve sanat gruplarının karşılıklı katılımlarının teşvik edilmesi, tiyatro eğitimi alanlarında ortak seminerler düzenlenmesi öngörülmektedir.¹⁶⁶

Basın yayın alanında iki toplumun siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal yaşamlarını karşılıklı olarak daha anlaşılır kılabilmek amacıyla, doğal ve kültürel özelliklerine ilişkin bilgi, aydınlatıcı yayın ve belgesel film değişiminde bulunmaları,

¹⁶⁵ "Cultural Exchange Programme...", s. 4.

¹⁶⁶ "Cultural Exchange Programme...", ss. 4-6.

İki ülke gazeteleri ve haber ajansları arasında bilgi ve heyet değişimini teşvik etmeleri ve yayıncılık alanında kablo ve uydu gibi modern sistemler yoluyla bilgi değişimini geliştirmeleri,

Gençlik ve spor alanlarında doğrudan temasların teşvik edilmesi, sporcu, antrenör ve uzman değişiminin desteklenmesi öngörülmektedir.¹⁶⁷

Görüldüğü üzere, Kültürel Değişim Programı toplumlararası temaslar alanında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Programda iki ülke yetkililerinin ders kitaplarının objektif tarihi, kültürel, coğrafi bilgiler içermelerini sağlayacak çalışmalarda bulunmalarının öngörülmesi Türkiye'nin bazı ülkelerle yaşadığı önyargı sorunu dikkate alındığında bir kazanım olarak ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan, belgede bahse konu etkinliklerin iki ülkenin mali olanakları ölçüsünde düzenlenebileceği hususuna da özellikle yer verilmektedir. Dolayısıyla söz konusu etkinliklerin tamamının belgenin geçerli olduğu dönemde düzenlenmesi gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır.

7.4. Toplumlararası Temaslar

Türk ve Çin toplumları arasında yukarıda sunulan Kültürel Değişim Programı çerçevesinde, sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla ve bireysel seyahatlerle yapılan ziyaretler vesilesiyle karşılıklı temaslar sürdürülmektedir.

Bu çerçevede “Türk-Çin Dostluk Derneği” Türk ve Çin toplumlarının karşılıklı dostluk ilişkilerini geliştirmeleri amacıyla faaliyet gösteren bir sivil toplum kuruluşudur.

¹⁶⁷ “Cultural Exchange Programme...”, s. 7.

Diğer yandan, son yıllarda ülkemizden Çin'e yönelik olarak kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları işbirliğinde düzenlenen bazı etkinliklere ilişkin bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Üniversitelerarası işbirliği çerçevesinde Ankara, Dokuz Eylül, Gazi, Çukurova, Ege ve Uludağ üniversiteleri Çin üniversiteleriyle işbirliği protokolleri imzalamışlardır.

2001-2003 yıllarında Pekin'deki bazı otellerin restoranlarında T.C. Pekin Büyükelçiliği'nin öncülüğünde ve Türk Hava Yolları'nın işbirliğiyle Türk Yemekleri Haftası düzenlenmiştir. Pekin'de 14-24 Ekim 2003 tarihlerinde karma bir resim sergisi düzenlenmiştir. 21 Aralık 2003-3 Ocak 2004 tarihlerinde Tianjin ve Chengdu şehirlerinde "Dance of Colors" Grubu folklor gösterileri gerçekleştirmiştir.

Can Dündar'ın "Sarı Zeybek" isimli kitabı, ÇHC Uluslararası Radyosu Çince Bölümü'nden Prof. Dr. Rukiye Hacı tarafından Çince ve Uygurca'ya çevrilmiştir. Koç Grubuna bağlı Hong Kong merkezli Ram Pacific şirketinin katkılarıyla yayınlanan kitabın tanıtımı amacıyla 29 Haziran 2004 tarihinde Pekin Büyükelçiliği'nde bir resepsiyon düzenlenmiştir.

13 Ekim 2004 tarihinde Uludağ Üniversitesi ile Pekin Çin Tıbbi Üniversitesi arasında bir İşbirliği Protokolü imzalanmıştır.¹⁶⁸

Öte yandan, ÇHC'nde Anadolu Ajansı, Cihan Haber Ajansı ve Doğan Haber Ajansı'nın temsilcileri yerleşik olarak görev yapmaktadır. Türkiye'de de Xinhua Haber Ajansı, Guanming Daily ve Çin Ulusal Radyosu (China Radio International) temsilcileri yerleşik olarak görev yapmakta ve kendi kamuoylarına Türkiye'deki gelişmeler hakkında düzenli bilgi aktarmaktadır.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Dışişleri, "Türkiye-ÇHC...", s. 10.

¹⁶⁹ Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, Türkiye'de Akredite Yabancı Basın Kuruluşları, 2 Ağustos 2007 www.byegm.gov.tr/YABANCIBASIN/YABANCIB.htm

7.5. Kardeş Şehir İlişkileri

Kardeş şehir ilişkileri birbirlerine benzer yönleri bulunan şehirler ve yerel yönetimler arasında temas ve işbirliğini geliştirmek üzere kurulmakta olup, uluslararası alanda sıklıkla görülen bir uygulamadır.

Bu çerçevede, Çin'in Pekin, Şanghai, Tianjin, Xi'an, Rizhao, Anshan, Nanjing, Bengbu, Zhenziang ve Panjin şehirleriyle Ankara, İstanbul, İzmir, Konya, Trabzon, Bursa, Mersin, Sincan, İzmit ve Yalova arasında kardeş şehir ilişkisi tesis edilmiştir.¹⁷⁰

7.6. Türkiye'yi Ziyaret Eden Çin Halk Cumhuriyeti Vatandaşları

Türkiye'ye gelen ÇHC vatandaşları işadamları, ülkemizde faaliyet gösteren Çin şirketlerinin temsilcileri ile Çin restoranlarında çalışan personel, ülkemize öğrenim görmek üzere gelen öğrenciler ile Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nden ülkemizdeki yakınlarının yanına gelen kişilerden oluşmaktadır.

Öte yandan Türkiye'yi ziyaret eden Çinli turist sayısında da son yıllarda bir artış gözlenmektedir. Bu çerçevede, 1999 yılında 11.000, 2000 yılında 21.500, 2001 yılında 24.000, 2002 yılında 32.000, 2003 yılında 27.500, 2004 yılında 35.300, 2005 yılında 44.100, 2006 yılında ise 56.300 Çinli turist Türkiye'yi ziyaret etmiştir.¹⁷¹ Ancak Çinli turist sayılarının ülkemize gelen Alman, Rus ve İngiliz turistlerin sayılarına kıyasla mütevazı düzeyde kaldığını söylemek mümkündür.

¹⁷⁰ ÇHC Dışişleri, "Bilateral...",

¹⁷¹ Türkiye Seyahat Acentaları Birliği, Türkiye'ye Genel Yabancıların Ülkelere Göre Dağılımları, 31 Ocak 2008 <http://www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler/gostergeler/milliyet.htm>

7.7. Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Türk Vatandaşları

ÇHC'nde 2006 yılı itibariyle toplam 960 Türk vatandaşı yaşamaktadır. Bunlardan 310 kişi Türkiye Cumhuriyeti Pekin Büyükelçiliği'nin görev çevresinde yaşamaktadır. Türk vatandaşlarının büyük çoğunluğu firma temsilcileri, Türk-Çin ortak girişimlerinde görev yapanlar ve işadamlarının ailelerinden oluşmaktadır.

7.8. Türkiye'deki Üniversitelerde Çin Dili ve Edebiyatı Eğitimi

Yüksek öğrenim kurumları, farklı kültür ve dillerin bilimsel ortamda incelenmesi, araştırılması ve yürütülen akademik çalışmaların kamuoyunun yararına sunulması bakımından kilit bir role sahiptir. Bu çerçevede, Türk yüksek öğrenim sisteminde bu alanda özellikle Dil, Tarih, Coğrafya Fakülteleri ile Fen Edebiyat Fakülteleri ön plana çıkmaktadır.

Türkiye'de Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde, Erciyes Üniversitesinde, Fatih Üniversitesinde ve Okan Üniversitesinde Sinoloji, Çin Dili ve Edebiyatı veya Çince Mütercim Tercümanlık Bölümleri bulunmaktadır.

Bu bölümlerin üniversitelerimizdeki Fen Edebiyat Fakültelerinde yer alan başka kültürlere ait dil ve edebiyat bölümlerine kıyaslandığında daha fazla sayıda olması gerektiği düşünülmektedir. Zira, bu kadar köklü bir kültüre ve dünyada bu kadar fazla kişinin konuştuğu bir dile ilişkin ülkemizdeki akademik çalışmaların daha yoğun olması beklenmektedir. Nitekim, bu alanda hissedilen ihtiyaç üzerine Yükseköğretim Kurulu her geçen gün dünyada önemi artan bu dilin daha yaygın biçimde öğretilmesini teminen Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi'nde Çince Öğretmenliği programı açma hazırlıkları yapıldığını açıklamıştır.¹⁷²

¹⁷² "YÖK'ün Çin Atağı" *Hürriyet* 28 Kasım 2007
<http://www.hurriyet.com.tr/egitim/anasayfa/7761133.asp?gid=171&sz=34033>

7.9. Çin'deki Üniversitelerde Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi

Çin'de Türk diline ve Türk kültürüne dair akademik çalışmaların yapıldığı kuruluşların sayısının da çok fazla olmadığı söylenebilir. Bu çerçevede, Çin'de Pekin Merkezi Milliyetler Üniversitesi'nde Türk dilleri ve kültürü üzerine çalışmalar yapılmakta ve Türkçe seçmeli ders olarak verilmektedir. Ayrıca, Pekin Yabancı Diller Üniversitesi'nde Türkçe Bölümü mevcut olup, dört yılda bir öğrenci kabul edilmektedir. Bunlara ek olarak, Çin İletişim Üniversitesi'nin Uluslararası İletişim Okulunun Yabancı Diller bölümünde ve Luo Yang Askeri Yabancı Diller Okulu'nda da Türkçe öğretilmektedir.

7.10. Sonuç

Türkiye ve Çin arasında toplumlararası ve kültürel temaslar iki ülke halklarını birbirlerine yakınlaştıracak nitelikte ve katma değeri yüksek etkinlikler olarak görülmelidir. Doğrudan temasların toplumlar üzerinde daha kalıcı bir etki bıraktığı hatırdan tutulmalıdır. İki ülke toplumları arasındaki temasları bir plan çerçevesinde sürdürme imkanı sunması nedeniyle Kültürel Değişim Programının yararlı bir belge olduğu ve bir boşluğu doldurduğu düşünülmektedir. Kardeş şehir ilişkileri de yerel yönetimler arasındaki temasların sıklaştırılması için iyi bir vesile teşkil etmektedir. İki ülke resmi makamlarının özel sektörün işbirliği içinde ve sponsorluk imkanlarını geniş biçimde devreye sokarak mevcut kültürel temasları sürdürmelerinin yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

8. İKİ ÜLKENİN 2000-2005 DÖNEMİNDE BİRBİRLERİNİN DIŞ POLİTİKA GÜNDEMLERİNDEKİ YERİ

8.1. Giriş

Bu bölümde 21. Yüzyılın başlarında küresel siyasi ve güvenlik ortamına özet biçimde değinildikten sonra Türk dış politikasının 2000-2005 yılları arasındaki ana gündem maddeleri ele alınacaktır. Ardından Çin Halk Cumhuriyeti'nin 2000-2005 yılları arasındaki dış politika gündem maddeleri ortaya konacaktır. Bu bölümde son olarak Türkiye ve Çin'in 2000-2005 yılları arasında birbirlerinin dış politika gündemlerindeki konularına ilişkin tespitler sunulacaktır.

8.2. 2000-2005 Yılları Arasında Küresel Güvenlik Ortamı

21. Yüzyılın ilk yıllarında küresel ortamda Soğuk Savaşın sona ermesiyle baş gösteren asimetrik tehditlerin etkisi artarak hissedilmektedir. Bu tehditler terörizm, organize suçlar, insan, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı, kitle imha silahlarının ve bunların fırlatma vasıtalarının yayılması, bulaşıcı salgın hastalıklar ve çevresel bozulmayı tetikleyen tehditler olarak sıralanabilir.

11 Eylül 2001 terörist saldırıları 21. yüzyılın ilk yıllarına damgasını vuran başlıca gelişmeyi teşkil etmiştir. Bölgesel krizler de aynı dönemde mevcudiyetini sürdürmüştür. Bu kapsamda 11 Eylül saldırılarından kısa süre sonra düzenlenmesi kararlaştırılan Afganistan operasyonu, Irak'ın varolduğu öne sürülen yasadışı silah programlarını engellemek ve baskıcı rejiminin yerine demokratik bir rejime sahip olmasını kolaylaştırmak düşüncesiyle ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri tarafından işgali ve ardından ortaya çıkan kaos ortamı, İran'ın uluslararası

taahhütlerinin sınırlarının ötesine geçerek ileri bir aşamaya getirmiş olduğu ortaya çıkan nükleer programı, Kuzey Kore'nin nükleer programının bölgesel ve küresel düzlemde arz ettiği tehdit, Sudan'da Darfur Bölgesinde yaşanan çatışmalar ve New York'un ardından İstanbul, Beslan, Londra, saldırıları ile küresel alanda tehdit yaymaya devam eden uluslararası terörizm dünyadaki başlıca zorlu gündem maddelerini oluşturmuştur.

Bu ortamda, Avrasya coğrafyasında siyasi, askeri yapısıyla ve bazı kriz dönemlerine rağmen hızla büyüyen ekonomisiyle ön plana çıkan Türkiye ile büyük bir ekonomik kalkınma atılımı içinde bulunan, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Daimi üyesi ÇHC yukarıda arz olunan uluslararası toplumun ortak gündem maddeleriyle ve ülkelerinin diğer dış politika öncelikleriyle yoğun biçimde meşgul olmuşlar ve olanakları ölçüsünde bu sorunların çözümüne yönelik politikalar izlemişlerdir.

8.3. Türk Dış Politikasının Dönemsel Öncelikleri

Türk dış politikasının 2000-2005 yılları arasındaki dönemsel önceliklerini eksiksiz biçimde belirlemek tabiatıyla bazı güçlükler arz etmektedir. Zira, Türkiye, üç kıtanın kesişme noktasında yer alan, birbirlerinden çok farklı siyasi, askeri, ekonomik, kültürel yapılarda sınır komşularına sahip bulunan, Soğuk Savaş sonrası dönemde patlak veren birçok krizin etkisini hissedilen bir ülkedir. Türkiye, farklı bölgelerde aynı anda pek çok konuyu aktif biçimde izlemek, bu gündem maddelerine dair görüş oluşturmak ve belirlediği politikaları münferiden veya bölgesel işbirliğine katılım suretiyle uygulamak durumundadır.

Bununla birlikte, kısıtlayıcı bir liste veya bir önem listesi olarak algılanmaması koşuluyla, Türk dış politikasının 2000-2005 döneminde ikili, bölgesel ve çok taraflı platformlarda aşağıdaki başlıca gündem maddelerini takip ettiği söylenebilir:

- Kıbrıs Sorununun BM platformunda adil, kalıcı ve nihai bir çözüme kavuşturulması,

- Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinin zaman kaybetmeden sürdürülmesi,

- Sınır komşumuz Irak'a koalisyon güçlerinin müdahale etmesiyle başlayan süreçte Irak'taki kaos ortamının ortadan kaldırılması, bu ortamın ülkemize olumsuz yansımalarının önlenmesi ve Irak'ın istikrarlı bir yapıya kavuşturulmasına yönelik ikili ve çok taraflı çabaların desteklenmesi,

- Terör örgütlerine uluslararası ortamda sağlanan açık ve örtülü desteğin ortadan kaldırılması,

- 1915 olaylarıyla ilgili Ermenistan'ın ve Ermeni diasporasının ülkemiz aleyhine yürüttükleri faaliyetlerinin engellenmesi ve bunların üçüncü ülkelerle ilişkilerimize olumsuz yansımalarının bertaraf edilmesi,

- Afganistan'ın yeniden yapılanması, İran'ın nükleer programı, Suriye-Lübnan gibi sorunların yol açtığı istikrarsızlıkların önlenmesi ve bu sorunların uluslararası hukuk çerçevesinde çözümüne katkıda bulunulması,

- Filistin-İsrail, Dağlık Karabağ ve Kosova gibi bölgesel sorunlara çözüm bulmaya yönelik çabalara katkı sağlanması,

- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2009-2010 dönemi geçici üyeliğine Türkiye'nin aday gösterilmesi ve buna yönelik tanıtım faaliyetleri düzenlenmesi,

- Türkiye'nin gerek kendi tüketimi gerek ulusal pazarlara güvenli bir alternatif sunabilmesi için ortaya koyduğu "Doğu-Batı Enerji Koridoru" stratejisinin temel projelerinin hayata geçirilmesi,

- Dış politikayla bağlantılı konular arasında sayılabilecek 2001 ekonomik krizinin yol açtığı sorunların etkisini Uluslararası Para Fonu (IMF) programının katkısıyla azaltarak sürdürülebilir kalkınma hedefine yönelik ekonomik politikalar izlenmesi; AB tam üyelik sürecinde dokuz adet kapsamlı reform paketini uygulamaya koyarak insan hakları ve temel hak ve özgürlüklere dair mevzuatın pekiştirilmesi.

8.4. Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikasının Dönemsel Öncelikleri

ÇHC 1949 yılından sonra Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler içinde bulunmuş, 1960'lı yıllarda iki kutuplu dünyada daha bağımsız ve kendi kendine yeterli politikalar izleme ihtiyacı hissetmiş, 1970'li yılların başında ABD ve diğer ülkelerle dengeli ilişkiler kurmaya gayret göstermiş, 1978 yılından sonra ise ekonomik reform ve dışa açılım programı uygulamaya başlamış ve diğer ülkelerle ölçülü etkileşim ve işbirliği ortamını genişletmeye başlamıştır.

Çin'de günümüzde uygulanan “sosyalist piyasa ekonomisi” adlı karma sistem dolayısıyla yönetimdeki Çin Komünist Partisi'nin yöneticileri ve bürokrasi arasında sosyalist unsurlar halen güçlü biçimde mevcuttur. Buna ek olarak ÇHC'nin 1949'dan sonraki ilk yirmi otuz yılda kendisine benzer rejimlere sahip olan ülkelerle ve yeni bağımsızlığını kazanan Afrika ülkeleriyle tesis ettiği bağların Çin dış politikasına günümüze kadar uzanan yansımalarını görmek mümkündür.

Her hal ve karda, bağımsızlığının ilk yıllarında kurulan ve dışa açılım sürecinde yeni ülkelerle tesis edilen bağların bir arada yer aldığı ilişkiler bütünü günümüzde Çin dış politika gündemini oluşturduğu söylenebilir. Çin dış ekonomik ilişkilerinin ve güvenli kaynaklardan enerji akışının aksamamasına da gayret göstermiştir. Bu çerçevede uluslararası düzlemde tek bir sistemin empoze edilmesi yerine farklı siyasi ve ekonomik sistemlere saygı gösterilen bir düzenin tesis edilmesi, sınır komşularıyla, Asya ülkeleriyle, ABD, Avrupa ülkeleriyle ve Afrika kıtasındaki ülkelerle dengeli, istikrarlı siyasi ve ekonomik ilişkilerin sürdürülmesi,

kara ve deniz sınırlarındaki egemenlik sorunlarının Çin'in ulusal çıkarlarına uygun biçimde çözüme kavuşturulması gibi konuları takip ettiği söylenebilir.

2000'li yılların eşiğinde Çin'in Güney Kore, Rusya Federasyonu, Tayvan, Hindistan, ASEAN ülkeleri ve Vietnam gibi komşularıyla ikili ilişkileri incelendiğinde, gerginlik ve çatışmanın yerini artan oranda ticari ve ekonomik işbirliğine, liderlerin birbirlerinin ülkelerine yaptıkları resmi ziyaretlere ve bölgesel istikrara yönelik olarak çeşitli güven artırıcı önlemlere bıraktığı gözlenmektedir. Bu ilişkiler ağında bazı belirsizliklerin on yıl kadar sürebileceği ancak bölgedeki büyük güçler arasındaki ilişkilerin son yirmi otuz yıla kıyasla çatışma riskinin en düşük düzeyde olduğu bir dönemden geçmekte olduğu yorumları yapılmaktadır.¹⁷³

Bunlara ek olarak, Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel yapının Amerikan tek kutupluluğu olarak ortaya çıktığı, ancak bunun tüm bölgelerde Amerikan hegemonyası olacağı anlamına gelmediği, Doğu Asya'nın iki kutuplu olarak nitelendirilebileceği, zira Çin'in bölgesel anlamda yükselen bir güç olmaktan ziyade daha önce de varolan bir bölgesel güç statüsü taşıdığı, ABD'nin de bölgesel bir hegemon değil "Güç Dengesi" sisteminde (Balance of Power) büyük güç statüsüne sahip olduğu söylenebilir. Doğu Asya'da Soğuk Savaş döneminde ABD, Sovyetler Birliği ve ÇHC arasında bir stratejik üçgenin var olduğu, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden Doğu Asya'da en çok yararlanan ülkenin ise Çin olduğu, bölgede Sovyetler Birliği'nin nüfuz ettiği ülkelerde boşluğun Çin tarafından doldurulduğu, buna Kuzey Kore ve Vietnam'ın örnek gösterilebileceği ifade edilmektedir.¹⁷⁴

Diğer yandan, Çin'in dış politika söyleminde üçüncü dünya ülkelerinin geleneksel olarak özel bir konumu bulunduğu, 1978 yılı sonrasında Çin'in elde ettiği kalkınma ve küresel kapitalist sistemle ilişkileri kendi yararlarına yönlendirme

¹⁷³ Gary Klintworth, Des Ball, "China's Arms Buildup and Regional Security", G. Klintworth (der.), **China As a Great Power Myths, Realities and Challenges in the Asia-Pacific Region**, Singapore, Longman Singapore, 1997, s. 269.

¹⁷⁴ Robert S. Ross, "The Geography of the Peace East Asia in the Twenty-First Century", M. Brown, O.R. Cote Jr., S.M. Lynn Jones, S. Miller (der.), **The Rise of China**, Cambridge (Massachusetts), The MIT Press, 2000, ss. 169-170.

konularındaki tecrübelerini üçüncü dünya ülkelerine aktarma önerisinde bulunduğu, ancak bu şablonun üçüncü dünya ülkelerine uygulanmasının esasen güçlük arz edebileceği, nitekim Çin'in ekonomik pazar büyüklüğünün, askeri ve stratejik gücünün (BMGK Daimi Üyesi, nükleer güç olması) ve yurtdışındaki Çinlilerin mali kaynaklarının üçüncü dünya ülkelerinde bulunmadığı, Çin'in kalkınma yardımları ve krediler konusunda kısıtlı uluslararası imkanları elde etmek amacıyla diğer gelişmekte olan ülkelerle zaman zaman rekabet etmekte olduğu, sonuçta Çin'in dış politikasının küresel sistemdeki en güçlü ülkelerle ilişkileri tarafından şekillendirildiği, Çin'in Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleriyle ilişkilerinin güçlü ülkelerle ilişkilerinde refah ve güç elde edebilme ihtiyacına göre değişkenlik gösterebildiği yorumu yapılmaktadır.¹⁷⁵

Bunlara ek olarak, 1971 yılında BM üyeliğine kabul edilen ve BM Güvenlik Konseyi Daimi Üyesi olan ÇHC günümüzde küresel gündemdeki birçok sorunu yakından izlemektedir.

Bu genel çerçevede içinde ÇHC'nin 2000-2005 yılları arasında dış politika gündeminin kısıtlayıcı bir liste veya bir öncelik sırası arz etmemek kaydıyla aşağıdaki konulardan oluştuğu söylenebilir:

- Tayvan'ın anayurtla yeniden barışçıl yöntemle birleşmesinin sağlanması amacıyla mümkün olan tüm adımların atılması, buna yönelik olarak Tayvan'la sınırlı temasların başlatılması gibi sembolik açılımlarda bulunulması,¹⁷⁶ Tayvan'ın uluslararası tanınma anlamına gelebilecek girişimlerinin ve Birleşmiş Milletler Uzmanlık Kuruluşları gibi uluslararası platformlara kabul edilme çabalarının¹⁷⁷ aktif biçimde engellenmesi,

¹⁷⁵ Peter Van Ness, "China And The Third World", S.S.Kim (der.), **China And The World Chinese Foreign Policy Faces The New Millenium**, Oxford, Westview Press, 1998, ss. 163-164.

¹⁷⁶ "Direct China-Taiwan Flights Start" **BBC News** 25 Aralık 2007
<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/asia-pacific/4215889.stm>

¹⁷⁷ "China Blocks Taiwan's WHO Bid" **BBC News** 25 Aralık 2007
<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/asia-pacific/1984057.stm>

- SUÖB ve Tibet gibi ülke bütünlüğünü tehdit eden ve uluslararası platformda istismar edilmeye çalışıldığını öne sürdüğü bölgesel sorunların ÇHC'nin içişleri olarak kabul edilmesinin sağlanmaya çalışılması ve söz konusu bölgelere yönelik politikaların Çin'in ulusal çıkarları ve bölgesel dengeler doğrultusunda sürdürülmesi,

- 11 Eylül 2001 terörist saldırıları sonrasında uluslararası kamuoyunda güçlenen terörizmle mücadele çabalarına kontrollü destek verilmesi,

- “Şanghay Beşlisi” grubu temel alınarak 2001 yılında kurulan “Şanghay İşbirliği Örgütü”nün¹⁷⁸ siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel alanlarda gelişimine yönelik faaliyetlere ivme kazandırılması,

- Kuzey Kore'nin nükleer programıyla ve Kore Yarımadası'nın silahtan arındırılmasıyla ilgili olarak, bu ülke ile mevcut yakın ilişkileri ışığında soruna dengeli bir çözüm arayışlarında aktif rol üstlenilmesi,¹⁷⁹

- ABD ile özellikle ekonomik alanda gelişmekte olan çok boyutlu ilişkilerin dikkatli biçimde sürdürülmesi, 2001 yılında bir ABD gözetleme uçağının Güney Çin Denizinde havada bir Çin Savaş Uçağı ile çarpışması sonucunda ABD uçağının Çin'in Hainan Adasına indirilmesiyle patlak veren krizin ÇHC'nin çıkarları doğrultusunda sonuçlandırılması¹⁸⁰,

- Japonya ile siyasi ve ekonomik ilişkilerin ÇHC'nin çıkarları doğrultusunda belirli bir çerçevede sürdürülmesi, Japonya'nın tarihte Çin toplumuna verdiği zararların Japon Yönetimince hassasiyetle ele alınmasının sağlanmaya çalışılması, bu bağlamda Japon liderlerin tarih kitaplarında II. Dünya Savaşı'ndaki tutumlarını öven

¹⁷⁸ Şanghay İşbirliği Örgütü, Brief Introduction to Shanghai Cooperation Organization, 29 Aralık 2007 <http://www.sectsc.org/html/00026.html>

¹⁷⁹ “Rice Hails N. Korea Nuclear Deal” BBC News, 13 Aralık 2007 <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/6358797.stm>

¹⁸⁰ “US-China Spy Plane Row” BBC News 28 Aralık 2007 <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/asia-pacific/1260109.stm>

ifadelere ilişkin yaklaşımları ile II. Dünya Savaşı'nda ölen Japon askerlerin bulunduğu anıtlara yaptıkları ziyaretlere yönelik tutumlarına tepki gösterilmesi,¹⁸¹

- Doğu Asya ülkelerine ve ASEAN üyelerine yönelik olarak siyasi ve ekonomik açıdan müzahir politikalar izlenmesine gayret edilmesi ve bu ülkelerle mümkün olan alanlarda anlaşmalar imzalanması,¹⁸² bu bağlamda ayrıca, Asya'da yaşanan mali krizin bölgesel etkilerini azaltmak amacıyla izlenmekte olan yapıcı politikanın sürdürülmesi,

- Güney Çin Denizinde yer alan, ÇHC'nin yanı sıra Tayvan, Vietnam, Filipinler, Malezya, Brunei tarafından ekonomik, politik ve stratejik mülahazalarla üzerinde hak iddia edilen ve stratejik bir deniz yolu üzerinde bulunan Spratly Adaları sorunu gibi uyuşmazlıklarda ÇHC'nin görüş ve çıkarları doğrultusunda olumlu sonuçlar elde edilmesi.¹⁸³

Diğer taraftan, ÇHC Dışişleri Bakanı Li Zhaoxing BM Genel Kurulu'nun 61. Oturumunda 22 Eylül 2006 tarihinde yaptığı konuşmada, uluslararası sorunlar bağlamında Kuzey Kore, İran'ın nükleer programı, Lübnan-İsrail, Filistin sorunlarına değinmiştir. Bahse konu konuşma, ÇHC'nin BM Genel Kurulu'nun yıllık olağan toplantılarında güncel konulardan hangilerini gündeme getirmeyi tercih ettiği hususunda genel bir fikir verebilir.¹⁸⁴

¹⁸¹ "Nanjing Remembers Massacre Victims" [BBC News](http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/asia-pacific/7140357.stm) 13 Aralık 2007

<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/asia-pacific/7140357.stm>

¹⁸² "ASEAN Deals With Asian Giants" [BBC News](http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/asia-pacific/3173414.stm) 13 Aralık 2007

<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/asia-pacific/3173414.stm>

¹⁸³ Ralf Emmers **Maritime Disputes in the South China Sea: Strategic and Diplomatic Status Quo**, Institute of Defense and Strategic Studies Singapore, 87, 2005, 2 Ocak 2008, <http://www.idss.edu.sg/publications/WorkingPapers/WP87.pdf> s.5.

¹⁸⁴ Li Zhaoxing, "Increase Dialogue and Cooperation to Jointly Pursue Peace and Development" [ÇHC'nin BM Nezdinde Daimi Temsilciliği](http://www.china-un.org/eng/xw/t273235.htm) 22 Eylül 2006 <http://www.china-un.org/eng/xw/t273235.htm>

8.5. İki Ülkenin Birbirlerinin Dış Politika Gündemlerindeki Yeri

21. Yüzyılın tehdit ve fırsatlardan oluşan karmaşık arka planında Türkiye ve ÇHC'nin 2000-2005 yılları arasında birbirlerinin dış politika gündemlerinde pürüzlerle karşılaştıkları bir ülke konumunda olmadıkları görülmektedir. Bahse konu dönemde diplomatik ilişkileri bulunan tüm ülkelerle çeşitli düzeylerde temas ve ilişkilerini sürdüren Türkiye ve ÇHC'nin birbirlerini daha iyi anlamaya ve tanımaya başladıkları, temaslarını sıklaştırdıkları, mevcut potansiyeli keşfettikleri, siyasi ve ekonomik altyapıyı kullanma arayışlarına girdikleri görülmüştür.

8.6. Sonuç

Türkiye ve ÇHC'nin 2000-2005 yılları arasında doğal olarak siyasi ve ekonomik konularda hayati çıkarlarını korumaya odaklandıkları, acil çözüm bekleyen uluslararası sorunlarla meşgul oldukları görülmekte, öte yandan birbirlerini de ihmal etmeyerek dış politika gündemlerinde önceki yıllara kıyasla daha belirgin bir konuma eriştikleri değerlendirilmektedir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

9. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ÇİN HALK CUMHURİYETİ İLE İŞBİRLİĞİ OLANAKLARI

9.1. Giriş

Bu bölümde Türk dış politikasında ÇHC ile işbirliği olanakları çeşitli yönleriyle ele alınacak, Çin'in Türkiye'nin mevcut yönelimlerine ne gibi bir alternatif sunabileceği sorusuna yanıt aranacak, Türkiye ve ÇHC arasında ikili siyasi ilişkilerde daha ileri düzey bir işbirliğine yönelik olarak atılabilecek somut adımlar ortaya konacak ve son olarak böyle bir açılımın iki ülkeye sağlayabileceği imkanlar değerlendirilecektir.

Dış politika bir ülkenin tarihten gelen mirası, siyasi, kültürel ve toplumsal yapısı ile yurtdışına uzanan bağları, ekonomik yapısı ve dış ekonomik ilişkileri, savunma olanakları ve ortak güvenlik oluşumları gibi birçok unsurun dikkate alınmasıyla oluşturulmaktadır.

Yakın zamana kadar Türkiye'nin hayati çıkar alanlarının bulunduğu ve siyasi, askeri, ekonomik olanaklarının etkili biçimde eriştiği bölgeler arasında Uzak Doğu ve ÇHC'nin doğrudan yer almadığı düşünülmektedir.

Çin-Avrupa ilişkilerinin de genel olarak buna benzer bir yapı arz ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim, Çin açısından Avrupa ile ilişkiler, ABD, Sovyetler Birliği, Japonya ve Asya-Pasifik bölgesiyle ilişkilerine kıyasla ikincil bir öneme sahip olmuş, ne Avrupa ne de Asya güvenlik ve ekonomik ilişkiler açısından birbirlerine fazla bağımlı olmuşlardır. Ne var ki bu yorum Çin-Avrupa ilişkilerinin önemsiz olduğu anlamına gelmemelidir. Çin'in Avrupa ile dış ilişkileri, Avrupa'nın özellikle zamanın iki süper gücüyle ilişkilerini kolaylaştırması, ekonomik ortak ve

ileri teknoloji kaynağı olması, çok kutuplu bir dünyanın inşası yolunda potansiyel ortak olması ve Çin'in de Doğu Avrupa ülkelerine Soğuk Savaş döneminde ideolojik yakınlık duyması bakımından önem taşımaktadır.¹⁸⁵ Bu bilgilere ek olarak, Avrupa Birliği-ÇHC ilişkilerinde son dönemde özellikle ticari ilişkiler Türkiye-ÇHC ikili ticari ilişkilerine benzer bir biçimde gelişme göstermekte olup, 1978-2006 döneminde AB-ÇHC ikili ticaret hacmi 60 kat artarak 2006 yılında 254 milyar Euro düzeyine ulaşmış (AB'nin Çin'e ihracatı 63 milyar Euro, Çin'den ithalatı 191 milyar Euro) Çin AB'nin en büyük ikinci ticaret ortağı ve en çok ithalat yaptığı ülke konumuna ulaşmıştır.¹⁸⁶

Bu çerçevede, küreselleşmenin etkisindeki günümüz uluslararası ortamında siyasi ve ekonomik öncelikler doğrultusunda nispeten uzak coğrafyalarda bulunan ÇHC gibi ülkelerle mümkün olduğu ölçüde işbirliğini geliştirme imkanlarının irdelenmesi olumlu bir yaklaşımdır. ÇHC ile işbirliği yapma vizyonu son dönemde değişik iktidarlar döneminde de korunmuş, bu iradeyle zıtlık arz eden herhangi bir gelişmeye rastlanmamıştır. Bu çerçevede, 57. Hükümet Programında “ÇHC ile ilişkilerin çok yönlü biçimde geliştirilmesine özen gösterileceği”¹⁸⁷, 58. Hükümet Programında “ÇHC ve Japonya ile karşılıklı saygı ve verimli işbirliği temelinde gelişmekte olan ilişkilerin bu doğrultuda daha da ileri götürülmesine çalışılacağı” kaydedilmiş¹⁸⁸ ve 59. Hükümet programında da bu ifadenin aynen korunduğu görülmüştür¹⁸⁹. ÇHC tarafında da Jiang Zemin-Hu Jintao görev değişikliğinin Türkiye ile ikili ilişkilerin seyrine etki edecek bir yansıması olmadığını söylemek mümkündür.

¹⁸⁵ Michael Yahuda, “China and Europe: The Significance of a Secondary Relationship” T. Robinson, D. Shambaugh (der.), **Chinese Foreign Policy Theory and Practice**, Oxford, Clarendon Press, 1995, s. 266.

¹⁸⁶ European Union, “Bilateral Trade Relations-China” 20 Nisan 2007 http://ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/countries/china/index_en.htm

¹⁸⁷ “Türkiye Cumhuriyeti 57. Hükümet Programı” 15 Ağustos 2007 http://www.yerelsecim.com/57_hukumet.htm

¹⁸⁸ “Türkiye Cumhuriyeti 58. Hükümet Programı” 15 Ağustos 2007 http://www.yerelsecim.com/58_hukumet.htm

¹⁸⁹ “Türkiye Cumhuriyeti 59. Hükümet Programı” 15 Ağustos 2007 http://www.yerelsecim.com/59_hukumet.htm

Uzak Doğu ve Asya'nın uluslararası politikada artan önemini gözönünde bulundurarak, bölgede etkisi giderek yayılan ve küresel bir oyuncu olma yolunda ilerleyen ÇHC ile ilişkilerde mevcut altyapının siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel konular dahil tüm boyutlarıyla gözden geçirilmesinin önümüzdeki döneme yönelik ilk adım olabileceği düşünülmektedir. Daha sonra ÇHC ile ikili siyasi ilişkilerde somut işbirliği alanları ve ileride hassasiyet arz edebilecek konular belirlenerek, ikili siyasi ilişkilerin gelişiminden kısa, orta ve uzun vadede ne beklendiğinin açıkça ortaya konmasının isabetli olacağı düşünülmektedir.

Türkiye ve ÇHC'nin mevcut uluslararası ortamda uluslararası terörizmle mücadele, Filistin-İsrail sorunu, Afganistan'ın güvenli bir geleceğe sahip olması, Irak'ın istikrarlı bir yönetime ve siyasi yapıya kavuşturulması, İran'ın nükleer programının yol açtığı sorunların barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturulması gibi konuları yakından takip ettikleri görülmektedir. Bu konulara Kuzey Kore ve Darfur gibi sorunları da eklemek mümkündür. Dolayısıyla, dünyadaki ivedi çözüm bekleyen pek çok sorun Türkiye ve ÇHC'nin dış politika gündem maddeleri arasında yer almaktadır.

Bu hususlar ışığında, iki ülke liderliğinin karşılıklı resmi temaslar, bürokratlarının ise özellikle Dışişleri Bakanlıkları arasındaki mevcut işbirliği mekanizmaları vesilesiyle veya ihtiyaç duyulan durumlarda düzenli istişarelerde bulunmayı sürdürebilecekleri düşünülmektedir. Bu suretle, iki ülkenin birbirlerinin uluslararası sorunlara ilişkin yaklaşımlarını ilk elden derlenen bilgilerle daha iyi anlayabilecekleri, mümkün olan davranış seçeneklerini değerlendirebilecekleri ve eşgüdümü olanaklar ölçüsünde artıracabilecekleri düşünülmektedir.

9.2. Çin Halk Cumhuriyeti Türkiye'nin Mevcut Yönelimine Alternatif Bir Ülke Olabilir mi?

Türkiye için ÇHC'nin ilave ve hatta mevcut yönelimine bir alternatif olup olmadığı konusunda bir değerlendirme yapabilmek için Türk dış politikasının mevcut yöneliminin ana hatlarıyla ortaya konmasında yarar görülmektedir.

Türk dış politikası 21. Yüzyılda başta ABD ve Avrupa Birliği olmak üzere Batı kurumları ve ülkeleriyle yakın işbirliği ve ittifak ilişkilerini sürdürmekte, Avrupa Birliği tam üyeliğini kendi medeniyet projesinin son ve önemli bir halkası olarak yorumlayıp bu hedefi elde etmeye yönelik adımlar atmaktadır. Türkiye ayrıca, bölgesinde ve tarihi, kültürel bakımdan ortak paydaları bulunan ülkelerle siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda kapsamlı işbirliği yapmayı hedeflemekte, bu ülkelere yönelik ikili ve çok taraflı projeleri desteklemekte ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı gibi uluslararası oluşumların kuruluşuna veya gelişimine öncülük etmektedir. Türkiye sınır komşularıyla da istikrarlı, karşılıklı güven ve uluslararası hukukun evrensel anlamda kabul gören ilkelerine saygı temelinde dostça ilişkilere sahip olmayı amaçlamaktadır.

Yukarıda özetlenen çerçeve ışığında, Türkiye'nin mevcut yönelimlerine ek olarak, ÇHC ile ikili siyasi ilişkilerinde yeni bir açılımda bulunabileceği değerlendirilmektedir. Ancak, Türk dış politikasında mevcut önceliklerin ve ittifak ilişkilerinin bir kenara bırakılabileceğini ve ÇHC'nin bunlara tek başına bir alternatif oluşturabileceğini düşünmek tabiatıyla abartılı ve gerçekleştirilmesi mümkün görünmeyen bir beklenti olacaktır. Bu çerçevede Asya'nın genel dengeleri ışığında Türkiye açısından AB ve ABD'ye alternatifler aramanın bugünkü koşullarda pek mantıklı gözükmediği söylenebilir.¹⁹⁰

¹⁹⁰ İter Türkmen, "Asya Dengeleri" *Hürriyet* 7 Ağustos 2007
<http://hursiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=7037358&yazarid=23>

9.3. Çin’le Dış Politika Alanında Daha İleri Düzeyde İşbirliğinin Türkiye Açısından Değerlendirmesi

Günümüzde Türkiye’nin yeni dost ülkeler elde etmeye pek çok ülke gibi ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Türkiye’nin dış politika konularında tezlerini daha iyi anlayan, Türkiye’nin hassasiyetlerini daha fazla dikkate alan, uluslararası toplumda belirli bir nüfuza sahip bulunan ÇHC gibi ülkelerin dostluğunu kazanmayı ve bunun dış politika alanına olumlu yansımalarını görebilmeyi hedeflemesi yararlı olacaktır.

ÇHC ile artan oranda işbirliği yapılması durumunda bunun öncelikle Türk dış politikasına yeni bir boyut kazandıracağını ve mevcut çok boyutlu yapısını daha da zenginleştireceğini söylemek mümkündür.

ÇHC’nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin beş daimi üyesinden biri olması bu ülkenin kritik uluslararası konularda diplomatik tecrübesini artıran bir olgudur. Bu konumdaki ÇHC ile daha yakın işbirliği, Türkiye’ye birçok uluslararası sorun hakkında geniş istişare olanağı sağlayabilir.

Diğer taraftan, ikili siyasi ilişkilerde önümüzdeki dönemde kaydedilebilecek olumlu gelişmelerin ikili ekonomik ilişkilerde son dönemde kaydedilen gelişmeleri de pekiştirici etkisi bulunabileceği düşünülmektedir.

ÇHC ekonomik bakımdan Türkiye ile aynı kategori olan “gelişmekte olan ülkeler” arasında yer almaktadır. Dolayısıyla, aynı statüde bulunan ve kayda değer büyüme oranları yakalayan iki ülkenin küreselleşme, dünya ekonomisiyle bütünleşme, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, uluslararası ekonomik kuruluşlar gibi konularda, devlet kurum ve kuruluşları ile özel sektör çatı kuruluşları arasında tecrübe paylaşımı, uzman personel değişimi, eğitim programı gibi konularda çalışmalar yapılabilmesi ve bu alanda kendi ülkeleri için bir katma değer yaratabilecekleri düşünülmektedir. Ayrıca, iki ülke özel sektörünün ilgi duydukları ortak coğrafyalarda çeşitli altyapı projelerine yönelik olarak birlikte hareket etme olanaklarını araştırabilecekleri düşünülmektedir.

9.3.1. Kıbrıs

Türkiye geçmişte Kıbrıs konusundaki tezlerinin uluslararası kamuoyunda anlayışla karşılanmasında ve kabul görmesinde çeşitli sıkıntılar yaşamıştır. Özellikle Birleşmiş Milletler’de Kıbrıs konusunda yapılan bazı oylamalarda Türkiye’nin tezlerine destek veren ülkelerin sayısının yetersiz bir düzeyde kaldığı bilinmektedir. Öte yandan, ABD 1974 Kıbrıs Barış Harekatı’nın ardından 5 Şubat 1975 tarihinden 1 Ağustos 1978 tarihine kadar Türkiye’ye bir silah ambargosu uygulamıştır.¹⁹¹

Buna ek olarak, Kıbrıs konusunda tüm çaba, açılım ve girişimlerine rağmen, zaman zaman Türk tarafının uzlaşma ve müzakere masasından kaçınmaya çalışan taraf olduğu, kapsamlı bir çözüme sıcak bakmadığı ve buna yönelik adımları sekteye uğratmayı hedeflediği yönünde iddialara maruz kalmıştır.

Kıbrıs’ta eski Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan’ın adıyla anılan “Annan Planı”nın 24 Nisan 2004 tarihinde referanduma sunulması ve referandumda Türk tarafının yaklaşık yüzde 65’lik bir çoğunluğunun plana evet demesi, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) toplumunun yüzde 75’lik bir bölümünün ise plana karşı çıkması, Türk tarafının uzlaşmaz taraf olduğu iddialarını güçlü biçimde çürütme olanağı yaratmış ve bu konu uluslararası basın organlarında geniş yankı bulmuştur.¹⁹² Bu gelişmenin ardından, Türk tarafının maruz kaldığı izolasyonların kaldırılmasına ve doğrudan ticareti mümkün kılacak düzenlemelerin yapılmasına yönelik beklentiler artmış, Avrupa Birliği, ABD, Batı ülkeleri ve RF gibi ülkelerin bu yönde adımlar atmaları beklenmiştir. Bu süreçte, Avrupa Birliği doğrudan ticaret ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ne (KKTC) yönelik izolasyonların kaldırılmasına dair kararlar almış, ancak GKRY ve Yunan tezleri ışığında bu kararların içeriği değiştirilmiş, gerçek anlamda ve doyurucu biçimde uygulanması bugüne kadar mümkün olamamıştır.

¹⁹¹ Onur Öymen **Silahsız Savaş**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005, ss. 457-458.

¹⁹² “Cyprus: Greek Cypriots Rejection of Annan Plan Disappoints” *Global Security* 29 Aralık 2007 <http://www.globalsecurity.org/military/library/news/2004/04/www40429.htm>

Dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne sunduğu rapor ise Rusya Federasyonu'nun muhalefeti dolayısıyla onaylanmamış, bu da Türk tarafı açısından talihsiz ve istenmeyen bir gelişmeyi teşkil etmiştir.

Öte yandan, ÇHC Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile 14 Aralık 1971 tarihinde diplomatik ilişkiler kurmuştur. ÇHC'nin Güney Kıbrıs'ta, GKRY'nin ise Pekin'de Büyükelçiliği bulunmaktadır. ÇHC genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, bugüne kadar GKRY tarafının tezlerine nispeten daha yakın bir çizgide bulunmayı tercih etmiştir. Bu bağlamda ÇHC Kıbrıs'ın toprak bütünlüğünü savunmakta, soruna BM çerçevesinde kalıcı bir çözüm bulunması görüşünü desteklemektedir. Bu görüşlerin arka planında ise, Kıbrıs'ın iki ayrı yönetime veya daha gevşek bir yapıya sahip olmasına dair adımları Tayvan konusunda ÇHC tezleri aleyhinde yansımaları olabilir düşüncesiyle ihtiyatla karşılamasının yattığı anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, Türkiye'nin Kıbrıs sorununa dair samimi görüşlerinin uluslararası kamuoyunda daha iyi kavranması ve yaygın biçimde destek bulmasına yönelik çabalarını sürdürmesi isabetli olacaktır. Bu çerçevede Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinden biri olması sebebiyle özel bir konuma sahip bulunan ÇHC'ne yönelik girişimlerine aralıksız biçimde devam etmesi önem taşımaktadır. Bu konuda kısa süre içinde kayda değer bir politika değişikliği yaşanma ihtimali yüksek olmasa da, sorunun çözüm sürecinde Türk tarafı lehinde irili ufaklı çeşitli adımların atılabileme ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

9.3.2. Ermeni İddiaları

Türkiye son yıllarda Ermenistan'ın ve Batılı ülkelerde yaşayan Ermeni diasporasının 1915 olaylarına yönelik asılsız iddiaları ile mücadele etmek zorunda

kalmaktadır.¹⁹³ Ermeni diasporası, yaşamakta oldukları ve nezdinde girişimde buldukları ülkelerde yerel ve eyalet parlamentolarında, kendi tezleri ışığında tavsiye kararları kabul ettirmekte, hatta bazı ülkelerde de asılsız iddialarının inkarını suç sayan ve buna karşı çeşitli yaptırımlar öngören kanun tasarıları hazırlamaktadır.

Diğer taraftan, ÇHC'nin bugüne kadar Ermeni iddialarına prim veren ve yakınlık gösteren bir politika izlemediği görülmektedir. Dolayısıyla, ÇHC ile dış politika alanında daha ileri düzey bir işbirliği yapılmasının, Ermeni iddiaları bağlamında Türkiye'ye gerek ikili bazda gerek ÇHC'nin yakın ilişkilere sahip olduğu ülkeler nezdinde çeşitli yararlar sağlayabileceği düşünülmektedir.

9.3.3. Türkiye'nin 2009-2010 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Geçici Üyeliğine Adaylığı

Türkiye 2009-2010 döneminde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin geçici üyeliğine adaylığını koymuştur. Diğer aday ülkeler bilindiği üzere Avusturya ve İzlanda'dır. Söz konusu göreve seçilmek amacıyla Türkiye yoğun bir kampanya yürütmektedir. ÇHC'nin Türkiye'nin adaylığına ve seçilmesi durumunda Konsey'deki çalışmalarına destek vermesi ve yakın ilişkiler içinde bulunduğu ülkelere Türkiye'ye destek vermelerini telkin etmesi durumunda böyle bir gelişme kuşkusuz Türkiye açısından önemli bir kazanım olabilecektir.

Esasen Türkiye ile ÇHC arasında uluslararası örgütlerdeki kadrolara birbirlerinin adaylarına yönelik olarak olanaklar ölçüsünde işbirliği yapılmaktadır. Türkiye'nin BMGK Geçici Üyeliğine ÇHC gibi bir ülkenin desteğini sağlayabilmesi için iki ülke arasında dış politika alanında daha ileri düzeyde işbirliği yapılıyor olması gibi bir zorunluluk da bulunmamaktadır.

¹⁹³ Abdullah Gül, "Türkiye Büyük Millet Meclisi 13 Nisan 2005 Ermeni İddiaları Başlıklı Genel Görüşme Konuşması" 29 Aralık 2007
http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/AnaKonular/1915ErmeniOlaylari/DBAbdullahGulun13NiSanKonusmasi.htm s.1

Türkiye'nin söz konusu geçici üyeliğe seçilmesi, Türk diplomasisinin BM Güvenlik Konseyi'nin gündeminde yer alacak hemen hemen tüm sorunları daha yakından izlemesini, bu konularda detaylı görüş oluşturmalarını, Güvenlik Konseyi'nin sürekli ve geçici üyeleriyle yakın temas ve diyalog içinde bulunmasını gerektirecektir. ÇHC bu bağlamda BM platformundaki gündem maddeleriyle ilgili olarak ikili istişarelerin geniş bir çerçevede sürdürülebileceği bir ülke olabilecektir.

9.4. Çin Dış Politikasının Türkiye ile İşbirliğinden Elde Edebileceği Kazanımlar

ÇHC'nin Türkiye'yi köklü tarihi geçmişiyle Avrupa, Asya ve Ortadoğu'nun kesişme noktasında yer alan, bölgesinde siyasi, askeri, kültürel açıdan etkin bir konumu bulunan, ekonomik bakımdan hızlı gelişme kaydeden, ÇHC'nin ikili ticarete önemli düzeyde dış ticaret fazlası verdiği ve genel olarak işbirliği içinde olunması gereken bir ülke olarak algılandığı söylenebilir.

Bu çerçevede, ÇHC'nin Türkiye ile dış politika alanında daha yoğun bir işbirliği yapması durumunda, Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle yakın temas halinde olan, bu bölge halkları ile tarihi ve kültürel bağları bulunan bir ülke ile danışma olanaklarını artırabilme, bu bölgelerde yaşanan sorun ve istikrarsızlıklara ve hatta bu bölgelerdeki yeni işbirliği fırsatlarına yönelik olarak, şartlar uygun olduğunda benzer içerikte adımlar atabilme gibi imkanlara sahip olabileceği düşünülmektedir.

Türkiye dostluğuyla ve istikrara yönelik politikalarıyla Filistin-İsrail, Irak, İran, Afganistan, Kosova, Dağlık Karabağ gibi uluslararası sorunlar hakkında ÇHC'nin bu konuları detaylı biçimde ele alabileceği bir ülke olabilecek ve geniş bölgesel tecrübeye sahip bir ülke olarak ÇHC'ne ilave bir bakış açısı sunabilecektir.

9.5. İkili Siyasi İlişkileri Geliştirme Sürecinde İzlenebilecek Yöntem

Türkiye açısından ÇHC ile ikili siyasi ilişkilerde daha yoğun işbirliği yapılması yönünde öncelikle bir siyasi karar alınmasına ihtiyaç duyulacağı düşünülmektedir. Bunun ardından Türkiye tarafından mevcut imkan çerçevesinde atılabilecek adımlar belirlenmeli ve kısa, orta ve uzun vadede hangi konularda ne kadar açılım sağlanabileceği ve bunun ne gibi getirileri olabileceği ortaya konabilmelidir.

9.5.1. Siyasi İradenin Karşılıklı Teyidi

Türkiye ile ÇHC arasında günümüzde siyasi bakımdan herhangi bir sorun bulunmamaktadır. İki ülke üst yönetimleri pek çok vesileyle ikili ilişkileri 21. Yüzyılda yeni bir düzeye erıştırme yönünde iradelerini vurgulamaktadır.

Bu kapsamda, Türkiye'nin ÇHC ikili siyasi işbirliğinin daha ileri bir aşamaya getirilmesi yönünde siyasi bir karar almasının ardından ÇHC'nin de aynı iradeye sahip olup olmadığının teyid edilmesinin gerekeceği ve ikili siyasi ilişkileri geliştirme yönünde atılacak adımların eşgüdüm halinde sürdürülmesinin en uygun seçeneği oluşturacağı düşünülmektedir.

Çin tarafından bu yöndeki iradenin teyidinin alınmasının ardından geleceğe yönelik siyasi işbirliğinin ne şekilde tanımlanacağı ve kamuoyuna hangi çerçevede duyurulacağı hususunun görüşmeler yoluyla kararlaştırılması daha uygun olacaktır. Bahse konu işbirliğinin üçüncü ülkeleri hedef alan herhangi bir boyutu bulunmayacağı düşüncesiyle esasen bu konunun kamuoyuna duyurulmasında bir sakınca bulunmayacağı düşünülmektedir. Sadece iki toplum ve uluslararası kamuoyu nezdinde yüksek beklentiler oluşturulmasından kaçınılmalı ve dış politika tercihlerinde köklü değişiklikler olabileceği yönünde bir algılamaya yol

açılmamalıdır. Bu çerçevede belirlenecek hedefe yönelik olarak gerçekçi bir kamu diplomasisi faaliyeti yürütülmesi yararlı olacaktır.

9.5.2. Yoğun ve Düzenli Üst Düzey Temaslar

Türkiye ve ÇHC arasında 1990'lı yılların ikinci yarısında artmaya başlayan, 2000 yılından itibaren ise giderek yoğunlaşan Cumhurbaşkanı, Başbakan, Meclis Başkanı, Dışişleri Bakanı, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı ve diğer Bakanlar düzeyinde pek çok ziyaret düzenlenmiştir. Ancak bu ziyaretlerin her düzeyde karşılıklı olmadığı ve düzenli bir seyir izlemediği anlaşılmaktadır. Esasen iki ülke liderlerinin bir yıl içinde çok sayıda ülkeye ziyarette buldukları ve devletler arasında üst düzey ziyaretlerin çok sık düzenlenmediği bilinmektedir.

Bununla birlikte, dış politika alanında doğrudan üst düzey temasların ve kişisel bağların taşıdığı önem ışığında, Türkiye ve ÇHC arasında üst düzey liderlerin bir takvim veya plana bağlı kalarak karşılıklı resmi temas ve ziyaretlerde bulunmalarının uygun olabileceği değerlendirilmektedir. Böylece bir Zirve Diyalogu kurulması mümkün olabilecektir.¹⁹⁴

Türkiye'nin son yıllarda özellikle Gürcistan ve Azerbaycan gibi ülkelerle hissedilir yoğunlukta temaslar yürüttüğü ve uluslararası kamuoyuna bu ülkelerle yürütülen işbirliği konusunda güçlü mesajlar verdiği bilinmektedir. ÇHC ile de benzer biçimde düzenli üst düzey temaslarda bulunulması durumunda, bunun Milli Günlere karşılıklı olarak mümkün olabilecek en üst düzey katılım sağlanması gibi sembolik adımlarla desteklenebileceği akla gelmektedir.

¹⁹⁴ Mehmet Ögütçü, "Bir Dünya Devi Çin-7" *Radikal* 09 Kasım 2006
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=143236>

9.5.3. İkili Eylem Planı

Türkiye ile ÇHC arasında 2001 yılında imzalanmış bulunan “Eylem Planı”ndan mümkünse biraz daha kapsamlı bir belgenin imzalanmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede, belgede yer alacak konuların iki ülkede takibinden sorumlu birimlerin açıkça belirlenmesi ve belirli bir takvim oluşturulması yararlı olacaktır.

Bu belgenin karşılıklı beklentilerin ortak biçimde ele alınması suretiyle hazırlanabileceği ve ikili işbirliğinin yeni bir düzeye taşınma hedefini görünür kılabilen faaliyetlerden oluşabileceği düşünülmektedir. Belgede mevcut istişare mekanizmalarının bir takvime bağlanması, dil eğitimi, staj ve karşılıklı değişim programları düzenlenmesi, dış politika alanında iki ülkede mukim düşünce kuruluşları arasındaki temasların artırılması, devlet kurumları arasında mevzuat uyum ve basitleştirme çalışmaları, “Türk Yılı” ve “Çin Yılı” gibi faaliyetler düzenlenmesi gibi hususların yer alabileceği akla gelmektedir.

9.5.4. Yurtiçinde Tek Taraflı Atılabilecek Adımlar

ÇHC liderliği üst düzey temaslarda Türkiye ile ilişkileri geliştirmeye atfedilen önemi çeşitli vesilelerle vurgulasa da Türkiye'nin yukarıda çerçevesi sunulan bir açılım önerisine ÇHC'nin herhangi bir nedenle mesafeli yaklaşması durumunda dahi Türkiye'nin ÇHC'ne yönelik olarak bazı adımlar atmasının yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Bu çerçevede, ÇHC ile ilişkilerimizde bulunduğumuz nokta ile yetinmemenin bir gereklilik olduğu düşünülmektedir. ÇHC'nin siyasi, ekonomik ve askeri potansiyeli başta Asya ülkeleri ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri olmak üzere tüm dünya tarafından yakından izlenmektedir. Örnek vermek gerekirse, Pekin'de dünyanın hemen hemen tüm belli başlı ülkelerinin diplomatik temsilcilikleri

bulunmaktadır. Pekin'deki ABD, Almanya, Fransa, Japonya, Kanada, Avustralya gibi ülkelerin Büyükelçiliklerde çok sayıda diplomat görev yapmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti Pekin Büyükelçiliği'nin de 2006 yılı sonu itibariyle göreceli olarak büyük sayılabilecek ve Büyükelçiye ek olarak en az dört adet meslek memurundan oluşan bir kadroyla görev yaptığını belirtmek gerekmektedir. Türkiye'nin Uzakdoğu'da Tokyo Büyükelçiliği ile birlikte en fazla sayıda diplomatı Pekin Büyükelçiliği'nde görevlendirilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin bu ülkeye yönelik vizyonunu korumasının ve Çin'deki mevcudiyetini yeterli insan kaynaklarıyla sürdürmesinin önem taşıdığı düşünülmektedir.

Diğer yandan, Türkiye'nin, Batılı ülkelere kıyasla, Çin'in siyasi ve ekonomik yapısını, kültürel dokusunu, edebiyatını tanıyan ve Çince konuşan, devlet ve özel sektörde yeterli sayıda uzman personele henüz sahip olmadığı gözlenmektedir. Bu çerçevede, Dışişleri Bakanlığı'nın 2003 yılından itibaren Çince bilen personel yetiştirme çabası içine girmesinin bu alanda atılan somut ve katma değeri yüksek bir adım olduğu düşünülmektedir. Zira, ÇHC yıllar önce Türkçe bilen diplomatlar yetiştirmeye başlamıştır. Dışişleri Bakanlığı da kendi personeline yapmakta olduğu bu düşük maliyetli yatırımın karşılığını orta vadede alabilecektir.

Buna ek olarak, Türkiye'nin diğer devlet kurumlarında ve özel sektörde daha fazla sayıda Çince bilen nitelikli personele sahip bulunulmasının, Çin toplumunun yabancı dil bilgisi düzeyinin henüz yetersiz kaldığı göz önünde bulundurulduğunda bir gereklilik olduğu düşünülmektedir.

Bu çerçevede, ülkemizdeki üniversitelerin Çin Dili Edebiyatı ve Çince Mütercim Tercümanlık bölümlerinin sayılarının artırılacağı, yeni Çin ve Çince araştırma merkezlerinin kurulabileceği ve bu birimlerin ÇHC'ndeki muhataplarıyla kurumsal temaslarda bulunmalarının yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Özel sektörün de esasen büyük oranda ihtiyaç duymakta olduğu Çince bilen uzman personel yetiştirilmesine yönelik eğitim ve burs imkanlarını artırmasının

isabetli olacağı düşünülmektedir. Diğer yandan, Türkiye’de Çin Kültürü ve Edebiyatı bölümlerinden mezun olan öğrencilerin kendi uzmanlık alanlarında özel sektör ve kamu kuruluşlarında yeterli düzeyde istihdam edilmeleri konusunda çeşitli güçlüklerle karşılaştıkları ifade edilmektedir.¹⁹⁵ Dolayısıyla, Çince ve Çin kültürü alanlarında eğitim görmüş bulunan üniversite mezunları ile iş çevrelerinin etkin biçimde bir araya getirilmesini kolaylaştırabilecek bir platform tesis edilmesine yönelik çalışmalarda bulunulmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

9.5.5. Şanghay İşbirliği Örgütü’ne Yaklaşım

Türkiye’nin Çin tarafından önem atfedilen ve üyesi bulunulan bazı örgütlerin bünyesindeki gelişmeleri de yakından takip etmesinin ve bunlara dair siyasi tercih ve yaklaşımlarını belirginleştirmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Nitekim, Türkiye ve Çin’in ortak çıkar alanı olan Orta Asya Bölgesinde Çin ve Rusya’nın öncülüğünde gelişmekte olan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) bu alanda öne çıkan bir yapılanmadır. Şanghay İşbirliği Örgütü bilindiği üzere 1996 yılında kurulan Şanghay Beşlisi forumu temel alınarak Çin ve Rusya Federasyonu’nun öncülüğünde Orta Asya ülkelerinin de katılımıyla 2001 yılında kurulmuş bir uluslararası örgüttür. Kurucu üyeleri arasında bu iki ülkenin yanı sıra Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan yer almaktadır. Örgütün amaçları üyeler arasında karşılıklı güven ve iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek, siyasi, ticari ve ekonomik, bilimsel ve teknik, kültür ve eğitim, enerji, ulaştırma, turizm, çevre alanlarında etkin işbirliğini teşvik etmek, bölgede barışın, güvenliğin ve istikrarın korunmasına yönelik olarak ortak çaba sarf etmek, yeni, demokratik, adil, akılcı bir uluslararası siyasi ve ekonomik düzenin kurulmasına yönelik çalışmalarda bulunmaktır.¹⁹⁶

Çin ve Rusya Federasyonu Şanghay İşbirliği Örgütünün kurulmasıyla Orta Asya Bölgesinde alternatif bir siyasi, askeri ve ekonomik oluşumun ortaya çıkmasına

¹⁹⁵ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, “Çin Halk Cumhuriyeti Ülke...”, s.25.

¹⁹⁶ Şanghay İşbirliği Örgütü, Brief Introduction to Shanghai Cooperation Organization, 3 Ocak 2008 <http://www.sectso.org/html/00026.html>

öncülük etmiştir. Her ne kadar 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ne yönelik terör saldırılarının ardından Afganistan'a yapılan operasyon ertesinde Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da ABD'ne sağlanan lojistik destekle birlikte Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üye ülkelerin topraklarında ABD varlığı dönemsel olarak daha belirgin bir konuma yükselmiş ve Çin'in bu bağlamda Orta Asya'daki konumu kısa süre içinde nispeten daha marjinal bir noktaya gerilemiş olsa da¹⁹⁷ bu bölgeye Rusya ve Çin'in nüfuz etme çabaları halihazırda devam etmektedir. Nitekim, 2001 yılından sonra anılan Örgütün bölgesel güvenlik mekanizması işlevi görmesine yönelik ve tek kutuplu dünya düzenine alternatif oluşturacak politikalar izlemesine yönelik birtakım somut adımlar atılmıştır.¹⁹⁸ Bununla birlikte, örgüt üyeleri ekonomik ilerlemeleri için Batı'nın teknolojik ve finansal desteğine ihtiyaç duyduklarından üye ülkeler ve özellikle Orta Asya ülkeleri ABD ile ilişkilerini açık bir çatışmaya girmeden yürütmek istemektedir. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün terörizmle mücadeleyi üç temel misyonundan biri olarak tanımlaması, Vaşington için ortak bir zeminde buluşma bakımından olumlu bir gelişmedir.¹⁹⁹

2007 yılı sonu itibariyle Şanghay İşbirliği Örgütü'nün gözlemci üyeleri 2004 Taşkent Zirvesi Kararları uyarınca bu statüyü elde eden Moğolistan, 2005 Almatı Zirvesi Kararları uyarınca da bu statüyü elde eden Hindistan, Pakistan ve İran'dır.²⁰⁰

Şanghay İşbirliği Örgütü son dönemde üyeleri, gözlemci üyeleri, siyasi yönelimi ve zirve kararlarıyla dikkatleri üzerinde toplamaktadır. Bu çerçevede, önümüzdeki dönemde Türkiye-Çin, Türkiye-Şanghay İşbirliği Örgütü ilişkilerinin birbirlerinden farklı ivmeyle gelişmelerinin önünde bir engel bulunmadığı düşünülmektedir. Zira, Avrasya coğrafyasında Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin yanı sıra ABD, NATO, AB, Rusya, Çin, Hindistan gibi ülkelerin yer aldığı büyük nüfuz mücadelesinin başta enerji alanında olmak üzere çeşitli projeler

¹⁹⁷ John W. Garwer, "China in Central and South Asia" D. Shambaough (der.), **Power Shift China and Asia's New Dynamics**, Berkeley, University of California Press, 2005, s. 225.

¹⁹⁸ Gökhan Telatar, "Şanghay İşbirliği Örgütü: 21. Yüzyılın Bölgesel Global Çekim Merkezi" A. Sandıklı, İ. Güllü (der.), **Geleceği Süper Gücü Çin**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2005, s. 219.

¹⁹⁹ Telatar, "Şanghay İşbirliği...", s. 223.

²⁰⁰ Şanghay İşbirliği Örgütü, History of Development of Shanghai Cooperation Organization, 3 Ocak 2008 <http://www.sectsc.org/html/00035.html>

ve yeni işbirliği şemaları bağlamında öngörülebilir gelecekte devam etmesi beklenmektedir.²⁰¹

Türkiye-Şanghay İşbirliği Örgütü ilişkilerinin geleceği de Türkiye'nin ikili ve çok taraflı ittifakları ile dış politik yönelimleri, siyasi, ekonomik ve enerji alanındaki orta ve uzun vadeli ulusal çıkarları, ŞİÖ'nün üyelerinin bir bölümünü içine alan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Rusya'nın içinde yer aldığı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı gibi Türkiye'nin kuruluşuna ve gelişimine öncülük etmiş olduğu uluslararası örgütlerle örtüşen, rekabet içinde bulunan boyutları bulunup bulunmaması, bölgesel dengeler, örgütün evrim süreci ve etkinliği, tam üyelik ve gözlemci üyelik statülerinin içerikleri gibi hususlar dikkate alınarak kapsamlı bir değerlendirme sonucunda belirlenmelidir.

9.6. Sonuç

Türkiye'nin ÇHC ile dış politika alanında daha ileri düzey işbirliği yapma seçeneğini gerçekçi bir yaklaşımla ele alması, böyle bir açılmadan elde edebileceği kazanımları ayrıntılı biçimde değerlendirmesi, Çin'e dış politika alanında ne gibi kazanımlar sunabileceğini de aynı şekilde ortaya koyması, bunların ardından ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik olarak bir yol haritası ortaya çıkarması, somut ve gerçekleştirilmesi mümkün olan konularda Çin tarafıyla ortak zemini bulmaya çalışması, bu arada ÇHC'nin aktif bir üyesi olduğu Şanghay İşbirliği Örgütü gibi oluşumlara yönelik yaklaşımını da belirginleştirmesi isabetli olacaktır.

²⁰¹ Anar Somuncuoğlu, "Asya Devletlerinin Orta Asya İlgisi", TUSAM 16 Ekim 2006 <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=684&sayfa=23>

ONUNCU BÖLÜM

10. SONUÇ

Çin Halk Cumhuriyeti'nin 21. Yüzyılda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde veto yetkisine sahip beş ülkeden biri olması, küresel politik denklemde Çin'e büyük ülke statüsü verilmesinin görünür bir sembolü ve en esaslı dayanağı olarak yorumlanmaktadır.²⁰²

Küresel dengeler yönünden bakıldığında ise, 21. Yüzyılda dünyanın siyasi ve ekonomi merkezi Asya-Pasifik'e yönelik gösterirken, insan kaynağı, yüksek teknoloji imkanları, hammadde ve zengin enerji kaynakları ile ön plana çıkan bu bölgede bir kriz çıkmasından da endişe edilmektedir.²⁰³ Nitekim, Tayvan'ın Çin ile yeniden bütünleşmesi meselesi Doğu Asya bölgesinde çatışma riski en yüksek olan uyuşmazlıklar arasında gösterilmektedir. Bu nedenle Çin'in bölgedeki politikaları sorunların seyrini doğrudan etkileyecek bir nitelik taşımaktadır. ABD'nin bölgede Tayvan, Japonya ve Güney Kore ile yakın ilişkileri Çin tarafından ihtiyatla karşılanmakta ve Çin liderliği ABD'yi bölgede Çin'in çıkarlarına etki eden en önemli güç olarak algılamaktadır.²⁰⁴

2005 yılı itibariyle küresel ölçekte bölgesel ekonomik büyüklük bakımından AB'nin yüzde 34, ABD'nin yüzde 28, Japonya'nın yüzde 12'lik milli gelir toplamı ile hakim durumda buldukları görülmektedir. Bununla birlikte, mevcut eğilimlere göre, Çin'in bu tablodaki payının yirmi yıl içinde yüzde 15'e, 2050 yılı itibariyle

²⁰² Samuel S. Kim, "China in World Politics" B. Buzan, R. Foot (der.), **Does China Matter? A Reassessment**, Wiltshire, The Cromwell Press, 2005, s. 43.

²⁰³ Nuraniye Hidayet Ekrem **Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası 1950-2000**, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2003, s. 39.

²⁰⁴ Robert G. Sutter, **China's Rise in Asia Promises and Perils**, Lanham, Rowman&Littlefield Publishers, 2005, s.2.

yüzde 28'e yükseleceği, bu arada ABD'nin yüzde 26, AB'nin yüzde 17, Japonya'nın ise yüzde 4'e gerileyeceği tahmininde bulunmaktadır.²⁰⁵

Esasen birçok ülkede “Doğu Asya Mucizesi” ilgi odağı olmuş ve araştırmalara konu edilmiştir. Asya Bölgesinde pek çok farklı toplumsal, siyasi ve ekonomik yapıda devlet olduğu bilinmekle birlikte, bölge ülkelerinin ekonomik bakımdan başarılı olmalarının ardında yatan ortak özelliklerinin istikrarlı hükümet, yüksek tasarruf ve yatırım miktarı, dinamik serbest ticaret ve sanayi politikaları, stratejik planlama, ilköğretime yatırım, aile bağlarına dayalı disiplinli iş anlayışı, piyasaya sınırlı hükümet müdahalesi, hammadde ihracatından ziyade sanayi ürünlerinin ihracatı, yolsuzluklardan büyük ölçüde arınmış bürokrasi yönetimi, enflasyonun ve kamu açıklarının kontrolüne öncelik veren politikalar izlenmesi gibi unsurlardan oluştuğu söylenebilir.²⁰⁶

Bu çerçevede 1970 yılından itibaren jeopolitik bakımdan veya ekonomik anlamda Doğu Asya'nın yükselişi kavramı, insanlara öncelikle Japonya'nın tüm ekonomik göstergelerinin 1960'lı yıllara göre istisnai biçimde yükselişini, ardından dört ejderha olarak nitelendirilen ülkelerin yükselişini ve son olarak Güneydoğu Asya'da ve ÇHC'nde süregelen ekonomik büyümeyi çağrıştırmaktadır.²⁰⁷

Asya-Pasifik Bölgesi'nin geleceğine yönelik genel tahminler, bölgedeki Amerikan etkinliğinin öngörülebilir zaman diliminde devam edebileceği, ancak bu etkinliğin bölgesel politikaların oluşumunu zorla kabul ettirecek bir düzeye erişemeyeceği, çok kutupluluğun Amerikan gücüne karşı bir kısıtlayıcı unsur olarak ortaya çıkmasının güçlük taşıdığı, bölgenin sınırlarının Güney ve Orta Asya'da meydana gelen ve Güneydoğu ve Kuzeydoğu Asya'yı etkileyen nitelikte gelişmelerden dolayı daha genişlediği, Hindistan, Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti ve Japonya'nın birbirleriyle hem işbirliği yaptıkları hem de rekabet

²⁰⁵ Bahadır Kaleağası, “Türkiye Yine Geç Kalmasın” Radikal 10 Ekim 2005
<http://213.243.28.21/haber.php?haberno=166496>

²⁰⁶ Mehmet Öğütçü **Yükselen Asya**, Ankara, İmge Kitabevi Yayıncılık, 1998, s. 38.

²⁰⁷ Immanuel Wallerstein “The Rise of East Asia or the World-System in the Twenty-First Century”, Meiji Gakuin University, 23-24 Ocak 1997, 10 Ağustos 2007 <http://binghamton.edu/fbc/iwrise.htm>

ettikleri bir uluslararası politika yapısının ortaya çıktığı, Soğuk Savaşın küresel çatışma ekseninin ortadan kalkmasının ardından bölge ülkelerinde iç politikanın dış politika üzerinde etkisinin artmakta olduğu şeklinde yorumlar içermektedir. Detaylı çok taraflı düzenlemelerden oluşan mozaik yapının da bölgesel gelişmelere etkide bulunması, bölgesel genel denklemin bir parçası olarak dikkate alınmaktadır. Bunlara ek olarak, Çin'in yükselişinin yarattığı belirsizlik ortamının bölgesel ve küresel anlamda yüzleşme gerektiren bir gerçek olacağı, Çin'in, bölge ülkelerinin ve ABD'nin bu yükselişi nasıl idare edecekleri hususunun bölgenin evrim sürecinde en önemli faktörlerden biri olacağı yorumu yapılmaktadır.²⁰⁸

SSCB'nin yıkılışının ardından yıkılacağı düşünülen ÇHC bugün dünyanın en büyük ekonomilerindedir.²⁰⁹ Çin son 20 yılda kümülatif büyüme hızı bakımından dünyada ilk sırada yer almaktadır. Bu dönemde ekonomik büyüme oranı ortalama yüzde 8-9'a, dünya ticaretindeki toplam payı yüzde 1'den 5'e, doğrudan yabancı sermaye girişi 1985'te 1 milyar Dolar iken bugün yıllık yaklaşık 50 milyar Dolar seviyesine ulaşmıştır. Çin ayrıca, dünyanın ikinci büyük otomotiv pazarına, en büyük cep telefonu pazarına, dünyanın üçüncü büyük reklam pazarına sahiptir. Bunlara ek olarak, televizyon üretiminde yüzde 30, bisiklette yüzde 65, ayakkabıda yüzde 55, fotoğraf makinesi ve kamerada yüzde 55'lik pazar payıyla dünya lideri konumundadır.²¹⁰ 1978'den 2007 yılına kadar yaşam koşulları yüzde 500 yükselmiş ve son on yılda 200 milyon Çinli yoksulluktan kurtulmuştur.²¹¹ Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmasıyla birlikte dış ekonomik ilişkilerinde önemli kazanımlar elde etmektedir. Son yıllarda büyük miktarda dış ticaret fazlası vermekte olan Çin'in doğrudan yabancı sermaye yatırımı alan ülkeler arasında önümüzdeki dönemde de ilk sıralarda yer alması beklenmektedir. Söz konusu doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapan firmalar arasında yurtdışında ve özellikle Asya bölgesinde yaşamakta

²⁰⁸ Michael Yahuda **The International Politics of the Asia-Pacific**, Oxon, Routledge Curzon Publications, 2004, s. 338.

²⁰⁹ Ümit Özdağ, Erol Göka, "Doğu'nun Devi Çin (1)" **Radikal** 11 Kasım 2006
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=101233>

²¹⁰ Bahadır Kaleağası, "Çin Pazarı" **Radikal** 24 Nisan 2006
<http://213.243.28.21/haber.php?haberno=185322>

²¹¹ Bahadır Kaleağası, "Çin'de Kızıl Devrimden Pembe Evrime" **Radikal** 7 Nisan 2007
<http://213.243.28.21/haber.php?haberno=217744>

olan Çin uyrukluların ve Çin kökenlilerin önemli bir paya sahip oldukları bilinmektedir. Dolayısıyla Çin bölge ülkeleriyle toplumsal bağları da ön plana çıkan bir ülkedir.

Demokratik yönetim konusunda Batılı ölçütlere göre pek çok eksiklikleri olduğu yönünde eleştirilere maruz kalan Çin’de ekonomik kalkınmanın getireceği refah ve bolluk ortamında mevcut yapının korunup korunamayacağı, sahip oldukları ekonomik birikim artmakta olan orta sınıfın daha fazla demokrasi ve özgürlük isteyip istemeyeceği ve Çin Komünist Partisi Yönetimi’nin bu yöndeki olası taleplere ne şekilde yanıt vereceğine ilişkin sorulara ülkenin geleceğinin tartışıldığı platformlarda yanıt bulunmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede Çin’in orta sınıfında yer alan girişimcilerin politika üretim sürecinde kendilerine yönelik beklentileri üst yönetime ifade etmelerinin makul bir davranış olacağı ve bu kesimin alt sınıfa göre daha liberal bir eğilim taşıdığı yorumu yapılmaktadır.²¹² Demokratik çok partili seçimler, temel hak ve özgürlükler, hukuk devletinin kurallarının işletilmesi, işgücü hakları, sosyal haklar ve zorunlu tek çocuk politikasının sona erdirilmesi gibi konularda olumlu gelişmeler yaşanması yönünde Batılı ülke kamuoylarında yüksek beklentiler bulunmaktadır. Ne var ki günümüz verileri ışığında, Çin’in siyasi yönetim biçiminde köklü bir değişikliğe gitmesi beklenmemekte, ancak mümkün olduğu ölçüde sistemini daha demokratik kılmaya yönelik sembolik ve pratik adımlar atmasının daha muhtemel olduğu düşünülmektedir.

Çin’in ekonomik büyümesinin, dış ticaret fazlasının, ülkeye giriş yapan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, çoğunluğu ABD Hazine bonolarının alımına yönlendirilen fonların dönüşümünde ortaya çıkacak ekonomik birikimin ne şekilde değerlendirileceği ülkenin ekonomik geleceği bakımından hayati öneme sahip konular arasındadır. Zira Çin’de ekonomik anlamda gelir bölüşümünde büyük dengesizlikler bulunmaktadır. Bu bağlamda Çin’de nüfusun en zengin yüzde 20’lik kısmı toplam milli gelirin yüzde 50’sini elde etmekte, nüfusun en düşük gelirli

²¹² Alastair Iain Johnston, “Chinese Middle Class Attitudes Towards International Affairs: Nascent Liberalization?”, *The China Quarterly*, 179 (2004), s. 603.

yüzde 20'lik kısmı ise toplam gelirin sadece yüzde 4.7'sini elde etmektedir.²¹³ Ülkede son yıllarda azalma göstermiş olsa da, yoksulluk sınırının altında yaşayan halkın refah düzeyinin yükseltilmesine yönelik adımların kararlılıkla atılması gerekmektedir. Çin'de bölgesel kalkınma düzeyinde de farklılıklar gözlenmekte, Doğu bölgelerinde deniz kıyısında bulunan eyaletlerin kişi başına düşen gelir düzeyi ülkenin diğer eyaletlerinden çok daha yüksek bir düzeye erişmiş bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle Batı Bölgelerinin Kalkındırılması Stratejisini uygulamaya koyan Çin Yönetimi'nin projenin amacına ulaşmasını teminen bölgeye yönelik yatırımları teşvik etmeyi sürdürmesi beklenmektedir. Diğer taraftan, Çin'de kırsal bölgelerde yaşayan ülke nüfusunun yüzde 50'den fazlası genellikle tarımla uğraşmakta ve geleneksel yöntemlerle yaptıkları tarımsal üretimden düşük düzeyde gelir elde etmektedir. Tarımla geçinen kesimin gelir düzeyinin yükseltilmesi ve buldukları bölgede daha müreffeh yaşam koşullarına sahip olmaları bir diğer öncelikli gündem maddesidir. Çin'de ayrıca, büyük ölçekli altyapı yatırım projelerinin hayata geçirilmesine ihtiyaç duyulmakta, ayrıca iş güvenliği alanında küresel standartların yakalanması gerekmektedir. Nitekim dünyada başta madencilik ve havai fişek üretimi alanlarında olmak üzere çok sayıda iş kazası Çin'de meydana gelmekte ve bu kazalar onlarca kişinin ölümüyle sonuçlanmaktadır. Bunlara ek olarak, sanayileşmenin yol açtığı çevresel kirlenme de Çin'de önemli bir sorun haline gelmekte ve çevrenin korunması alanında yüksek miktarda yatırım yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre, dünyanın en çok hava kirliliğine sahip 20 şehri arasında Çin'in 16 şehri yer almakta olup, hava kirliliği ve çevresel bozulmanın Çin'e yıllık maliyeti 170 milyar Dolar olarak hesaplanmaktadır.²¹⁴

Bu bilgilere ek olarak, Çin'in ekonomik büyüme hızının sağlıklı ve sürdürülebilir bir düzeyin üstüne çıkması sonucunda ekonomide yaşanabilecek aşırı ısınmanın²¹⁵ kontrol altına alınması da makro ekonomi yönetiminin öncelik verdiği

²¹³ "China Warns on Wage Gap Unrest" BBC News 21 Aralık 2007
<http://news.bbc.co.uk/1/hi/business/4266964.stm>

²¹⁴ "China's Growing Pains" The Economist 21 Ağustos 2004 s.11.

²¹⁵ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, "Çin Halk Cumhuriyeti Ülke", s.9.

bir diğerkonudur. Nitekim, yıllık yüzde 7'lik büyüme oranının ÇHC açısından esasen sürdürülebilir bir hedef olarak ortaya konduğu, bunun üstüne çıkan büyüme oranlarının ve sektörel dengesizliklerinin esasen kaygıyla karşılandığı ifade edilmektedir.²¹⁶

Öte yandan, Çin Halk Cumhuriyeti'nin uluslararası sisteme tamamen dahil olmasıyla birlikte küresel ölçekte geleneksel dengelerin tamamen sarsılması ve birçok rolün yeniden tanımlanması muhtemel görünmektedir. Asya Ekonomik krizinin dünyada ve Türkiye üzerinde yarattığı etki düşünüldüğünde Çin kaynaklı bir krizin olası etkileri daha iyi anlaşılabilir.²¹⁷

Yukarıda küresel konumuna ve geleceğine dair yorumlara yer verilen Çin ile Türkiye'nin önümüzdeki dönemde dış politika alanında daha ileri düzey işbirliği yapmasının genel olarak akılcı bir adım olacağı değerlendirilmektedir. Tarihi dostluk bağları, 2000'li yıllar itibariyle tamamlanan yasal altyapı, artan üst düzey temaslar, pürüzsüz seyreden ikili siyasi ilişkiler, önemli gelişme gösteren ekonomik ve ticari ilişkiler bu düşünceye dayanak teşkil eden unsurlardır. Türkiye ve Çin arasında karşılıklı doğrudan yabancı sermaye yatırımları henüz istenen düzeye erişmemiş olmakta birlikte, son dönemde bu alanda gelişim gözlenmekte ve önümüzdeki dönemde artış olması beklenmektedir. Diğer taraftan, Çin firmalarının da yurtdışında büyük ölçekli yatırımlar yapmaya başladıkları ve bu alandaki çabalarını önümüzdeki yıllarda artırmayı amaçladıkları ifade edilmektedir.²¹⁸

²¹⁶ "China's Turbo Growth Not Sustainable Because of Economic Imbalances, The Conference Board Reports in Study" *Reuters* 3 Aralık 2007

<http://www.reuters.com/article/pressRelease/idUS138555+03-Dec-2007+PRN20071203>

²¹⁷ R. Kutay Karaca *Dünyadaki Yeni Güç Çin Tek Kutuptan Çift Kutuba*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s. 226.

²¹⁸ Hung Gay-Fung, QingfengWilson Liu, Erin H. C. Kao, "China's Outward Direct and Portfolio Investments", *China and World Economy*, 15, (6 2007), s. 54. <http://www.blackwell-synergy.com/doi/pdf/10.1111/j.1749-124X.2007.00092.x>

Bu hususlar ışığında, Türk dış politikasında Çin ile mevcut ikili ilişkilerin altyapısından faydalanarak yeni bir pencere açılması konusunda fikir egzersizi yapmanın ve harekete geçmenin zamanı geldiği düşünülmektedir.

Avrupa ve Asya ülkeleri ile ABD'nin Çin'e yönelik siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel alanlara uzanan çok yönlü stratejilerini önümüzdeki dönemde uygulamayı sürdürmeleri beklenmektedir. ÇHC'nin de bahse konu ülkelere ek olarak üçüncü dünya ülkelere ve özellikle Afrika ve Latin Amerika'ya yönelik siyasi ve ekonomik politikaları dikkate alındığında, küresel ölçekte geniş bir vizyonu bulunan, pek çok bölgede aktif varlık gösteren, kapsamlı ilişkiler ağına sahip bir ülke karşımıza çıkmaktadır.

Türk dış politikasında Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakereleri uzun süredir ülkemizin gündeminde bulunan, önemli gelişme kaydedilen ancak ne zaman başarıyla sonuçlandırılacağı bu aşamada tam olarak öngörülemeyen bir gündem maddesidir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik süreci 1960'lı yıllardan günümüze kadar uzanan inişli çıkışlı bir seyir izlemiş, 1996 yılı itibarıyla Gümrük Birliği'ne dahil olunması, 1999 yılında aday ülke statüsü ve 2004 yılında tam üyelik müzakerelerine başlayan ülke statüsü elde edilmesiyle ivme kazanmıştır. Bu süreçte zaman içinde yaşanan gecikmelerin etkisiyle Türk kamuoyunun bir bölümünde hayal kırıklığı yaşandığı bilinmekte ve bu sürece alternatifler aranması görüşü ifade edilmektedir. Bazı Avrupa ülkelerinin ülkemiz aleyhine zaman zaman siyasi karar tasarıları kabul etmeleri veya kırmızı bültenle aranan suçluların iadesinde aksaklıklar yaşanması hayal kırıklığını artırmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne yönelik politikası sorgulanmakta ve Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu gibi ülkeler alternatif bir seçenek olarak dile getirilmektedir. Buna ek olarak, ABD ile ilişkilerde 2003 yılında Irak'a müdahale konusunda olduğu üzere kimi durumlarda yaşanan görüş ayrılıkları da benzer bir etki yapmakta ve Türkiye'nin ABD ile gerektiğinden daha fazla ölçüde yakın bağlar tesis ettiği ve alternatif güçlü ülkeleri adeta ihmal ettiği görüşü kamuoyunun bir bölümü tarafından dile getirilmektedir.

Avrupa Birliği'ne üyelik süreci kendi dinamikleriyle ilerlemesinin Türkiye'nin dış politika alanında Çin Halk Cumhuriyeti ile daha ileri düzeyde işbirliği olanaklarını araştırmasına bir engel teşkil etmeyeceği ve Türkiye-Çin ilişkilerinin bu süreçten etkilenmemesi gerektiği düşünölmektedir. Nitekim, AB içinde de dış politika konusu mümkün mertebe üye ölkelerin yetki alanında tutmak istedikleri ve temel konularda ortak karar almaya çalıştıkları bir alandır. AB üyeleri arasında 2003 yılında Irak'a müdahale ve son olarak Kosova'nın tanınması gibi konularda çeşitli görüş farklılıkları yaşandığı bilinmektedir. Bu bağlamda Almanya ve İngiltere gibi ölkelerin münferiden Çin ile çok boyutlu ilişkilerini geliştirmekte oldukları da hatırdta tutulmalıdır. Öte yandan Türkiye-ABD ilişkilerinin mevcut düzeyinin de Türkiye-Çin siyasi ilişkilerinin geliştirilmesine doğrudan bir engel teşkil etmeyeceği düşünölmektedir. Buna dayanak olarak uluslararası politikada son yıllarda zorlu gündem maddeleri arasında yer alan Irak, İran, Suriye gibi ölkelerle ilişkilerde Türkiye'nin tarihsel mirası, coğrafi gerçekleri, ekonomik çıkarlarını da dikkate alan ve özellikle ekonomik konularda Batılı ölkelerden bazı farklılıklar içeren politikalar izlemesi örnek gösterilebilir. Bu çerçevede üçüncü ölkelere yönelik herhangi bir unsur içermeyen Türkiye-ÇHC ilişkilerinin gelişmesinden başka ölkelerin rahatsız olmalarını gerektirecek bir durum bulunmadığı düşünölmektedir. Ayrıca, ÇHC'nin tek partiyle yönetilmesinin Türkiye'nin ise çok partili parlamenter demokratik sisteme sahip olmasının da daha ziyade içişlerini ilgilendiren bir konu olduğu, iki ölkenin birbirlerini algılayış biçimini etkilemediği ve dış politika alanında belirli adımların atılmasına doğrudan bir engel teşkil etmeyeceği düşünölmektedir.

Zaten günümüz dinamikleri işığında öngörülebilir gelecekte Çin'in Türkiye'nin mevcut yönelimlerine ve ittifak ilişkilerine gerçek bir alternatif teşkil etmeyeceği değerlendirilmektedir. Nitekim, Avrupa Birliği dünyada üç temel ekonomik blok arasında yer alan ve entegrasyon konusunda küresel anlamda bakıldığında ileri düzeye erişmiş bir süreçtir. Avrupa Birliği'nin geleceğinin nasıl bir Őekil alacağı halen yoğun biçimde tartışılmaktadır. Ne var ki AB bütünleşme süreci önümüzdeki yıllarda nasıl bir Őekil alırsa alsın Türkiye'nin Avrupa Birliği ölkeleriyle ileri düzeyde siyasi ve ekonomik ilişkilere sahip olduğu hatırdta tutulmalıdır.

Türkiye'nin ihracatının yüzde 50'sinden fazlasını Avrupa Birliği'ne yapması, yurtdışında yaşayan Türklerin yaklaşık yüzde 90'ının AB üyesi ülkelerde yaşaması, etkisi ve miktarı tartışılsa da AB fonlarının ülkemize tahsis edilmesi bu görüşü pekiştirici unsurlardır.

Türkiye'nin ABD ile ilişkileri de İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gelişmeye başlamış, Türkiye ABD'den ekonomik ve askeri yardımlar almış, ulusal savunma sanayisinin oluşumunda ve zaman zaman iniş çıkışlar yaşansa silah tedariki konusunda genelde ABD'nin öncelikli bir konumu olmuştur. Bugün tek kutuplu uluslararası düzenin süper gücü konumunda bulunan ve bu konumunu öngörülebilir gelecekte muhafaza etmesi muhtemel görünen ABD'nin Türkiye'ye yönelik ekonomik programlar yürüten Uluslararası Para Fonu gibi kuruluşlarda etkisi hissedilir düzeydedir. Diğer yandan, dış politika konularında ABD'nin Türkiye'nin jeopolitik konumuna büyük önem atfettiği, Türkiye'nin yaklaşımlarını Avrupa Birliği ülkelerinden kimi durumlarda daha iyi anladığı ve kendi politikalarına genel olarak Türkiye'nin desteğini sağlamaya gayret gösterdiği söylenebilir.

Öte yandan, Türkiye NATO'nun güvenlik şemsiyesi altında bulunmakta ve Soğuk Savaş sonrası dönemde kendini ve görev tanımını küresel gerçeklere uyarlayan NATO içinde önemli bir işlev üstlenmektedir. NATO'nun Türkiye'ye Türkiye'nin de mevcut kuvvet yapısıyla NATO'ya önemli kazanımlar sunduğu değerlendirilmektedir. NATO ülkelerinin kullanmakta olduğu ileri düzey silah teknolojisinin de dünyada bir alternatifinin bulunmadığı bilinmektedir.

Bunlara ek olarak, çok taraflı diplomasi alanında prestijli konumda bulunan OECD ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası örgütlere Türkiye'nin uzun yıllardır üye olması ve bu örgütlerin amaçlarını özümseyen politikalar izlemesinin, demokratik ve siyasi yapının pekiştirilmesinden uluslararası kredi notuna, ülkeye çekilen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından uluslararası borçlanma faiz oranlarına kadar pek çok unsura etkisi bulunmaktadır.

Tüm bu verilere rağmen, Türk dış politikasında alternatif işbirliği seçeneklerinin değerlendirilmesine yönelik tüm görüşlerin dikkate alınmasının, bu çerçevede Çin Halk Cumhuriyeti'nin önümüzdeki dönemde ideolojik yapısının, siyasi ve güvenlik politikalarının incelenmesinin, Türkiye'nin dış politika önceliklerine yaklaşımının tüm boyutlarıyla değerlendirilmesinin, ülkemize siyasi, ekonomik, askeri bakımlardan ne gibi olanaklar sunabileceği sorularına yanıt aranmasının ve elde edilecek verilerin yoğun bağlarımız bulunan ülkelerle olan ilişkilerimizle kıyaslanmasının isabetli olacağı değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin Çin'le dış politika alanında işbirliği konusuna geniş bir vizyonla yaklaşmasının, bu ülkeye yönelik küresel ölçekte artan ilgiye kayıtsız kalmamasının, Çin yönetiminin Türkiye hakkındaki olumlu söylemlerini iyi değerlendirmesinin, Çin'le çok boyutlu olarak gelişmekte olan ilişkilerini kapsamlı bir siyasi çerçeveye oturtmasının, ancak yukarıda özet biçimde sunulan mevcut kazanım ve yönelimlerine de bir zarar gelmemesini öncelikli hedef olarak belirlemesinin en akılcı seçeneği oluşturacağı değerlendirilmektedir.

Günümüzde Türkiye'ye dış politika alanında böyle bir işbirliği potansiyelini bu ölçekte kaç ülkenin sunabileceği sorusu üzerinde düşünülmelidir. Türkiye'ye tarihsel önyargılardan uzak ve objektif biçimde yaklaşan, Türkiye'nin jeopolitik önemini, siyasi, ekonomik ve askeri potansiyelini, bölgesel sorunlara yaklaşımlarını, barışçıl dış politika vizyonunu takdir eden ve buna katkıda bulunmak isteyen ülkelere her zaman ihtiyaç duyacağı düşünülmektedir.

Her hal ve karda böyle bir çerçevenin iki ülke arasında önümüzdeki dönemde herhangi bir gerekçeyle uygulamaya konamaması durumunda dahi, Türkiye'nin Çin'i devlet ve özel sektörleriyle daha yakından tanımaya, Çin toplumuyla daha yoğun etkileşime girmeye ihtiyaç duyacağı değerlendirilmektedir. Bu alanda projeler oluşturulması, ödenek, kadro gibi gereksinimlerin belirlenmesi ve bunun gerektirdiği somut, iyi hesap edilmiş ve sonuca yönelik adımların kararlılıkla atılması isabetli olacaktır. Çin'in küresel yükselişine yönelik bir dış politika uyarlaması yapma ve

“Çin gerçeğiyle” daha hazırlıklı biçimde karşılaşabilme fikri, bu ülkeye yönelik olarak Türkiye tarafından belirli bir plan çerçevesinde atılacak irili ufaklı tüm adımların temel motivasyon kaynağı olmalıdır.

Söz konusu çabaların Türk dış politikasının coğrafi etki alanının ve bölgesel önceliklerinin yanı sıra yeni coğrafyalara ve ülkelere açılım çabalarını pekiştireceği düşünülmektedir. Böylece 21. Yüzyılda çok boyutlu Türk dış politikasının çağın gereklerine kendisini gerçekçi bir yaklaşımla uyarlama başarısını göstermiş olacağı ve kendi çabasıyla daha da genişletmiş olacağı hareket alanındaki işbirliği fırsatlarını gerektiği biçimde değerlendirmiş olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Adıbelli, Barış. **Çin Dış Politikasında Tayvan Sorunu**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.

Arıboğan, Deniz Ülke. “Uzakdoğu’da Değişen Dengeler ve Türkiye”. Deniz Ülke Arıboğan (der.), **Çin’in Gölgesinde Uzakdoğu Asya**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2001.

Barnett, Michael. “Social Constructivism”. John Baylis, Steve Smith (der.), **The Globalization of World Politics**. Oxford: Oxford University Press, 2006.

Bostanoğlu, Burcu. “Uluslararası Politikada Kuramın Gerekliliği: Türk-Amerikan İlişkilerine Eleştirel Bir Bakış”. İhsan D. Dağı (der.), **Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim**. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1998.

Cole, Bernard D. **Oil for the Lamps of China-Beijing’s 21st-Century Search for Energy**. Washington DC: Institute for National Strategic Studies, National Defense University, 2003.

Downs, Erica. **China, Energy Security Series**. Washington: The Brookings Institution, 2006.

Eberhard, Wolfram. **Çin Tarihi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

Ekrem, Nuraniye Hidayet. **Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası 1950-2000**. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2003.

Eralp, Atilla. “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması”. Atilla Eralp (der.), **Devlet Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**. Ankara: İletişim Yayınları, 1996.

Erhan, Çağrı. “ABD ve Nato’yla İlişkiler”. Baskın Oran (der.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-80**. Cilt I. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Evans, Peter C. ve Downs, S. Erica. **Untangling China’s Quest For Oil Through State Backed Financial Deals**. Policy Brief, 154, Washington: The Brookings Institution, 2006.

Garwer, W. John. “China in Central and South Asia”. David Shambaugh (der.), **Power Shift China and Asia’s New Dynamics**, Berkeley: University of California Press, 2005.

Girgin, Kemal. **Osmanlı ve Cumhuriyet Tarihi Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.

International Energy Agency. **World Energy Outlook 2007 China and India Insights**. Paris: OECD/IEA, 2007.

Karaca, R. Kutay. **Dünyadaki Yeni Güç Çin Tek Kutuptan Çift Kutuba**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.

Kim, S. Samuel. “China in World Politics”. Barry Buzan, Rosemary Foot (der.), **Does China Matter? A Reassessment**. Wiltshire: The Cromwell Press, 2005.

Klintworth, Gary ve Ball, Des. "China's Arms Buildup and Regional Security". Gary Klintworth (der.), **China As a Great Power Myths, Realities and Challenges in the Asia-Pasific Region**. Singapore: Longman Singapore, 1997.

Manning, Robert A. ve diğerkleri. **China, Nuclear Weapons and Arms Control**. New York: Council on Foreign Relations Press, 2000.

Ness, Peter Van. "China And The Third World". S.S.Kim (der.), **China And The World Chinese Foreign Policy Faces The New Millenium**. Oxford: Westview Press, 1998.

Öğütçü, Mehmet. **Yükselen Asya**. Ankara: İmge Kitabevi Yayıncılık, 1998.

Öymen, Onur. **Silahsız Savaş**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.

Parker, Geoffrey. **The Times Compact Atlas of World History**. London: Times Books, 1995.

Reus-Smit, Christian. "Constructivism". Scott Burchill (der.) **Theories of International Relations**. New York: Palgrave Macmillan Publications, 2005.

Ross S., Robert. "The Geography of the Peace East Asia in the Twenty-First Century". M. Brown, O.R. Cote Jr., S.M. Lynn Jones, S. Miller (der.), **The Rise of China**. Cambridge (Massachusetts): The MIT Press, 2000.

Sutter, G. Robert. **China's Rise in Asia Promises and Perils**. Lanham: Rowman&Littlefield Publishers, 2005.

Şimşir, N. Bilal. **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları Afganistan-Çin**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.

Telatar, Gökhan. “Şanghai İşbirliği Örgütü: 21. Yüzyılın Bölgesel Global Çekim Merkezi” Atilla Sandıklı, İlhan Güllü (der.), **Geleceği Süper Gücü Çin**. İstanbul: Tasam Yayınları, 2005.

Turan, Namık Sinan. “19. Yüzyıl Osmanlı-Uzakdoğu İlişkilerine Dair Gözlemler”. Deniz Ülke Arıboğan (der.), **Çin’in Gölgesinde Uzakdoğu Asya**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2001.

Viotti, Paul R. ve Mark V. Kauppi. **International Relations Theory Realism Pluralism Globalism**. New York: Macmillan Publishing Company, 1993.

Yahuda Michael. “China and Europe: The Significance of a Secondary Relationship”. T. Robinson, D. Shambaugh (der.), **Chinese Foreign Policy Theory and Practice**. Oxford: Clarendon Press, 1995.

Yahuda, Michael. **The International Politics of the Asia-Pacific**. Oxon: Routledge Curzon Publications, 2004.

Makaleler

“Almanya’da Çıkardılar Türkiye’de Sokmadılar” Milliyet, 3 Nisan 2007.

Bitzinger, Richard A. “A Prisoner’s Dilemma: The EU’s China Arms Embargo”, **China Brief**, IV, 13 (24 Haziran 2004) 1-2.

“China’s Growing Pains”. **The Economist**. (21 Ağustos 2004) 11-12.

Ersöz, Erkan. “Ejderhayla Dans”. Timreport. No: 21. İstanbul: 2006.

Guth, Joane ve Ginsberg, Melissa. “Energy Use in China: Trends in Oil Demands and Imports” **International Economic Review**, (November/December 2004) 1-10.

Johnston, Alastair Iain. “Chinese Middle Class Attitudes Towards International Affairs: Nascent Liberalization?” **The China Quarterly**, Vol.179 (2004) 603-628.

Karaca, R. Kutay. “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Küresel Güç Olma Stratejisinde Enerji Faktörü” **2023**, Sayı 69 (15 Ocak 2007) 12-19.

Lesser, Ian O. “Turkey’s Strategic Options” **The International Spectator**, Vol: XXXIV, No: 1 (January-March 1999), 1-8.

Ruizhuang, Zhang. “Çin Ekonomisi ve Dış Ticaret İlişkileri” **Stratejik Öngörü**, İstanbul: 2006, Sayı: 9.

“The Great Leap West”. **The Economist**. (28 Ağustos 2004) 50.

Thompson, Drew. “Beijing’s Participation in UN Peacekeeping Operations”. **China Brief**, The Jamestown Foundation, 5, 11 (10 Mayıs 2005) 7-9.

Resmi Belgeler

Cultural Exchange Programme Between the Government of the Republic of Turkey and the Government of the People’s Republic of China for the Years 2002-2005. Pekin, 18 Mayıs 2002.

Çin Devlet Konseyi. **China’s Endeavors for Arms Control, Disarmament and Non-Proliferation**. Pekin: Çin Devlet Konseyi Enformasyon Ofisi, 2005.

Çin Devlet Konseyi. **China’s National Defense in 2004**. Pekin: Çin Devlet Konseyi Enformasyon Ofisi, Aralık 2004.

Çin Devlet Konseyi. **China's National Defense in 2006**. Pekin: Çin Devlet Konseyi Enformasyon Ofisi, Aralık 2006.

Çin Devlet Konseyi. **White Paper on the History and Development of Xinjiang**. Pekin: Çin Devlet Konseyi Enformasyon Ofisi. 26 Mayıs 2003.

Dışişleri Bakanlığı. Türkiye-ÇHC İkili İlişkileri Bilgi Notu. Ankara: Dışişleri Bakanlığı, 2006.

Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesi. **Çin Halk Cumhuriyeti 1949-1971**. Ankara: Dışişleri Bakanlığı, 1971.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ile ÇHC Dışişleri Bakanlığı'nın İki Ülke Devlet Başkanları Tarafından İmzalanmış Olan Ortak Bildirinin Uygulanmasına Dair Eylem Planı, Ankara, 8 Ocak 2001.

Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Arasında Ortak Bildiri, Ankara, 19 Nisan 2000.

İnternet Kaynakları

“ASEAN Deals With Asian Giants” BBC News 8 Ekim 2003. 13 Aralık 2007 <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/asia-pacific/3173414.stm>>.

Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü. Türkiye’de Akredite Yabancı Basın Kuruluşları. 2 Ağustos 2007 <www.byegm.gov.tr/YABANCIBASIN/YABANCIB.htm>.

Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı. Çin Halk Cumhuriyeti. 30 Aralık 2007 tarihinde erişildi. <<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ANL/AsyaDb/chc.doc s.2.>>.

- Brown, Harold (der). Chinese Military Power. New York: Council on Foreign Relations, 2003. 26 Nisan 2007 tarihinde erişildi. <http://www.cfr.org/content/publications/attachments/China_TF.pdf>.
- “China”. CIA The World Factbook. 2006. 8 Aralık 2006 <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>>.
- “China”. CIA The World Factbook. 2006. 8 Aralık 2006 <<https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ch.html#Econ>>.
- “China Blocks Taiwan’s WHO Bid” BBC News 14 Mayıs 2002. 25 Aralık 2007 <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/asia-pacific/1984057.stm>>.
- “China’s CPPCC Chairman Li Ruihuan Meets Turkish PM” People’s Daily 2 Mayıs 2001. 12 Şubat 2007 <http://english.people.com.cn/english/200105/02/eng20010502_69159.html>.
- “China’s FDI Tops USD 63 Billion in 2006” China Daily 15 Ocak 2007. 2 Ocak 2008 <http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2007-01/15/content_783851.htm>.
- “China’s Turbo Growth Not Sustainable Because of Economic Imbalances, The Conference Board Reports in Study” Reuters 3 Aralık 2007. 4 Aralık 2007 <<http://www.reuters.com/article/pressRelease/idUS138555+03-Dec-2007+PRN20071203>>.
- “China, Turkey Share Concerns in Fighting Terrorism: Hu” People’s Daily 16 Ocak 2003. 21 Şubat 2007 <http://english.people.com.cn/200301/16/eng20030116_110201.shtml>.

- “China, Turkey Vow To Enhance Cooperation Against Terrorism” People’s Daily 16 Kasım 2006. 18 Kasım 2006 <http://english.people.com.cn/200611/16/eng20061116_321888.html>.
- “China Warns on Wage Gap Unrest” BBC News 21 Eylül 2005. 21 Aralık 2007 <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/business/4266964.stm>>.
- “Chinese and Turkish Defense Ministers Hold Talks” People’s Daily 6 Eylül 2000. 11 Aralık 2006 <http://english.people.com.cn/english/20000906_49895.html>.
- “Chinese Premier Expresses Satisfaction With Sino-Turkish Ties” People’s Daily 17 Nisan 2002. 10 Şubat 2007 <http://english.people.com.cn/200204/17/eng20020417_94212.shtml>.
- “Chinese Premier Meets Turkish Ruling Party Leader” People’s Daily 15 Ocak 2003. 17 Şubat 2007 <http://english.people.com.cn/200301/15/eng20030115_110155.shtml>.
- “Chinese President Delivers Speech in Turkey” People’s Daily 20 Nisan 2000. 10 Şubat 2007 <http://english.people.com.cn/english/200004/20/eng20000420_39288.html>.
- “Chinese President Meets Turkish Parliament Speaker” People’s Daily 24 Nisan 2000. 18 Şubat 2007 <http://english.people.com.cn/english/200004/20/eng20000420_39287.html>.
- “Chinese State Councilor Leaves For Visits to Egypt, Turkey, Russia” People’s Daily 17 Nisan 2006. 6 Nisan 2007 <http://english.people.com.cn/200604/17/eng20060417_258980.html>.
- “Chinese Turkish Chief of General Staff Hold Talks” People’s Daily 7 Haziran 2001. 11 Aralık 2006 <http://english.people.com.cn/english/20010607_eng20010607_72063.html>.

“Chinese Vice-Premier Holds Talks With Turkish Counterpart”
People’s Daily 28 Mayıs 2002. 17 Şubat 2007
 <http://english.people.com.cn/200205/28/eng20020528_96588.shtml>.

“Construction of China-Myanmar Oil Pipeline Expected to Start This Year” Chinese Government’s Official Web Portal 21 Nisan 2007. 30 Aralık 2007
 <http://www.gov.cn/english//////////chinatoday/2007-04/21/content_591092.htm>.

“CPC Xinjiang Chief Meets Turkish Deputy PM” People’s Daily 2 Haziran 2002. 15 Şubat 2007 <http://english.people.com.cn/200206/02/eng20020602_96952.shtml>.

“Cyprus: Greek Cypriots Rejection of Annan Plan Disappoints”
Globalsecurity.org 29 Aralık 2007 tarihinde erişildi:
 <<http://www.globalsecurity.org/military/library/news/2004/04/www40429.htm>>.

ÇHC Dışişleri Bakanlığı. Bilateral Relations. 1 Aralık 2007
 <<http://www.fmprc.gov.cn/eng/wjb/zzjg/xybfs/gjlb/2898/default.htm>>.

“Çin Başbakanı Ankara'da” Hürriyet 16 Nisan 2002. 31 Mart 2007
 <<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=65927>>.

“Çin Beni Şaşırttı” Hürriyet 2 Şubat 2005. 21 Şubat 2007
 <<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=293467>>.

“Çin’den Şimdi Değil Asıl Beş Yıl Sonra Korkmalıyız” Hürriyet 19 Eylül 2005. 20 Mayıs 2007 <<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=351174>>.

“Çin Halk Cumhuriyeti” Fındık Tanıtım Grubu 21 Aralık 2006
 <http://www.ftg.org.tr/devam_tur/bolgesel_cin.htm>.

- “Çin'in ‘Ayrıcalıklı Ülkesi’ Olduk” Hürriyet 1 Nisan 2007. 30 Aralık 2007
<<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=-148631>>.
- “Çin’le İşbirliğine Uzayda İlk Adım” Hürriyet 5 Nisan 2005. 11 Aralık 2006
<<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=309231>>.
- “Çin Porselenlerinin Kanserojen Madde İçerdiği İddiası” Hürriyet 30 Nisan 2006. 1
Mayıs 2007 <<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=4340015>>.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Bülteni.
22 Kasım 2007 tarihinde erişildi.
<http://www.deik.org.tr/Lists/Bulten/Attachments/61/Microsoft%20Word%20-%20bulteneylul2007_TR.pdf>.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. Türk-Çin İş Konseyi. 29 Aralık 2007 tarihinde erişildi.
<http://www.deik.org.tr/Pages/TR/IK_AnaSayfa.aspx?IKID=23>.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. Türk-Çin İş Konseyi
2005 Yılı Faaliyet Raporu. 29 Aralık 2007 tarihinde erişildi.
<http://www.deik.org.tr/Pages/TR/IK_FaaliyetlerDetay.aspx?fDetId=22&IKID=23>.
- Dışişleri Bakanlığı. Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Siyasi İlişkileri. 17 Şubat 2007
<http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/DoguAsyavePasifik/CHC/CHC.htm>.
- “Direct China-Taiwan Flights Start” BBC News 29 Ocak 2005. 25 Aralık 2007
<<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/asia-pacific/4215889.stm>>.
- “Dizimizi Dövmedik Geldik Çin’de Yatırım Yaptık” Radikal 6 Aralık 2007. 8 Aralık
2007 <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=240870>>.

Ekrem, Nuraniye Hidayet. “Uzay Yarışında Çin”. TUSAM 3 Kasım 2006
<<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=321&sayfa=19>>.

Emmers, Ralf. Maritime Disputes in the South China Sea: Strategic and Diplomatic Status Quo. Institute of Defense and Strategic Studies, No: 87, Singapore: 2005, 2 Ocak 2008 tarihinde erişildi.
<<http://www.idss.edu.sg/publications/WorkingPapers/WP87.pdf>>.

“Erdoğan ve Rongji'den Ortak Barış Mesajı” Hürriyet 14 Ocak 2003. 17 Şubat 2007
<<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=121701>>.

European Union. “Bilateral Trade Relations-China”. 20 Nisan 2007
<http://ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/countries/china/index_en.htm>.

“FACTBOX-Greece, Turkey Inaugurates Pipeline” Reuters 16 Kasım 2007.
<http://investing.reuters.co.uk/news/articleinvesting.aspx?type=oilRpt&storyID=2007-11-16T094429Z_01_L16449408_RTRIDST_0_GREECE-TURKEY-PIPELINE-FACTBOX.XML>.

“FDI in China” The US-China Business Council, 2 Ocak 2008.
<http://www.uschina.org/statistics/fdi_cumulative.html>.

Gay-Fung, Hung ve diğerleri. “China’s Outward Direct and Portfolio Investments”, **China and World Economy**, Vol. 15, No:6, (2007). <<http://www.blackwell-synergy.com/doi/pdf/10.1111/j.1749-124X.2007.00092.x>> 53-68.

“Great Wall of China”. Wikipedia. 17 Şubat 2007.
<http://en.wikipedia.org/wiki/Great_wall>.

Gül, Abdullah. “Türkiye Büyük Millet Meclisi 13 Nisan 2005 Ermeni İddiaları Başlıklı Genel Görüşme Konuşması”. 29 Aralık 2007 <http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/AnaKonular/1915ErmeniOlaylari/DBA_bdullahGulun13NisanKonusmasi.htm>.

“Gül: Çin'i Görünce Türkiye'nin Kaybını Anladık” Hürriyet 4 Şubat 2005. 21 Şubat 2007 <<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=294132>>.

“Honda Türkiye’den Çin’e 11 Milyon Dolarlık İhracat” Hürriyet 17 Nisan 2002. 30 Kasım 2006 <<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=66030>>.

“Jiang Zemin Meets Turkish Chief of General Staff” People’s Daily 7 Haziran 2001. 11 Aralık 2006 <http://english.people.com.cn/english/20010607_eng20010607_72044.html>.

Kaleağası, Bahadır. “Çin Pazarı” Radikal 24 Nisan 2006 <<http://213.243.28.21/haber.php?haberno=185322>>.

Kaleağası, Bahadır. “Çin’de Kızıl Devrimden Pembe Evrime” Radikal 7 Nisan 2007 <<http://213.243.28.21/haber.php?haberno=217744>>.

Kaleağası, Bahadır. “Türkiye Yine Geç Kalmasın” Radikal 10 Ekim 2005 <<http://213.243.28.21/haber.php?haberno=166496>>.

Külebi, Ali. “Çin’in Yeni Askeri Doktrin ve Siyasal Emelleri Işığında Silahlanma Çabaları”. TUSAM 3 Kasım 2006 <<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=299&sayfa=20>>.

Kültür ve Turizm Bakanlığı. “Topkapı Sarayı Koleksiyonlarındaki Mutfak Eşyaları”. 17 Şubat 2007

<<http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF71BE64510F6C8BC944431A5630DA1EDD>>.

“Missile Technology Control Regime”. Missile Technology Control Regime. 25 Aralık 2006 <<http://www.mtcr.info/english/index.html>>.

“Nükleer Güç Santrallerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışına İlişkin Kanun”, Başbakanlık Mevzuat Bilgi Sistemi. (21 Kasım 2007). 2 Ocak 2008 <<http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/sour.ce/index.asp?sourceXmlSearch=&aramayeri=&mevzuatNo=5710&tarih1=&tarih2=&mevzuatTuru=%7C0%7C1%7C>>.

“Nanjing Remembers Massacre Victims” BBC News 13 Aralık 2007. 13 Aralık 2007 <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/asia-pacific/7140357.stm>>.

Öğütçü, Mehmet. “Bir Dünya Devi Çin-7” Radikal 12 Şubat 2005. 09 Kasım 2006 <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=143236>>.

Özdağ, Ümit ve Göka, Erol. “Doğu’nun Devi Çin (1)” Radikal 4 Ocak 2004. 11 Kasım 2006 <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=101233>>.

“PLA Chief of General Staff Meets Turkish Guests” People’s Daily 25 Nisan 2000. 11 Aralık 2006 <http://english.people.com.cn/english/20000425_eng20000425_39612.html>.

“Premier Zhu Meets Turkish Deputy Prime Minister” People’s Daily 29 Mayıs 2002. 17 Şubat 2007 <http://english.people.com.cn/200205/29/eng20020529_96668.shtml>.

“Premier Zhu's Three-Nation Tour Hailed Resounding Success” People’s Daily 27 Nisan 2002. 11 Şubat 2007 <http://english.people.com.cn/200204/27/eng20020427_94848.shtml>.

“Qinghai-Tibet Railway Marks Anniversary” Xinhua 1 Temmuz 2007. 29 Aralık 2007
<http://news.xinhuanet.com/english/2007-07/01/content_6317397.htm>.

“Reception Marks 30th Anniversary of Sino-Turkish Ties”
People’s Daily 5 Haziran 2001. 10 Şubat 2007
<http://english.people.com.cn/english/200106/05/eng20010605_71765.html>.

“Rice Hails N. Korea Nuclear Deal” BBC News 13 Şubat 2007. 13 Aralık 2007
<<http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/6358797.stm>>.

“Senior CPC Official Meets Bulgarian, Turkish Guests”
People’s Daily 20 Eylül 2004. 21 Şubat 2007
<http://english.people.com.cn/200409/20/eng20040920_157661.html>.

“Senior CPC Official Meets Turkish Guests” People’s Daily 4 Haziran 2004. 21 Şubat
2007 <http://english.people.com.cn/200406/04/eng20040604_145388.html>.

“Silk Road”. Wikipedia. 17 Şubat 2007. <http://en.wikipedia.org/wiki/Silk_road>.

Somuncuoğlu, Anar. “Asya Devletlerinin Orta Asya İlgisi”. TUSAM 16 Ekim 2006. 16
Ekim 2006, <<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=684&sayfa=23>>.

“Şahin Çin’in Olimpiyat Hazırlığını Övdü” Hürriyet 5 Nisan 2007. 6 Nisan 2007
<<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=6273525>>.

Şanghay İşbirliği Örgütü. “Brief Introduction to Shanghai Cooperation Organization”.
29 Aralık 2007 <<http://www.sectsco.org/html/00026.html>>.

Şanghay İşbirliği Örgütü. “History of Development of Shanghai Cooperation
Organization”. 3 Ocak 2008 <<http://www.sectsco.org/html/00035.html>>.

“Tatlı Bir Çin Rüyası” Radikal 18 Haziran 2007. 20 Haziran 2007
<<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=224470>>.

“Tayyip Erdoğan Yurda Döndü” Hürriyet 18 Ocak 2003. 21 Şubat 2007
<<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=122529>>.

“The Fast And The Furious Car Making In China” **The Economist** 23 Kasım 2006.
<http://www.economist.com/business/displaystory.cfm?story_id=8319382>.

“Turkish Deputy PM Visits Xinjiang” People’s Daily 31 Mayıs 2002. 17 Şubat 2007
<http://english.people.com.cn/200205/31/eng20020531_96896.shtml>.

“Turkish PM Holds Talks With Chinese State Councilor”
People’s Daily 25 Mayıs 2005. 23 Şubat 2007
<http://english.people.com.cn/200505/27/eng20050527_187011.html>.

“Turkish President Meets China’s CPPCC Chairman” People’s Daily 2 Mayıs 2001. 12
Şubat 2007 <http://english.people.com.cn/200105/02/eng20010502_69147.html>.

“Turkish Ruling Party Leader Highly Evaluates Visit to China”
People’s Daily 19 Ocak 2003. 21 Şubat 2007
<http://english.people.com.cn/200301/19/eng20030119_110380.shtml>.

“Tüketicinin Başı Çin Malları ile Dertte” Hürriyet 5 Kasım 2006. 30 Nisan 2007
<<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=5378227>>.

Türk-Çin Karma Ekonomik ve Ticaret Komitesi On Dördüncü Dönem Toplantısı
Mutabakat Zaptı, Pekin, 5 Nisan 2002, 21 Aralık 2006
<<http://www.dtm.gov.tr/pazaragiris/kek/cin-14-tur.htm>>.

Türkiye Cumhuriyeti 57. Hükümet Programı, 15 Ağustos 2007
<http://www.yerelsecim.com/57_hukümet.htm>.

Türkiye Cumhuriyeti 58. Hükümet Programı, 15 Ağustos 2007
<http://www.yerelsecim.com/58_hukümet.htm>.

Türkiye Cumhuriyeti 59. Hükümet Programı, 15 Ağustos 2007
<http://www.yerelsecim.com/59_hukümet.htm>.

“Türkiye Çin’i Yine Çok Kızdırdı” Hürriyet 17 Temmuz 2005. 20 Mayıs 2007
<<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=335268>>.

Türkiye Seyahat Acentaları Birliği. Türkiye’ye Genel
Yabancıların Ükelere Göre Dağılımları. 31 Ocak 2008
<<http://www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler/gostergeler/milliyet.htm>>.

Türkmen, İlter. “Asya Dengeleri” Hürriyet 7 Ağustos 2007. 7 Ağustos 2007
<<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=7037358&yazarid=23>>.

“Ukrainians Admit Withdrawing Gas” International Herald Tribune 4 Ocak 2006. 30
Aralık 2007 <<http://www.ihf.com/articles/2006/01/03/news/gazprom.php>>.

“US-China Spy Plane Row” BBC News 29 Nisan 2001. 28 Aralık 2007
<<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/asia-pacific/1260109.stm>>.

Wallerstein, Immanuel. “The Rise of East Asia Or The World-System In The Twenty-
First Century”. Meiji Gakuin University, 23-24 Ocak 1997, 10 Ağustos 2007
<<http://binghamton.edu/fbc/iwrise.htm>>.

“YÖK’ün Çin Atağı” Hürriyet 26 Kasım 2007. 28 Kasım 2007
<<http://www.hurriyet.com.tr/egitim/anasayfa/7761133.asp?gid=171&sz=34033>>.

Zhaoxing, Li. "Increase Dialogue and Cooperation to Jointly Pursue Peace and Development" ÇHC'nin BM Nezdinde Daimi Temsilciliği. 22 Eylül 2006
<<http://www.china-un.org/eng/xw/t273235.htm>>.